

שני קונטרסים בהלכה מאת ר' משה בוטרייל

יוצאים לאור על ידי

יעקב זוסמן

באוסף כתבי היד של הקהילה היהודית בטרייסטי, שנמסר לפני שנים אחדות לרשות בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, נמצא כרך המכיל למעלה מעשרים קונטרסים וקטעים קטנים וגדולים יותר, רובם פרובנסליים מן המאות הי"ד והט"ו. הכרך (מספרו כעת 2033 Heb., 8°) מכיל מאתיים ושלושים דפים בגודל 19×14 ס"מ. הקונטרסים כתובים בכתבים שונים, רובם בכתב פרובנסלי מן המאות הט"ו והט"ז. בדף השער נמצאת רשימה קצרה של תוכן הקובץ, אף היא כתובה בכתב מן הטיפוס הנ"ל.¹ רוב החומר שבכרך זה עדיין לא פורסם, ויש בו ענין לכמה תחומים בספרות העברית של ימי הביניים.²

הדפים נד"סו וקו"קט"ו מכילים שני קונטרסים בהלכה מאת ר' משה בוטריל. שניהם כתובים באותו כתב בעשרים ושש שורות לעמוד. הקונטרסים השונים שבין הדפים ס"זק"ז ומפרידים בין שני הקונטרסים של בוטריל, כתובים בידיים אחרות ואין ביניהם כל קשר עניני או אחר לבוטרייל, הם נכרכו רק במקרה בין שני הקונטרסים הקשורים בקשר עניני זה לזה. שני הקונטרסים של בוטריל כתובים בכתב פרובנסלי מן המאה הט"ו בערך. הכתב יפה וברור, אבל היותו הוא כתוב בדיו קורוסיבית על נייר שאינו משובח, נטשטש הכתב בחלק גדול מן הדפים ואף נשרפו ע"י הדיו שורות רבות, כך שברוב המקומות הקריאה קשה למדי.

פרופ' אסף ז"ל פרסם בשנת ת"ש בספר היוכל לכבוד ד"ר ב"מ לוין (עמ' א"כ)³ שלש "תשובות גאונים" מתוך גנזיו של ר' משה בוטריל, שהן חלק מקונטרס שהכיל

- כתב היד נמסר לידי ע"י פרופ' שלום, ולפי בקשתו העתקתיו והכנתיו לפרסום.
- 1. כתב זה נראה מאוחר יותר ודומה מאד לכתב של ההערות שבגליון העמודים נ"ה ב' ונ"ז א' — שהוא כנראה כתב ידו של שאול כספי (המשורר הפרובנסלי בסוף המאה הט"ז, ר' שירמן J. H. J. "ח"ט עמ' 1030). ואם כן, הרי שקובץ הקונטרסים נכרך כבר יחד במאה הט"ו.
- 2. את ההערה שבגליון נ"ה ב' העתקתי להלן בעמ' 301 הע' 28. ההערה שבנ"ז א. נחתכה ע"י כריכה מאוחרת יותר ולא מצאתי ענין בשארית כדי להעתיקה.
- 3. מכרך זה פרסם בשנת תרצ"ו י. זנה את "אגרת מוסר לקלונימוס בן קלונימוס" בקבץ על יד, ס"ח ח"א עמ' צ"א ואילך. שם עמ' צ"ג מזכיר זנה בקצרה את הקובץ שלנו. תיאור מפורט יותר, אבל בלתי מדוייק ובלתי שלם, כתב זנה ברשימת כתבי היד של הקהילות באיטליה (כתוב במכונת כתיבה, סימנו בבית הספרים הלאומי R. 50 B 954. עי"ש טרייסטי, עמ' 5-8). בקבץ על יד הנ"ל (עמ' צ"ד) מזכיר זנה את "מחול משחקים", לדעתו אף הוא של קלונימוס ב"ק ונמצא בכתב יד שלנו (ר"ר"ה). גם התעודה החשובה בשם "מגלת התנצלות הקטן" של קלונימוס ב"ק שאותו הכין זנה לדפוס (שם עמ' צ"ו) ולא זכה לפרסמה, שלא צויין מקורה, אף היא רשומה ברשימה שבשער הקובץ שלנו: "מגילה נאה מהתנצלות ר' קלונימוס שעזב אשתו וכל קרוביו כדי לגלות למקום תורה רחוק ממקומו קכ"ח עד קמ"ג" — אבל היא נתלשה וחסרה כעת מן הכרך. "מגלת ההתנצלות" מעובונו של ד"ר זנה נמצאת כעת בדפוס ותופיע בקרוב ב"ספונות" כרך י'.
- 3. נדפס שוב בסוף ספרו שהופיע לאחר פטירתו, תקופת הגאונים וספרותה, ירושלים תשט"ו, עמ' שכ"ג-ש"מ (להלן אציין להדפסה שנייה זו).

ש "תשובות גאונים" מזויפות ע"י בוטריל בענין המבנה תלמידי חכמים. בהקדמתו ל"תשובות" אלו כתב אסף: "קונטרס זה בא אלי מידי הד"ר ישעיהו זנה שהואיל בטובו להשאילו לי. יש בו י"ב דפים והוא כתוב בכתיבה צרפתית ממחוז אויניון מאמצע המאה הט"ז. דפיו מסומנים מ"ב עד נ"ג". בכרך שלנו חסרים הדפים מ"ב עד נ"ג", ואילו ברשימה שבדף השער רשום: "פסק שלא למילט ולהפיק שום ביש על ת"ח מ"ב עד נ"ג" — כלומר, הקונטרס שהיה בידי פרופ' אסף ז"ל נתלש מתוך הכרך שלנו. לאחר זמן מצאתי את הקונטרס בעזבונו של ד"ר זנה שנמסר ל"מכון בן צבי"⁴ ובינתיים חזר ונמסר לבית הספרים הלאומי וצורף לכרך. קונטרס זה שתואר ע"י אסף, כתוב בכתב שונה מן הכתב של הקונטרסים שלנו, הוא קטן יותר ומרושל יותר, אם כי נוח יותר לקריאה משום שהוא כתוב כנראה בדין אחר. אעפ"כ אין זה מן הנמנע שגם קונטרס זה נכתב ע"י אותו איש שכתב את הקונטרסים שלנו.⁵

שני הקונטרסים נכתבו באויניון בצורת איגרות המופנות אל חכם בשם שן⁶ יוסף מובניר, היושב כנראה אף הוא באותה עיר.⁷ בראש כל אחד מן הקונטרסים באים חרוזים לכבודו של החכם הנ"ל,⁸ בהם הוא מתואר — וכן באיגרות עצמן — כחכם ורב גדול.⁹

4. אני מודה לידידי ד"ר מ. בניהו שעזר לי במציאת הקונטרס.
5. משותף לקונטרסים של אסף ולשלנו הערות הגליון המרובות המסומנות ב"נ"א". "נ"א" אלו מכילות שינויים קטנים וגדולים בלשון וכן תוספות של ממש, מהן מסתבר שההערות הערותיו של המחבר הן. הערות אלו העתיק אסף (ע"ש הערות 26, 30, 50, 53, 58, 59 ועוד) וכן ציינתים בהערות לקונטרסים שלנו (ראה הערות בעמ' 309, 327 ועוד). ע"ס הערות גליון אלו חשבתי תחילה שאוטוגרף של המחבר נמצא לפנינו, אבל טעויות ברורות בגוף הטקסט מעידות ע"כ שכנראה מעשה ידי מעתיק הוא, שלפניו היו כבר ההערות.
6. "שן" "שין", תואר רגיל בספרות הרבנית — והעברית בכלל — בפרובנס במאות הי"ד-ט"ו, שהוא כנראה קיצורו של התואר הלועזי Senhor ראה צונץ, ZGL עמ' 461. "ש"ן" אינו קיצורה של ברכה עברית (שיחיה נצה וכד'), זה יוצא ברור לא רק מן העובדא שהוא בא לפני השם ולא לאחריו כרגיל בברכות, אלא גם מן הקונטרס שלנו, "החכם הכולל ר' לוי הנקרא ללועזות שן מיימון" (נ"ח ע"א).
7. בוטריל כותב: "קודם בואי פה אויניון" (נ"ז ב'). לאחר חתימת הקונטרס הראשון מוסיף בוטריל בקשה אל ר' יוסף מובניר "שתראה זה הקונדריס אל החכם הכולל המפולפל שן בוניאק נשיא אשר שמתו בו מבטחי ומחסי וכו'" (ס"ז א'), עם חכם זה נשא ונתן ר"י מובניר בענין הגידון בקונטרס. אדם בשם זה חי בסביבות 1400 באוניון, ראה R.E.J. כרך ל"א עמ' 291, (היה דיין בנימישי? — ר' גרוס, Gallia, עמ' 298).
- את הקונטרס השני מבקש בוטריל להראות "אל החכם המפולפל וכו' הרופא המובהק מאישרטרי בוניט", רופא בשם זה אנו מוצאים בתחילת המאה הט"ו בפרפינגן, ראה גרוס Gallia עמ' 468. אפשר שבשעת כתיבת הקונטרס היה אף הוא באויניון.
8. בעמוד הראשון של כל קונטרס נמצאים רק החרוזים (נ"ד ע"א וק"ז ע"א).
9. את שמו של חכם זה לא מצאתי בשום מקום אחר, מלבד ברשימת ספרים של יעקב רומאן שנתפרסמה ע"י נויבואר ב" Isr. Libde. כרך XII, עמ' 1 ואילך. ברשימת ספרים מענינת זו, המסודרת לפי סדר הא"ב, ומכילה בין היתר כמה ספרים שאינם ידועים לנו ממקום אחר, מוזכרים ששה חבורים של יוסף מובניר: ס' הזכרון, כתר ש"ט, נפש אדם, פ"י

ברשימה שבשער הקובץ רשומים הקונטרסים כדלהלן: "פסק ה"ר משה בוטאריל על קדושי כסף אם הם מדרבנן נ"ד עד ס"ו", "פסקי ר' משה בוטאריל על הבדלה

שאלות, צרי הנפש, קול תודה בתועלות האברים המיוחדות לכל אבר ואבר. באות ב' מופיע שוב בדרך אגב: "בית אל לר' דוד הכוכבי זכרו מנחת קנאות ופי' שאלות לר' יוסף מובניר". בכל הרשימה אין פרטים נוספים על חכם זה ואת חבוריו המוזכרים כאן לא מצאתי במקום אחר. (שלשה מחבורים אלה — נפש אדם, צרי הנפש וקול תודה — מוזכרים בהשלמותיו של בוקסטורף הבן ל Bibliotheca Rabbinica (מהד' 1640) כחבוריו של R. Joseph Moubner ומשם כנראה בשפתי ישנים לר"ש באס ואצל ביבליוגרפים אחרים בשיבוש השם: נובנר, גובנר, Neubner! — אין ספק שבוקסטורף רשם ספרים אלה מתוך הרשימות שקיבל מיעקב רומאן, ר' בהקדמתו של בוקסטורף שם עמ' 436. ואפשר שגם רשימת הספרים שפרסם נויבואר נועדה לבוקסטורף (ר' מכתבו של רומאן אל בוקסטורף שנתפרסם ב-R.E.J. VII עמ' 88) — אעפ"י שכנראה לא השתמש בה, שהרי אין הוא מזכיר את כל החבורים שבה וכן הוא מתאר את ס' קול תודה כחבור לרמ"ה אברים כנגד רמ"ה מצוות עשה).

ונראה שהפירוש לשאלות לר' יוסף מובניר זהה לפי' השאלות לר' יוסף ב"ר שאול שהיה בידי הנצי"ב. לפי תיאורו של הנצי"ב (פתח העמק, מהד' ירושלים, ה' סע"א) היה המחבר קרובו של ר' פרץ הכהן וכן דורו של הר"ן, כלומר חי במחצית השנייה של המאה הי"ד וזה מתאים לר' יוסף שלנו. בפי' של הנצי"ב מוזכרים הראב"ד ור' יונתן הכהן, רמז לכך שהמחבר הוא פרובנסלי וכן נראה בסגנונו. (ראה ילינק, קונטרס המגיד עמ' 21.) ואמנם ר' יוסף מובניר זהה עם ר' יוסף ב"ר שאול, מחברו של הספר "מזוקק שבעתיים", שבהקדמתו הוא מזכיר את ספרו "צרי הנפש", המיוחס ברשימת רומאן לר' יוסף מובניר. (הקדמה זו נתפרסמה ע"י נויבואר בהמגיד שנה י"ט (תרל"ה) עמ' 7—6, כעשר שנים לפני שפרסם את רשימת הספרים של רומאן. — להמגיד ציין הרב בלוי בהקדמתו לס' המכתם במהדורתו עמ' כ"ב הע' 17. הרב בלוי סובר שכ"י פריס מס' 357 הוא חלק מס' מזוקק שבעתיים, והוא מעתיק ממנו קטעים בהערותיו לר' אברהם מן ההר, לס' ההשלמה והמאורות). ר' יוסף בן שאול מתאר את חבורו כספר פסקים על דרך הרמב"ם בלשון זו: "... רצוני ללכת אחר שיטת הר"ם לבאר כל דיני מצוה בפני עצמה... ואזכור שם המסכתא ושם התנא והאמורא כמו שעשה הר"ף ז"ל... כמו שאבאר אי"ה בס' אחר שאחבר במנין המצוות (ס' קול תודה הנ"ל?) אחר השלימי זה החבור הגדול והיתה אלי זאת ההערה בשנת ל"ה משנותי שנת מאה וארבעים מאלף חמישי ליצירה... ומצד שבזה החבור לא יהיה כי אם הדבר המזוקק והפסק האמיתי בלי שום חולק לזה קראתי שם זה הספר מזוקק שבעתיים וכו'". גם כאן מזכיר ר' יוסף בר"ש כמה חבורים פרובנסליים וביניהם ס' בית אל לר' דוד כוכבי, אותו מצא רומאן בפירוש שאילתות לר' יוסף מובניר. בוטריל כתב על ר"י מובניר "שחבר חבור אחד על משנה תורה" (נ"ד ע"ב), אפשר שאין זה אלא הספר "מזוקק שבעתיים". ונראה שמליצתו של בוטריל אל ר"י מובניר: "כל מחבר ספר לעזרת הר"ם שירצה שיהיה מזוקק" (שם), רומזת לשם חבורו "מזוקק שבעתיים".

ברם, באשר ליתר חבורי ר' יוסף בר"ש אין לסמוך בבטחון על רשימת רומאן, שהרי הוא רשם שם הרבה ספרים שבדאי לא ראה אותם בעצמו, אלא מצא זכרם במקומות שונים. (ראה באגרתו הנ"ל של רומאן אל בוקסטורף: "שבאו לידי או ששמעתי שמעם", ראה גם אברמסון, תרביץ י"ט עמ' 42 הע' 2). בין היתר מובאים שם כמעט כל החבורים המזוייפים המוזכרים בפי' ס' יצירה לבוטריל! מוזכר שם גם ס' "אורים ותומים לר' מנחם אביו

כפת ודברים אחרים ק"ז עד ק"ו". למעשה שני הקונטרסים דנים בקדושי כסף דרבנן, אלא שמחציתו הראשונה של הקונטרס השני עוסק בדיני הבדלה וקדוש בהקשר — שאינו ברור כל צרכו — עם קדושי כסף. בדף ק"א ע"א חוזר בוטריל לנושא המקורי והוא כותב: "אמר משה בוטריל הנה הבאתי כל זה לחזק דברי הרב רמב"י (שהובא בקונטרס הראשון) שהרי מצינו גבי קדוש דאמר' וכו' הם הכי נמי גבי דרשא דכסף אבל יש כסף לאדון אחר וכו'". הקונטרס הראשון מוזכר פעם אחת במפורש בשני (ק"ד א') "כדפרישנא בקונדרים האחר" וכן נרמז לו כמה פעמים (ק"א א' ואילך). נראה שר' יוסף מובנייר — או מישהו אחר — הקשה על הדברים שבקונטרס הראשון וקושיות אלו בא בוטריל לתרץ בקונטרס השני.

הרקע לכתיבת הקונטרסים מתואר בדרך מליצית לא ברורה כל צרכה בתחילתו של הקונטרס הראשון. ביום י"ט בתמוז (לא צויינה השנה) ראה ש"ן יוסף מובנייר הרב מורה צדק בארץ מחזיק בדק וכו' שחבר חבור על המשנה תורה, קונטרס אחד שעשה בוטריל, כנראה בענין מחלוקת שנתעוררה מסביב לרמב"ם. באותו מעמד דובר על חכמתו הגדולה של הרמב"ם "ומעלתו הנשגבה עד שהיה מטהר מכמה פנים השרץ¹⁰ וכל דבריו דברי אלי"ם חיים וכו'" (נ"ד סע"ב). בשעת שיחה זו טען ר' יוסף מובנייר שהרמב"ם למרות חכמתו "פסק פסק אחד שהוא חוץ מעגולת האמת כמו מה שכתב בקדושי כסף" (הל' אישות פ"א ה"ב ופ"ג ה"כ). ר"י מובנייר בחיבורו על הרמב"ם קיבל בענין זה את דעתו של הראב"ד שהשיג על הרמב"ם (שם פ"ג). בקונטרס הראשון בא בוטריל להוכיח שאמנם דברי הרמב"ם "דברי אלי"ם חיים לא יפול עליהם אופן ההכובה אבל הם צודקים ואמיתיים", אפילו בפסק זה שהרבו להקשות עליו. כדי להוכיח את צדקת הרמב"ם מביא בוטריל קטעים ארוכים משלשה חיבורים (של ר' משה ב"ר יהודה, ר' שמואל ב"ר גרשום ור' יונה) שנכתבו להגנת הרמב"ם ממשיגי, מה שכתבו בפירוש דברי הרמב"ם בהל' אישות. בוטריל מסתפק בהבאת הקטעים מן החבורים הנ"ל ואין הוא מוסיף משל עצמו אלא דברי הסבר וקישור, וכך הוא עובר מענין לענין ולא תמיד באותו ענין. לבסוף עובר בוטריל לפירוש סוגיות התלמוד שהוזכרו בדברי מגיני הרמב"ם ומראה שאף אחרים — שלא עסקו בהגנת הרמב"ם ואף קודמים לו — פירשו את הסוגיות בדרכים שהציעו המחברים

של ר"מ בוטריל". פרופ' שלום העיר לי שחבור בשם זה מופיע בפי' ס' יצירה לבוטרייל (פ"ג מ"א, ד"ו מ"ד ב'). אבל שם כתוב "והרב ר' עזריאל בן הקדוש ר' מנחם כתם בספר המילואים וז"ל וכו' והנה כתב הרב א"א ז"ל בספר הנקרא אורים ותומים וז"ל וכו' עכ"ל הרב ר' עזריאל ז"ל", — ברור שהרישום אצל רומאן מבוסס על טעות בקריאת דברי בוטריל.

[פרופ' שלום מעיר לי: "בכ"י מוסאיוב (של בוטריל) דף 15a — בעבור תאות רבינו יוסף מניד יצ"ו — צ"ל מובנייר". (מ"מ נראה ברור שאין ר' יוסף שלנו זהה עם ר' יוסף בן מניר תלמיד הריב"ש, אשר שם אביו היה יצחק ועד כמה שידוע לנו חי בספרד ובצפון אפריקה)].

הנ"ל אליבא דשיטת הרמב"ם¹¹. גם בחלק זה של הקונטרס רוב הדברים מובאים בשם אחרים וז"ל בוטריל: "והואיל והאי מלתא אתא לידן וכו' נפרש קצת מההלכות ולא מפי עצמנו אנו חיים וכו'" (ס"ג א').

שנים מן המחברים הנ"ל (ר' משה בר"י ור' יונה) סוברים שאמנם שיטת הרמב"ם היא שקדושי כסף מדרבנן ממש, דבר זה מפורש לדעתם לא רק במשנה תורה אלא גם בתשובה אחת של הרמב"ם ובפירושו לתלמוד. ר' משה בר' יהודה (נ"ה א' ואילך) משתדל להוכיח שאמנם כך משמע מסוגיות הגמרא בכמה מקומות, כך פירש גם ר' יונה (ס"א סע"א ואילך), ושניהם מביאים ראיות שדברים רבים הנדרשים מן הפוסקים ונקראים בתלמוד "דבר תורה" וכד' אינם אלא מדרבנן והדרשות אינן דרשות גמורות. בדרך אחרת הולך ר' שמואל בר' גרשום (נ"ט ב' ואילך), לדעתו אין לסמוך אלא על מה שכתוב במשנה תורה בלבד, והמונח "דברי סופרים" בו משתמש הרמב"ם אין פירושו מדרבנן. — מבחינה עקרונית אין החיבורים המובאים ע"י בוטריל מחדשים הרבה, שתי השיטות ידועות לנו מן הספרות הרבנית שהרבחה לדון בהלכה זו של הרמב"ם¹². אין כאן אלא תוספת ראיות אחרות ופירושי סוגיות דחוקים שאינם מצטיינים ברמה גבוהה ביותר. ספר המצות לרמב"ם (שורש ב') ותשובת הרמב"ם (מהד' בלוי סי' שנ"ה), שנידונו ע"י חכמים אחרים בהקשר זה. אינם מזכירים אצל אף אחד מן המחברים המובאים ע"י בוטריל. לעומת זה, תשובת הרמב"ם ופירושו לתלמוד המוזכרים כאן (נ"ה, ע"ב, ס' ע"ב), אינם ידועים לנו משום מקום אחר, ואף אחד מן המחברים שדנו בשאלת קדושי כסף מדברי סופרים אינו מזכיר אותם. צירופי הדברים ומהלך השקלא וטריא חדשים הם. אבל רוב הנקודות, הקושיות והתירוצים, נמצאים במפורז אצל הרבה מן הראשונים, כפי שהעתי על פרטיהם במקומם.

מחציתו הראשונה של הקונטרס השני (ק"ז—ק"א א') עוסקת, כאמור, בכמה מפרטי דיני הבדלה וקדוש. נראה שענין זה העלה ע"י השואלים או ע"י בוטריל עצמו בעל פה¹³, אגב הדיון בקונטרס הראשון. בוטריל מרבה להביא שיטות גאונים וראשונים בדינים אלה ופירושי סוגיות השייכות לענין זה. "אמר משה בוטריל הואיל ואחא לידן ענין קדושא ואבדלתא נספר לפני אדוננו מה שאמרנו בו הגאונים" (ק"ח סע"ב). מכאן הוא עובר לפרטי הקושיות שהקשו על הדברים שבקונטרס הראשון, ובעיקר על דברי ר' משה בר' יהודה. לקראת סוף הקונטרס כותב בוטריל (ק"ד סע"א): "אמר משה בוטריל עכשיו יראה שהרב ר' משה בר"י דבר נכונה ולא נמצא עול בשפתיו". גם בחלק זה של הקונטרס מובאים קטעים ממחברים שונים, הדיון עובר

11. ראה עמ' 300 הערה 25.

12. השיטות העקרויות בפירוש דברי הרמב"ם נאספו ע"י י. נויבואר בספרו "הרמב"ם על דברי סופרים", ירושלים תשי"ז.

13. אין להניח שחסר קונטרס אחד של בוטריל שמקומו בין שני הקונטרסים שלפנינו. כל הרמזים שבקונטרס השני לדברים שנכתבו קודם לכן נמצאים בקונטרס הראשון. אבל אפשר שהדברים נידונו בע"פ לפני כתיבת הקונטרס הראשון או לאחריו, ראה להלן.

מענין לענין והסטיות מן הנושא המרכזי הן מרובות. כאשר בוטריל בעצמו מתרץ קושיות שהקשו עליו ועל המחברים שעל דבריהם הסתמך, נראים הדברים לעתים כמבולבלים שלא נכתבו אלא כדי להתחמק מן הקושיות¹⁴. לא ברור האם המשיג על הקונטרס הראשון היה ר' יוסף מובניר עצמו או מישהו אחר¹⁵ וכן לא ברור האם ההשגות נאמרו בכתב או בעל פה¹⁶. לבסוף (ק"ד ב') בא דיון קצר בדבר אמירת "רענו זוננו" בשבת, נושא שעליו דיבר בוטריל עם ר' יוסף מובניר. סגנון הקונטרסים הוא סגנונו המובהק של בוטריל, המוכר לנו יפה מפירושו לספר יצירה. כל קטע פותח במלים "אמר משה בוטריל". מליצות חרוזות מרובות ומטבעות לשון דומים, נמצאים בשני החבורים. דרכו בשני החבורים לעבור מענין לענין ולהרחיב הדיבור על דברים שאינם שייכים לעיקר דיונו.

בדומה לשאר "יצירותיו" של בוטריל הידועות לנו, עשירים הקונטרסים שלפנינו ב"מקורות" מהם מובאים קטעים וקטעי קטעים לרוב. לאמיתו של דבר עיקר הענין — וליתר דיוק הקוריון — שבקונטרסים אלה הוא במספר הגדול של שמות חכמים וחבורים מן הספרות הרבנית אותם מצטט בוטריל ביד רחבה. בעשרים ושנים דפי כתב־היד שלפנינו, מוזכרים לא פחות מכשמונים חכמים וחבורים, מהם מובאים קטעים ארוכים וקצרים או שמוזכרים בקצרה שמם ודעתם לענין מסוים בלבד. למעשה כמעט כל מה שנאמר בשני הקונטרסים, מובא בשמם של חכמים אחרים. בקונטרס הראשון כמעט רק דברי הקישור וההצעה נאמרים בשמו של המחבר. אבל גם בקונטרס השני בו מגן בוטריל על דברי החכמים שהביא בקונטרס הראשון ומתרץ את הקושיות שהקשו עליהם, גם שם רוב רובם של הדברים בהסתמך על דברי חכמים אחרים נאמרו.

בוטריל מצביע וחוזר ומדגיש דרכו זו, להרכות בהבאת דברי חכמים שקדמוהו בשם אומרם, ובענותנותו זו הוא מתפאר. ומאידך, מרבה הוא לגנות גונבי דברים ממחברים קדמונים ומשבח את המוסרים דברים בשם אומרם. "ולא מפי עצמנו אנו חיים אלא אפריין נמטייה לחכמים שקדמוני שהוציאו לאור שיטת התלמוד שבזולתם נהיה כמו גלמוד ולבם של ראשונים היה כאולם ואנו כמחט

14. ראה למשל עמ' 336 הע' 128 ועמ' 340 הע' 182.

15. הקונטרס עצמו נכתב אמנם אל ר' יוסף, אבל בעוד שאליו הוא כותב בלשון של כבוד רב, הרי "המקשה" זוכה לכמה ביטויי זלזול (ר' למשל ק"ב א').

16. ראה תחילת קונטרס א', בסוף קונטרס ב': "אמר משה בוטריל הנה הבאתי כל זה בעבור שדיברתי בזה הענין עם הרב מו"ר שן יוסף מובנייר ובהרבה ענינים דנתי לפניו בהיותי עומד בקרקע".

סדקית בעולם" (ס"ג א')¹⁷. ובסוף הקונטרס הראשון הוא כותב (ס"ו א'): "אמר משה בוטריל עכשיו הגיעה השעה שיש לי להפטר מלדבר ולכתוב דברים לחבר והן הן הדברים הנקנים באמירה מפי הגבורה הואיל משה באר בשם החכמים הקדמונים ולא לגנוב דעות הראשונים כי כן יחוייב אל האדם באשר הוא אדם בעל שכל למעלה מנבראי מטה להשתדל במוסרים ובוה האופן הנאה יקח בידו בעל (?) השכל להלחם עם הבהמית שיתעהו להתכבד בכלים שאולים המפוארים ואני לא באתי להתגדר ולהתפאר וכו'". בוטריל מעיד על עצמו "כי כן נהגתי מנעורי ועד עתה להשיב המאמר למי שאמרו ובוה גדולה תהיה לו וחברי יעידו על זה כי אין אדם נאמן על עצמו וחזקה שאין אדם משים עצמו רשע בדברו ושנאתי אני את החיים במדת הגאווה עד מאד וכו'" (נ"ט א'). לפי דבריו גם בחבור בענין קדוש החדש שכתב לפני שנים, לא את דברי עצמו כתב "וחיי ראשי כל מה שכתבתי בוה החיבור לא היה אלא כמלקט שבלים בין העמרים וכו' ונהגתי בוה החבור כמעשה הרופא שאינו בקיא שקורא ספרו ועל פיו הוא לוקח מכל סם וסם ומחבר מרקחת גדול גם אני חברתי בספרי אלו החכמים והייתי כמלקט שבלים אחר הקצרים לאסוף ולקבץ עמרים וכל דבר כתבתי בשם מי שאמרו שלא יתפאר אדם לומר אני אדע מצד פלפולי ומצד חכמתי כי אדור בחיי ראשי שאלו לא שניתי בימי וקראתי ספרי החכמים הקדמונים לא הייתי יודע כלל וחמרא וריחני מהחכמים שקדמוני פקחון ומה תכלית יש לו לאדם כשגונב דעת הבריות ר"ל שיאמר בשמו שום דבר ולא ירצה לאמרו בשם מי שאמרו" (נ"ז סע"ב—נ"ח א'). לחיזוק דבריו הוא מביא קטע גדול מספר שערי ציון לר' יצחק בר' מרדכי קמחי "שהוא מגנה חכם אחד שהיה בימיו שכותב כל פירוש שימצא לחכם שקדמו בשמו וקרי ליה גולן דאורייתא לצחות הלשון וכי גנאי הוא כשקרא דברי החכמים וכותב מאמריהם בשמם" (נ"ח א'). בוטריל אינו מסתפק בהבאת דברי קודמיו בשמם, אלא מקפיד להביא את הדברים כלשונם, "ולמען לא אחטיא אופן ההצלה מזאת ההשגה ולא תבא בדברי שגגה אביא לשון הרב ר"מ בר"י ודבריו לא אשנה כי חייב אדם לומר כלשון רבו וכו'" (נ"ה א'). וכן הוא מדגיש כמה פעמים "ואביא לשונו פן אחטיא רצונו"¹⁸. לשם מיצוי הענין, מרבה הוא בהבאת דברי קודמיו ואוסף מתבואים שונים דברים השייכים לאותו ענין. "אמר משה בוטריל לא אעלים מלכתוב מה שמצאתי לשאר החכמים בוה הענין שאנו עסוקים בו ואפילו יאמר המעיין בדברי יבקע הנד" (נ"ט ב')¹⁹.

17. בדומה לזה ב"תשובות הגאונים" של בוטריל שפירסם אסף (עמ' שכ"ז): "אנן תנן ולא מפינו (כצ"ל) אנו חיים אביא משותי דרבנן קמאי דפרשי בפשיטא הא מילתא ואנן (כצ"ל) בכל פתגם שליחותיהו קא עבדינן".

18. ביטוי זה חוזר גם בפירושו לס' היצירה: "הוה לשונו ולא אחטא כוונתו ורצונו" (ד"ו, י"ז א') "ו"ל באופן שלא אחטא כוונת רצונו" (שם, ב"א א').

19. וכן בפירושו לס' יצירה: "אמר משה בוטריל וכו' אפרש זה בארוכה ואעפ"י שיקוק המעיין וכו'" (מ' א') ועוד.

ואמנם כל הדברים המרובים בשבח האומר דבר בשם אומרו ושאינו גונב דעת הבריות, לא בחינם נאמרו דוקא על-ידי מחבר כבוטרייל. כאמור, מובאים בקונטרסים שלפנינו עשרות חכמים וחבורים, מהם ידועים ומהם שאף את שמעם לא שמענו בשום מקום אחר, כגון "ספר החזרה מהר"מ[בם] מקצת פסקים שפסק בפרוש המשנה" או חכם פוסק בשם "הרב חלבו הישראלי". כל המכיר אף במקצת את כתבי בוטרייל שבדפוס ושבתכתי יד, יצדיק ללא פקפוקים את הערכתו של אותו חכם בקורת, החיד"א, שרשם באחת מרשימותיו הפרטיות "רמ בוטרייל אין לסמוך עליו"²⁰. הערכה זו על בוטרייל חוזרת ונשנית ביתר חריפות אצל חוקרים שונים שטיפלו בפירושו לספר יצירה — החבור היחידי משל בוטרייל שהיה מוכר להם²¹. לאחר פרסום תשובות הגאונים המזויפות של בוטרייל ע"י אסף וגילוי חבוריו האחרים בכתבי יד²², לא נותרו כל ספקות בטיבו ודרכו של חכם זה. ואם עוד היו מחברים שפקפקו במסקנות ברורות אלו והעלו נסיונות כושלים להכשרתו של בוטרייל וגם סמכו על "מקורותיו", יבואו ויעמדו על מידת מהימנותם של "מקורות" אלה מתוך הקונטרסים שלפנינו.

החדוש שבקונטרסים שלפנינו הוא דוקא בהבאות האמיתיות המרובות מחכמים שחבוריהם נמצאים בידינו או שיש לנו ידיעה עליהם מכלי שני. למעשה רוב הציטטות — לפי מספרן אבל לא בגודלן — נכונות הן או שאין לנו סיבה מספקת לפקפק בהן. שפע המקורות האמיתיים והידועים, ליד ציטטות תמימות לכאורה, ממקורות בלתי ידועים ממקום אחר, עלולים היו להביא במבוכה את הקורא שאינו מכיר את דרכו וטיבו של המחבר. אין למצא בקטעים שלפנינו זיופים גסים כדוגמת הזיופים שבשאר חבורי בוטרייל. אין כאן ציטטות מעוררות גיחוך, כדוגמת ספר כבוד ה' לר' אליעזר הקליר בו מוזכר רב האי גאון, שבפירושו לס' יצירה. אין גם זיופים כמו "תשובות הגאונים" של בוטרייל שעליהן כתב הרב אסף²³: "להוכיח את זיופן של התשובות האלו חושב אני למיותר וכי' זיופן מוכח מתוכן"²⁴. בקונטרסים שלנו כמעט ואין בין עשרות הציטטות אפילו אחת שאפשר היה לומר עליה מראש וללא בדיקה שזיופה מוכח מתוכה. בוטרייל הגיע בקונטרסים אלה לדרגת זייפן מעולה כמעט. הוא משלב בזהירות דברי חכמים אלה באלה, מעתיק מפה ומשם קטעי דברים שאמנם כתב אותם אותו חכם שבשמו מובאים הדברים, אבל הוא מוסיף בהם תוספות שלא היו ולא נבראו²⁵, ולעתים קשה לעמוד על הגבול שבין

האמת לבין פרי הדמיון החולני. רוב הציטטות מובאות בשמות חכמים הקרובים
20. בניהו, חיד"א עמ' תקס"ה.

21. החל משי"ר תולדות רס"ג, הערה 47 ותולדות רב האי גאון הערה 33.

22. ראה אסף שם עמ' שכ"ד ובהערות שם.

23. שם עמ' שכ"ו.

24. וכן גם בפירושו של בוטרייל לקדיש (הסגולה חוב' כ"ט—ל') מרובים הזיופים הבולטים.

כגון ס' המרכבה המיוחס לר' יוחנן בן זכאי.

25. ראה למשל להלן עמ' 327 הערה 28.

בזמן לבוטריל או לחכמים שבאמת כתבו את הדברים. המובאות כתובות בלשון ובסגנון המזכירים לבוטריל משקלא וטריא של הלכה שהוא רגיל בה, וכך אמנם כתבו — או יכלו לכתוב — אותם החכמים שבשמם הוא מצטט. לעתים הוא מביא דברים בשם חכמים שאמנם כתבו כך, אלא שהוא מוסיף: וכן כתב פלוני ופלוני, מבלי לצטט לשונו. בוטריל נהג בזיופיו שבחבור זה בזהירות, כנראה בגלל העובדא שהדברים נכתבו אל חכם שבדאי היה מכיר בזיופים גסים. כבר העיר פרופ' שלום²⁶ על דרכו של בוטריל בזיופיו: "האישים הנזכרים הם אישים הסטוריים ולא בדויים, רק כל מה שנאמר בשמם, לא יצא מהם וכר' שהיה מחלק דברים ומאמרים שמצא בספרי זולתו ולפעמים אולי גם דברי עצמו ויחס אותם לאנשים גדולים ככל העולה על רוחו". ואם דברים אלה נכונים הם פי כמה בחבור שלפנינו. כמעט לכל מובאה אפשר למצא וברורים, הרי נכונים הם פי כמה בחבור שלפנינו. כמעט לכל מובאה אפשר למצא "מקור" בספרות הרבנית, לעתים כלשון המובאה ולעתים רק בתוכן — אעפ"י שבוטריל מביא את הדברים בשם חכם אחר ומתוך חבורים שלא היו ולא נבראו. גם אם נמצא בקונטרסים ציטטות אחדות שלכאורה אין סיבה לפקפק באמיתותן, לא הרווחנו מבחינת תולדות הספרות הרבנית ולא כלום. כבר מראש אין להניח שדוקא אצל חכם מאוחר יחסית למקורותיו, בתחילת המאה ה"ט, יתרכז עושר כזה של מקורות בנושאים שחכמים רבים אחריהם, קודמיו ובני זמנו, מרבים לדון בהם, ואף אחד מהם אינו יודע על "מקורות" אלה. על אחת כמה וכמה, כאשר אנו יודעים את טיבו של המחבר, שהיה "כה עשיר בהמצאות של ציטטות, עד שאין לתת כל אימון בהבאותיו אלא אם כן יש להן סמוכין ממקום אחר"²⁷.

להלן נביא רשימת החכמים והחבורים המצוטטים והמוזכרים בקונטרסים שלפנינו, לפי סדר הא"ב, ונשתדל לברר מה מהם אמת ומה זיוף. נקדים לרשימה שלשה חבורים המובאים ע"י בוטריל בשמם של חכמים ידועים ומוזכרים פחות או יותר, משום שהמובאות מהם ארוכות ביותר והן מהוות את היסוד העיקרי לדינונו של בוטריל. כאמור, עיקרם של הקונטרסים בהגנת הרמב"ם בענין קדושי כסף מדברי סופרים. כדי להוכיח את צדקת הרמב"ם בענין זה, ואגב כך גם בפסקים אחרים שהשיגו עליו, מביא בוטריל שלשה חבורים המוקדשים במיוחד ל"הצלת" הרמב"ם ממשגיגיו. החבורים הם: א) "מכלל יופי" לר' משה בר' יהודה מלונזל; ב) "ספר הזכרונות" לר' שמואל בר' גרשום; ג) "מלחמות ה'" לר' יונה מטולטולה. כבר עצם העובדה שבנושא שהרבו לדון בו, לא מזכיר אף אחד מן הראשונים אפילו אחד מן החבורים הללו המיוחסים לחכמים שדבריהם מובאים לא מעט בספרות הרבנית — די בה כדי לעורר חשד. יתר על כן, המובאות משלשת החבורים דומים בסגנונם ובדרך דיונם זה לזה וכן לסגנונו ולדרכו של בעל הקונטרסים עצמו. שלשת המתברים הנ"ל אינם מסתפקים בהסברת דברי הרמב"ם לגופם, אלא

26. קריית ספר, ד' עמ' 300. וראה תרביץ ל"ב עמ' 259 ואילך.

27. שלום, Ursprung עמ' 329.

מתקפים את משיגי הרמב"ם בכלל, בחריפות שכמעט ואין למצא לה דוגמא בספרות הרבנית, אגב דיון עניני בהלכות הרמב"ם. שלשתם עוברים מענין לענין ומרבים בהבאת דוגמאות וראיות — כדרכו של בעל הקונטרסים — ושנים מהם דנים גם בהשגות על הלכות אחרות של הרמב"ם שאין להן כל קשר עניני לקדושי כסף, כדי להראות את צדקת הרמב"ם נגד "המשיגים הרוצים להשיג", "ומתוך שנאה עשו כלם להמעט כבודו והורו חצי סכלותם נגד האיש שנתקיים תלמודו בידו". וכל זה אגב דיון בהלכות אישות דוקא, אעפ"י שלפי הצגת הדברים, הקיפו חבורים אלה את המשנה תורה כולו. גם בפרטי הדיון קרובים שלשתם זה לזה, הם מעלים את אותן הנקודות, דנים באותם הפרטים וכל הקורא בדבריהם מקבל את הרושם כאילו האחד מכיר את דברי חברו ומגיב עליו — אעפ"י שאין הם מזכירים זה את זה במפורש. לעומת זה, חסרים אצל שלשתם דיונים במקורות והנחות אפשריות, השייכים לענין, שאותם העלו ראשונים אחרים שעסקו בהלכה זו של הרמב"ם²⁸. גם דרך הצגת החבורים והבאת הקטעים, כפי שנראה להלן, מעידים על כך שהמדובר בחבורים בלתי ידועים מלבד לכותב עצמו. בדיקת פרטי המובאות רק תחזק את המסקנא המתבקשת כבר משיקולים כלליים אלה, שחיבורים אלה לא היו ולא נבראו.

(א) ר' משה בר' יהודה מלונז'ל: "וגם הרב ר' משה בר' יהודה מחכמי לונז'ל כבר חבר חבור אחר על הר"ם הנקרא מכלל יופי נכבד עד מאד שאין בו דופי וכו' ולכן יאות לכל מחבר ספר לעזרת הר"ם שירצה שיהיה מזוקק ובאון לא יהיה מחוקק שיביט בחבור הרב ר' משה בר' יהודה שהוא הציל הר"ם מהרובים עד שקבלו תשובתם אם מצד ספר החזרה אם מצד פירושי הר"ם בשמעתא ובאגדה" (נ"ד ב'). "אמר משה בוטריל אלו לא ראיתי בימי חרפי חבור הרב ר' משה בר' יהודה גם כן הייתי מסופק בזה כי צעיר אני בחכמה וכו' ולמען לא אחטיא אופן ההצלה מזאת ההשגה ולא תבא בדברי שגגה אביא לשון הרב ר' משה בר"י ודבריו לא אשנה וכו' אמר הרב ר' משה בר' יהודה בשער ג' מספר הנקרא מכלל יופי וז"ל וכו'" (נ"ה א'). מובאים קטעים מחבור זה לפ"ג מהל' אשות (נ"ה א'), פכ"ט מהל' שבת (ק"י א'), פ"ז מהל' קדוש החודש (נ"ט ב'), פ"א מהל' ר"ה (ק"א מע"ב), פ"א מהל' גולה ואבדה (ק"ב א'), פי"ד מהל' שגגות (ק"ג א') — כלומר חבור גדול שהכיל פירוש לכל ס' משנה תורה לרמב"ם. מחבור זה מובאים קטעים ארוכים, והקונטרס השני מוקדש ברובו (ק"א א' ואילך) להגנת הדברים שהובאו מחבור זה בקונטרס הראשון. בקטעים מחבור זה מוזכרים "תשובת שאלה" לרמב"ם (נ"ה רע"ב), פירוש הרמב"ם למס' כתובות וגיטין (שם) וכנראה גם "ספר החזרה" לרמב"ם (נ"ד ב'). וכן מוזכרים בו רב משה ורב האי גאון (ק"י א'), רש"י, הראב"ד, ר' יהונתן הכהן (נ"ז ב'), "רבי הלוי" (הרמ"ה? ק"ג ב'), הרב בעל התוספות (ק"ד רע"א), והר"ר יצחק בר' אושעיא (שם).

²⁸. כגון, שורש ב' בספר המצות של הרמב"ם, קדושין ה' א' (חדא מחדא לא אתיא), שם ה' ב' (תנא מילתא דכתיבא בהדיא וכו') ועוד.

ר' משה בר' יהודה מלוניל, הוא חתנו של ר' משולם בר' יעקב מלוניל ואביו של ר' משולם, בעל ההשלמה²⁹. ידיעותינו על חכם זה אינן מרובות ביותר, אבל לא מעט מתורחו מובא ע"י בנו — שחלק גדול מחבורו הולך ומתפרסם בזמן האחרון — וכן ע"י מחברים פרובנסליים אחרים. מכל המובאות בשמו לא ידוע לנו על שום חבור משלו מלבד תשובות וחדושין לתלמוד (או לרי"ף), ואין כל זכר לחבור בשם "מכלל יופי" להגנת המשנה תורה לרמב"ם. יתירה מזו, ספק בעיני מסיבות כרונולוגיות האם ר' משה בר"י ראה בכלל את השגות הראב"ד³⁰. מכל מקום, בנו בעל ההשלמה שחבורו מיוסד על תורת אביו³¹, אינו מזכיר שום הגנה על הרמב"ם

29. ראה עליו לובצקי, מבוא לס' ההשלמה עמ' VI ואילך, ויש להוסיף עליו מן הספרות הרבנית הפרובנסלית שנתפרסם מאז. גרוס, Gallia, עמ' 99 בעקבות בעל שערי ציון (גויבואר, סדר החכמים, עמ' 236). כותב שהוא מכונה ע"ש העיר בדריש, ככינוי בנו ר' משולם מבדריש. אבל בנו כותב במפורש שאביו ישב בלוניל, ר' לובצקי שם, ובהערה הבאה, וכ"כ בתוס' חד מקמאי (ס' ההשלמה) ליבמות מו א': "וכן נעשה מעשה בלוניל מפי אבא מארי והבריו ז"ל".

30. ר' משה בר"י היה חברו של הר"ה כפי שמעיד עליו בנו בהקדמתו לס' ההשלמה: "כי גם המה (אביו והר"ה) בהייהם ז"ל פעמים נחלקו במגדול לוניל מרבץ תורה ופעמים הושו" (הקדמה זו נתפרסמה לראשונה ע"י ברלינר ב-1878 באוצר טוב ח"א עמ' 44 ומאז חזרה ונדפסה בכמה מהוצאות ס' ההשלמה למסכתות שונות). מתשובתו של הר"ה אל ר"מ בר"י נראה שהיה אף מבוגר מן הר"ה הפונה אליו בלשון של כבוד, וכ"ש מן הראב"ד שכנראה רומז בחדושיו לתשובה זו (אורבך, מזכרת לזכר הגרי"א הרצוג, עמ' 409 והערות 4 ו-2 שם). וכן נראה שהיה מבוגר בהרבה מגיסו ר' אשר שנפטר כנראה בתחילת המאה הי"ג (ר' לובצקי, שם עמ' X) והיה תלמידם של ר' משה בר"י (אורבך, שם עמ' 411) ושל הר"ה (תשובת הרא"ה שבתשובות הריטב"א סי' ע"ז) — ואם כן אפשר שנפטר בסמוך לפטירת הר"ה (1186? — ראה רייפמן, תולדות הר"ה, עמ' 42—43 והערה 120) או בתחילת שנות התשעים (ראה לובצקי, בדקי בתים עמ' XI). הראב"ד כתב את השגותיו על הרמב"ם בסוף ימיו, בין השנים 1193—1199 (ראה Twersky, Rabad עמ' 125).

ואעפ"י שבשאלה אל הראב"ד (תמים דעים סי' ז') פונה אליו ר"מ בר"י בלשון כבוד ובתארים מופלגים, אין ללמוד מכאן שהראב"ד היה מבוגר ממנו (ר' לובצקי שם, עמ' IV) — נראה שבשאלה הנדונה נשאלו חכמי לוניל (מחכמי ההר?) ולאחר שהם נחלקו בה פנו גם לחוות דעתו של הראב"ד שישב אז בנימישי, ומכאן המליצה — עפ"י סנהדרין י"א ב' — "ובדברים אלו אנו צריכים לג' בתי דינים וכו'". ר' ס' המאורות חולין עמ' רי"ג: "ונשאלה שאלה לראב"ד ולחכמי לוניל". (ר' גם Twersky שם עמ' 29—31 ועמ' 252). לעומת זה בתשובה אחרת כותב הראב"ד לר"מ בר"י: "ומה ששאל מרי וכו' (ר' ראב"ד, תשובות ופסקים סי' ט"ו ועי"ש הע' 1 — ור' שם סי' ט"ז?).

31. רגיל אצלו: "כך קבלתי מאבא מרי ז"ל" "כתב אבא מרי ז"ל" וכד'. גם בהקדמה לס' ההשלמה: "בדברים רבים אני הולך בדרך בעל המאור ז"ל וכו' כי כן קיבלתי מאבא מרי ז"ל ובדברים רבים אני תמה על דבריו אשר קבלתי גם כן מאבא מרי ז"ל". ראה גם תוס' חד מקמאי (ס' ההשלמה) ליבמות ט"ז א': "מצאתי כתוב בחידושי שחדשתי לפני אבא מארי ז"ל". — ס' ההשלמה נכתב אחר מות אבי המחבר המוכר בו תמיד בברכת המתים (ז"ל, ע"ה וכד').

בשם אביו, אעפ"י שהוא מרבה לדון בהלכות הרמב"ם. נראה גם שבעל ההשלמה אינו מזכיר כלל בחבורו במפורש את השגות הראב"ד על הרמב"ם, אעפ"י שהוא מרבה לצטט משאר חבוריו³². גם בפסקיו אינו מגלה בעל ההשלמה — המרבה להסתמך על קבלות מאביו — כל נטיה מיוחדת לרמב"ם ואף מצהיר על כך בהקדמה לספרו: "ואמנם אין בדעתי למשכן עצמי לא על דברי רבינו אלפסי ז"ל ולא על דברי הרמב"ם ז"ל וכו'". בעל ההשלמה עצמו כתב השגות על הרמב"ם³³, ביניהן השגות הזהות לאלו של הראב"ד — ובשום מקום אין זכר לדברי אביו על השגות הראב"ד³⁴. מכל זה נראה ברור שר' משה בר"י לא חבר שום חבור להגנת הרמב"ם ובודאי שלא כתב דברים קשים וגסים נגד הראב"ד³⁵, אותם שם בוטריל בפיו: "אמת אינם דורשים ורוצים לעשות קבוצים כי על הנייר ועל הדיו אינם חסים ואזהבים אופני ההכזבה אפילו בהויה דאביי ורבא וכו'" "ובא וראה עד היכן הגיעה המשטמה ודבר על הר"ם בלא חכמה שהראב"ד השיג הר"ם וכו'" (נ"ז ב').

ואם יטען הטוען, שמא אין הכונה בר' משה בר"י מלוניל לחכם הידוע בשם זה, אלא לחכם אחר בעל אותו שם ומאותו מקום³⁶ יבואו הזיופים הנמצאים בחיבור³⁷ ויעידו כמאה עדים שכל זה אינו אלא המצאתו וזיופו של מי שהוחזק כזייפן³⁸.

32. ראה לובצקי, שם עמ' X הערה ט'. ונראה שאין המצב שונה גם בס' ההשלמה למסכתות שהופיעו מאז (לרוב סדר מועד ולמס' חולין). [בכ"מ הל' חר"מ פ"ד ה"ד: "וכתב בעל ההשלמה אין טעם להשגה זו וכו'"] (ר' Twersky שם עמ' 253 הע' 13) — צ"ל "בעל השלמן" (ר' בהערת הרב סופר לס' המכתם עמ' 361 הע' י"ד).

33. גרפסו להל' שבת, עירובין ושבועות ע"י לובצקי בס' בדקי בתים עמ' ל"א ואילך (שם מוכרות גם השגות הראב"ד) ולהל' יו"ט ואבל בסוף ס' ההשלמה למס' מו"ק.

34. וכל זה לא עומד בניגוד לעובדה שר' משולם עמד כנראה בראש קבוצת "חכמי בדריש" שיצאו בחריפות נגד ר' שלמה מן ההר להגנת הרמב"ם (ראה קבוצת מכתבים סי' ט—יג).

35. ואעפ"י שגיסו ר' אהרון ב"ר משולם כתב בחריפות נגד הרמ"ה להגנת הרמב"ם (כתאב אל רסאיל, עמ' כ"ה ואילך), אין מזה ראייה על ר' משה בר"י, שכנראה לא היה בחיים בשעת חלופי המכתבים החריפים בין גיסו הצעיר לבין הרמ"ה (ראה לעיל הערה 30 בעמ' 281). אבל ייתכן שמכאן בא לבוטרייל הרעיון ליחס חבור להגנת הרמב"ם לר"מ בר"י.

ביטויי ביקורת דומים על הראב"ד הנמצאים פה ושם בס' המנוחה לר' מנוח — תלמיד תלמידו של בעל ההשלמה — נכון: "וטרח עצמו להשיג בזה להרב ר"מ וכבודו היא מנוח במקומו דליתא להתא סברא דיליה כלל" (שופר ב' ח') וכן "הראב"ד השיג כחפצו", "הראב"ד השיג ללא צורך" ועוד — רחוקים הם בהרבה בחריפותם מן ההתקפות שבהבאותיו של בוטריל.

36. ראה למשל צונץ ZGL עמ' 473 וגרוס Gallia עמ' 286 ובמפתחות.

37. ספר החזרה לרמב"ם, פ"ה הרמב"ם למס' כתובות וגיטין, תשובת הרמב"ם, פ"ה הרב ר' יצחק בר אושעיא למס' סנהדרין (ראה עליהם להלן בערכם) וגירסאות שאין להן שחר (ר' להלן עמ' 295).

38. וממילא מיותר לציין שלא מתקבל על הדעת שר' משה בר"י יצטט מחבורו של ר' יהונתן הכהן מלוניל להגנת הרמב"ם, ולא את חדושי הרמ"ה הצעיר ממנו בהרבה (נפטר 1244) ובודאי שלא בכינוי הסתמי "רבי הלוי", וכן "הרב בעל התוספות" כינוי סתמי שהוא רגיל אמנם בפרובנס, אבל בזמן מאוחר יותר.

(ב) ר' שמואל בר' גרשום: "אמר משה בוטריל לא אעלים מלכתוב מה שמצאתי לשאר החכמים בזה הענין שאנו עסוקים בו וכו' כתב הרב ר' שמואל בר' גרשום בספר הזכרונות שהציל הר"ם ועשה הפלה להשגות הראב"ד והרב ר' משה הכהן מלונגיל וכו' ואם הראב"ד השיגו כבודו יהיה מונח במקומו כי לא נחוש אל המשיגים שירצו להשיג ויעלו בדבריהם חלודה וסיג וכו'" (נ"ט ב' — ס' א'). בקטע הארוך מובאים מלבד המשנה תורה לרמב"ם גם פירושו לתלמוד, הקדמתו למורה נבוכים ואגרתו לר' שמואל ן' תיבון וכן רש"י, הראב"ד, ר' משה מפושקירש ור' יוסף מקינון.

ר' שמואל זה הוא החכם הידוע שהשלים את חבורו של אביו, ר' גרשום בר' שלמה בר' שאול מבדריש בעל השלמן (ר' להלן מס' 9). ידיעותינו על חכם זה אינן מרובות³⁹, אבל דבריו מובאים ע"י חכמי פרובנס⁴⁰, ואף אחד מהם אינו מכיר את ס' הזכרונות להגנת הרמב"ם. בקטע המובא ע"י בוטריל מוזכר גם הפירוש הדמיוני המיוחס לרמב"ם למס' כתובות וגיטין שעליו סמך כביכול ר' משה בר' יהודה בס' מכלל יופי, ועל פירוש זה כותב ר' שמואל בר"ג: "ואם לחשך אדם לומר הרי גלה הר"ם ז"ל בפ"י למס' גיטין ולמס' כתובות וכו' נוכל להשיב בשני דרכים הדרך הראשון וכו' שב ממנו ונכתבו שני מאמריו הראשון והשני וכו' הדרך השני שאולי זה הפירוש המיוחס לר"ם וכו' אחר עשאו ותלאו בשמו משום הרוצה לחנק התלה באילן גדול וכו'" (ס' ע"ב) — כל זה מעיד, שגם חבור זה, בוטריל עשאו ותלאו בשם ר' שמואל בר"ג.

(ג) ר' יונה מטוליטולה: "אמנם הרב ר' יונה מטוליטולה חבר חבור אחד על הר"מ ז"ל ונקרא מלחמות י"י וכו'" ומביא קטע ארוך לענין קדושי כסף מדברי סופרים (ס"א סע"א — ס"ב א'). מלבד קטע זה מובא ממנו רק עוד קטע כללי: "וכבר כתב הרב ר' יונה מטוליטולה נגד משיגי הר"ם איך עושים תורת משה פלסתר וכו' עד כאן תחום דברי ר' יונה חכמתו מי מנה וכו'" (ס"ו סע"א). בקטע הראשון מוזכרים: רש"י, ר' שלמה (מן ההר?), ר' תם, הר"י (?), הרי"ף ורבי גרשום בן הרב ר' שלמה.

רבינו יונה ב"ר אברהם גירונדי ישב בסוף ימיו בטוליטולה, והוא מכונה על שם עיר זו⁴¹. כידוע ר' יונה יחד עם רבו ר' שלמה מן ההר וחברו ר' דוד ב"ר שאול, היו מן המתנגדים הקיצוניים ביותר של הרמב"ם. אמנם תלמידו ר' הלל מוירונה העיד על ר' יונה שהוא חזר בו מהתנגדותו לרמב"ם "ובכל הלכה והלכה היה מזכיר מחבור רבינו משה ואמר רבינו משה כתב כן בחבורו ונראין לי דבריו ולא חלק עוד על

39. ראה לובצקי, מבוא להשלמה עמ' XV הערה י"ז, אור החיים לרמ"ם ס' 1206 ובנדיקט, סיני כ"ז, עמ' שכ"ד ואילך וק"ס כ"ז עמ' 243 והערה 60.

40. במיוחד ע"י תלמידו בעל ס' בעלי האסופות.

41. ראה למשל מגדל עזו הל' תפילה פ"ח ה"ה ר' יונה הקדוש מטוליטולה ו"דביר" ח"ב עמ' 223.

סברותיו⁴² — אבל בדרך כלל, נוטים החוקרים לפקפק באמיתות עדות זו, שאינה מתאשרת משום מקום אחר⁴³. בכל אופן, גם ר' הלל אינו מזכיר חבור של ר' יונה להגנת הרמב"ם, ובודאי שלא היה נמנע מלהזכירו אילו ידע על כך. מחיבוריו של ר' יונה בהלכה הגיעו אלינו אמנם רק מעט, אבל בחיבורי תלמידיו ותלמידי תלמידיו מובאים בשמו לא מעט מתורתו — ובשום מקום אין זכר לחבור כזה. מובאים בשמו גם דיונים בודדים בהל' הרמב"ם, בהם הוא נוטה לפעמים לדעת הרמב"ם, אבל לעתים גם דוחה אותה⁴⁴. ואם עוד נוסיף לכל זה שבקטע שלפנינו נמצאים דברים שהם בניגוד לדעתו של ר' יונה בחבוריו האוטנטיים⁴⁵, — הרי שוב אין כל ספק שגם חבור זה להגנת הרמב"ם אינו אלא פרי דמיונו של בוטריל.

ואלה הם יתר החכמים וחבוריהם המובאים ע"י בוטריל בקונטרסים שלפנינו:

1. הראב"ד: השגות הראב"ד על הרמב"ם מוזכרות כמה פעמים מבלי לצטט אותן. שתיים מהשגותיו מובאות כלשונן (נ"ז ב'). קטע מפירושו למס' כתובות (ס"ד רע"ב) וקטע למס' קדושין (ס"ג א'), מובאים גם ע"י אחרים. לעומת זה לא מצאתי אישור לשני קטעים מפירושו למס' קדושין (ס"ג ב', ס"ד א').
2. הראב"י אב"ד: פירוש קצר לענין שבמס' קדושין (ס"ג ב'), נמצא גם במקום אחר בשמו. תשובה המובאת בשמו (ק"ד ב'—קט"ו רע"א), נמצאת בקובץ תשובותיו. רק פי' קצר לענין שבמס' פסחים (ק"ח ב') לא מצאתי בשמו, אבל הפירוש עצמו נמצא גם במקום אחר.
3. ר' אברהם בר חייא: מוזכרים בקצרה — בלי הבאה — ספריו: צורת הארץ, חשבון המהלכות (נ"ז סע"ב) וס' העבור (נ"ח א').
4. ר' אברהם א"ע: מוזכרים בקצרה — בלי הבאה — שנים מספריו בחכמת התכונה: ס' המשפט וסוד העבור (נ"ח א')⁴⁶.
5. ר' אהרן: "ובחדושי הרב ר' אהרן כתוב במ' כתובות וז"ל וכו", קטע גדול (ס"ב סע"א—ס"ג רע"א) שבו מובאים: ר' מאיר הלוי למס' יבמות וקדושין, ורי"ף ליבמות. לבסוף מעיר בוטריל: "אמר משה בוטריל פרוש זה מהרב ר' אהרון יסכים לסברת הר"ם במז"ל כמו שבאר הרב ר' משה בר' יהודה זהרב ר' יונה מטוליטולא". — איני יודע לאיזה ר' אהרן התכוון בוטריל⁴⁷, אבל מתוכן הדברים

42. טעם זקנים ע"ב א'.

43. ראה בער, תולדות היהודים בספרד הנוצרית (מהד"ב) עמ' 485, ואורבך, "ציון" שנה י"ב עמ' 155.

44. ראה למשל תלמידי ר"י לברכות פ"ב, ח' ע"א סד"ה ורבינו יעקב, ושם ספ"ג, י"ז ע"ב ד"ה אבל שם.

45. ראה להלן עמ' 314 הערה 183.

46. ראה עמ' 306 הערות 95 ו-98.

47. ר' אהרן הלוי מברצלונה — לא בא בחשבון, לא רק משום שבוטריל לא כותב "הלוי", אלא משום שבהדושו למס' כתובות (ג' א' ד"ה ומי) מפורש ש"תינה דקדיש בכספא" אינו משום קדושי כסף דרבנן, בניגוד למה שמביא בוטריל בשם ר' אהרן (ראה גם שט"מ שם

נראה לכאורה שחדושים אלה, בדומה לדברי ר' משה בר"י ור' יונה, מזוייפים הם⁴⁸. גם בקונטרס השני (ק"ג א') מוזכר בקצרה: "אמר משה בוטריל כן כתב הרב ר' אהרן בחדושו למסכת הוריות פ"ק גבי נעלם מדבר ולא שנתעלס המצוה" — גם כאן נראה שזו המצאת בוטריל⁴⁹.

6. ר' אושעיא: מזכירו פעם אחת ובשמו בלבד (ס"ה ב'), יחד עם חכמים אחרים שפסקו דלא כרב גידל בפסחים ז' א' (וש"ג). איני יודע למי הכוונה⁵⁰ — אבל נראה שאין כאן אלא המצאה של בוטריל⁵¹. (ר' גם להלן ר' יצחק בר' אושעיא).

7. [ר' אליעזר ממיץ]: "כתב בעל ס' יראים וז"ל וכו'" (קיד"ר ע"ב). הקטע נמצא ביראים השלם סי' ז'⁵². קטעים שלמים המובאים בשם חכמים אחרים לקוחים מס' יראים⁵² א.

8. ר' אלעזר דגרמיישא: "באור התפילה מהקבלה מהרב ר' אלעזר דגרמיישא" (ק"ח ב')⁵³.

9. ר' גרשום בה"ר שלמה: הזכרה קצרה וסתמית (ס"ב רע"א) "וכן דעת רבי גרשום בן הרב ר' שלמה" — מובא בתוך "מלחמות י"י" לר' יונה מטול"י-טולא (שהוא ככל הנראה זוף, ראה לעיל עמ' 283). הכוונה כנראה לר' גרשם בר' שלמה בר' שאול בעל "השלמן" והוא כנראה בן דורו הצעיר (?) של ר' יונה⁵⁴. מכל מקום הדבר שמובא בשמו נאמר ע"י הראב"ד⁵⁵.

בשם "דון קרשקש וידל ז"ל תלמיד הרא"ה ז"ל". גם בענין מלאכת חוה"מ נראה שדעת הרא"ה היא ההיפך ממה שמובא כאן בשם ר' אהרון, והוא סובר כדעת רבו הרמב"ן — שהיא מדאורייתא (ר' ריטב"א מר"ק ב' א' סד"ה משקין "וכן דעת רבותי שיחיר"). — מצד שני, יש הרבה נקודות דומות בין הקטע של בוטריל לבין חדושי הרא"ה לכתובות שם, וצ"ע. גם לא ייתכן שהכוונה לר' אהרון בר' משולם (ראה בנדיקט, "סיני" ל"ג עמ' 20), גיסו של ר' משה בר' יהודה המצוטט כאן הרבה (ובוטריל מקביל את שתי הציטטות מר' אהרון לדעת ר"מ בר"י). ר' אהרון (נפטר 1210 או 1225) היה כנראה מבוגר בהרבה מן הרמ"ה (נפטר 1244), כך יוצא מכל חליפת המכתבים שביניהם שבכתאב אל רסאייל. (אין להניח שהכוונה לר' מאיר בר' יוסף נ' מיגאש, כפי שמשער וידר לגבי ר' יונתן הכהן חברו של ר' אהרון, ר' "מצודה" ב' עמ' 128).

48. מאז שרש"י דחה את פירוש רבותיו ל"תנה דקדיש בכספא", לא מצאתי שיהא מי שיפרש כך. הדיון בטעם כולו עשוי כאילו להזמנת בוטריל, חוזרים בו אותן נקודות שבוטרייל קשר לענין קדושי כסף דרבנן (פסחים ז' א', קדושין ט' ב', מלאכת חוה"מ). ראה גם הערה 203 שם. רוב הדברים שבטעם נמצאים כמפורז אצל הראשונים, ע"ש בהערות.

49. ע"ש בהערה 150. 50. ר' להלן עמ' 290 הע' 90. 51. ע"ש עמ' 322 בהערה 291.

52. הטקסט שם משובש ויש לתקן עפ"י העתקתו של בוטריל.

53. ע"ש בהערה. 54. ראה להלן עמ' 289 הע' 79.

55. לא הוברר לי כל צרכו זמנו של ר' גרשום, והאם בכלל ייתכן שר' יונה יצטט את דבריו. (ראה לובצקי, מבוא להשלמה עמ' XV הערה י"ז, גרוס, Gallia עמ' 99, בנדיקט, קריח ספר כ"ז עמ' 243 ו"סיני" כ"ז עמ' קצ"א). [פרופ' אורבך מעיר לי: "ר' באבודרהם, סדר הלכות המוציא, (דפ' ורשא) פ"ו ע"א, ושם פ"ב ע"ב תשובת בנו ר' שמואל ור' מ"ש בעלי החוספות עמ' 512 הע' 10]. 55. ע"ש בהערות 191, 192.

10. ר' דוד ב"ר שאול: מזכרים חדושי למסכתות: שבת (ק"ד ב'), יום טוב (ק"א א'), כתובות (ז"ג ב') וגיטין (ס"א א'). ציטטות קצרות בלבד, בהן מזכרים: הוספות ר' יהודאי גאון לתלמוד, רש"י, "קצת פי' מדויקים של רש"י" ותשובות הראב"י. ר' דוד בר"ש הוא תלמידו של ר' שלמה מן ההר וחברו של ר' יונה. על חבוריו בהלכה אין לנו כמעט כל ידיעות. אבל הוא חבר ככל הנראה פירושים לתלמוד⁵⁶.

11. רב האי גאון: מזכר כמה פעמים ואף מובאים קטעים המוצגים כקטעים מפירושו לתלמוד ומתשובותיו. בסוף קטע ארוך הדין בשאלת פת להבדלה, כותב בוטריל: "ע"כ לשון רבי' האי ז"ל בפירושו למס' ברכות בפרק אלו דברים" (ק"ח סע"א) — מבלי שיציין היכן מתחילה הציטטה⁵⁷. בכל הקטע הארוך לא מזכרים שמות חכמים, ואפשר שבוטריל התכוון להציג את הקטע כולו כקטע מפירוש רה"ג למס' ברכות⁵⁸. בקטע עצמו נמצאים משפטים בודדים הלקוחים כלשונם ממקורות שונים, החל ברב עמרם גאון וכלה ברו"ח והראב"ד, המשוורים להרצאה שוטפת בדרך של זיוף כמעט אמנותי⁵⁹. תכנם של המשפטים האחרונים נמצא אמנם בשם רב האי גאון במפורז אצל כמה מן הפוסקים (בעיקר ברי"א ג) — אבל אין הם ציינים שהדברים לקוחים מפירושו למס' ברכות. משפט אחד נמצא כלשונו ברי"א ג — אבל בסיומו נאמר שם בדיוק ההיפך ממה שבוטריל כותב בשמו⁶⁰!

במקום אחר (ק"ח ב') מעתיק בוטריל קטע הפותח במלים: "והנה מצאתי בתשובת שאלה לרבי האי גאון ז"ל וז"ל ושאלתם וכו' תשובה כך ראינו וכו' עכ"ל". אעפ"י שלשון התשובה בשלמותה לא נראית כלשונו של רב האי — מכל מקום בתכנה היא תשובתו המפורסמת של רה"ג על ברכת "יין עסיס"⁶¹. איני יודע מהיכן הכיר בוטריל תשובה זאת, אבל לא נראה שהוא לקחה מן המקורות שמהם היא ידועה לנו⁶². ונראה, שהשאלה והתשובה לא היו לפניו כלשונו בשלמות אלא תוכנו בלבד, ובוטריל הוא שניסח את הדברים בלשון המקור. תשובה זאת ראויה לבדיקה ולעיון נוסף.

הלכה אחת בשם רה"ג, שבוטריל מביאה (ק"א א') מתוך דברי ר' משה ב"ר יהודה (בס' מכלל יופי המזויף) — מובאת גם ע"י ראשונים אחרים.

56. ראה אזה"ח לרח"מ סי' 775, ראה גם XXXIX R.E.J. עמ' 230.

57. ראה שם הערה 37.

58. כך נראה במיוחד לאור העובדא שבסמוך לתחילת הקטע הוא מזכיר בין יתר הגאונים גם את רה"ג, והקטע המובא צריך כאילו לשמש מקור לדעת רה"ג.

59. ע"ש עמ' 326-7 בהערות 16, 17, 23.

60. ראה שם הערה 28 (וע"ש בכלל בהערות לק"ז ב' — ק"ח א').

61. ראה אוצה"ג פסחים עמ' 107 וראה וידר, "סיני" כ' עמ' מ"ג ואילך.

62. בנוסח הברכה (ממנה מובאות רק מלים בודדות) ישנם שינויים קטנים מן הנוסח שבס' העתים עמ' 288 (פעמיים ובהבדלים). היא שונה במקצת גם מן הנוסח שבנמוקי שזבני (אוצה"ג שם), אבל בסך הכל נמצאת כל מלה באחד מהם או בקטע מן הגניזה שפרסם וידר.

- דעת רה"ג המוזכרת רק בקצרה בין דעות גאונים אחרים (ס"ה רע"ב) — לא מצאתי במקום אחר, ונראה שאינה אלא המצאת בוטריל.
12. ר' זרחיה הלוי: קטעים שלמים שהובאו בשמו (ס' ב', ס"א א', ס"ה ב', ס"ו ב'), נמצאים כולם כלשונם בספר המאור.
13. ר' חיים כהן: "אמר רבינו חיים כהן כיון דהאי פסקא לא אתברר לן גבן כהוגן עבדינן לחומרא ובין תבין" (ס"ו א'), לא מצאתי במקום אחר, והדברים נראים מפוקפקים ביותר⁶³.
14. ר' חלבו הישראלי: בוטריל מביא בשמו שני דברים (ק"ח ב' וק"א ב'), — נראה שחכם בשם זה אינו אלא יציר דמיונו של בוטריל⁶⁴.
15. ר' חננאל: הבאה קצרה מפירושו לקדושין (כתובות? נו" ב') — ההבאה אינה מדויקת⁶⁵.
16. הדיין חסאן בן חסאן: "ובזה החבור (בעניני תכונה שחבר בוטריל) בארתי מה שאמרו חכמים ז"ל וכו' והבאתי דעת הר"ם וכו' ודעת הדיין הגדול ר' חסאן בן מר חסאן כמו שכתוב בפירושים אלה ר"ל פירוש ר"ה וערובין המיוחסים בשמו" (נ"ח א'). — האסטרנום והדיין ר' חסאן כתב אמנם חיבורים בעניני העבור⁶⁶, בהם הוא דן בודאי בגמרות שבוטריל רומז להן, — אבל לא מצאתי שזיכירו פירוש תלמוד בשמו. בוטריל עצמו מפפק באמיתות הדברים, וכותב "המיוחסים בשמו"⁶⁷.
17. רב יהודאי גאון: מוזכרים הוספותיו בתלמוד⁶⁸, — בשם הראב"י ומתוך חדושי מס' כתובות (? לר' דוד ב"ר שאול (ס"ג ב').
- "וכ"כ רב יהודאי גאון בהל' מיאון", והכוונה להל' מיאון שבהלכות גדולות⁶⁹, — מובא מתוך ס' יראים (ק"ד ב').
18. רב ברצלוני: "והרב ברצלוני כתב בחדושי (למס' פסחים) וז"ל וכו'" (ס"ה א'). — איני יודע למי הכוונה. בקטע מוזכר "דעת הר"ש" (= רש"י)⁷⁰.
19. ר' יונה מטוליטולה: ראה לעיל עמ' 283.
20. ר' יונתן הכהן: כמה פעמים מוזכר חברו להצלת הרמב"ם ממשיגיו.
63. ראה שם בהערה 291.
64. פוננסקי במבוא לפתרוני ר' מנחם ב"ר חלבו עמ' 5 הע' 1 כותב: "יותר מזה לא מצאנו את השם חלבו בספרות ישראל".
65. ע"ש בהערה 62.
66. ראה E.J. עמ' 1021 ואשתור, תה"י בספרד המוסלמית, עמ' 197 והמקורות שצוינו בהערות שם.
67. לחבור "מיוחס" אחר, שהוא כנראה זיפּו של בוטריל, ראה להלן עמ' 292.
68. כידוע הוספות שאחדים מכנים כהוספות רבנן סבוראי, מכונים ע"י אחרים בשם הוספות רב יהודאי. כל ההוספות המוזכרות כאן, צוינו ע"י הראשונים במקומן, מלבד אחת (חולין ד, ב).
69. והרי חכמי אשכנז יחסו כידוע את ההל"ג לר"י גאון.
70. ראה עמ' 321 הע' 276.

"ואם ראינו שהרב ר' אברהם בר' דוד והרב ר' משה הכהן עשו לו השגות הרי עשה ההצלות הרב ר' יונתן הכהן עד שהקושיות היו נסעות" (נ"ד ב'). שני קטעים קצרים מחבור זה מובאים מתוך "מכלל יופי" לר' משה ב"ר יהודה: "וכבר השיב (על השגת הראב"ד) הרב ר' יונתן הכהן נזר הכהנים סגולת הרבנים⁷¹ אמ' יונתן הלא אמרתי כי תואנה הוא מבקש לר"ם ועל שרשי רגליו יתחקה כונת הר"ם היא וכו'" (נ"ז ב'). "והנה עמד הרב ר' יהונתן והצילו ואמ' ואם הוא בעיניו (הרמב"ם בעיני הראב"ד) כמתעתע בעיני חכמים אחרים אינו כמתעתע" (שם).

הערצתו הגדולה של ר' יהונתן הכהן לרמב"ם היא מן המפורסמות⁷². ר' דוד מאסטלה כותב⁷³ גם, שר' יהונתן "השיב על ההשגות שהשיג הראב"ד על דברי הר"ם לבאר ולהעמיד דברי הר"ם" — אבל אין מכאן ראיה ברורה שהוא חבר חבור מיוחד להגנת הרמב"ם⁷⁴. מכל מקום, הדברים המובאים כאן בשמו נגד הראב"ד חריפים למדי, ולא נראה שהם דברי ר' יהונתן שנחשב לתלמידו של הראב"ד⁷⁵, ובכל אופן היה צעיר ממנו בהרבה⁷⁶.

21. ר' יוסף: "ושם (בחבורו של בוטריל בעניני תכונה) בארתי בארוכה דעת הרב ר' יוסף שכתב שר"ג לא היה יודע בחכמת המזלות כלום והבאתי הטענות שחבר כנגדו החכם המפולפל הגדול ר' נתנאל" (נ"ח א'). — איני יודע למי הכוונה⁷⁷.

22. מ' יוסף בר' יושת יז"ל ממדינת גיא"ן: — תלמיד הרי"ף, מובא בתוך קטע מס' המאור (ס"א א').

23. יוסף מובנייר: ראה לעיל עמ' 272.

24. ר' יוסף מקינון: "והרב ר' יוסף מקינון פרש הא דתרומות וכו'" (ס' סע"א). מובא מתוך ס' הזכרון לר' שמואל ב"ר גרשום, — לא מצאתי במקום אחר^{77א}.

25. ר' יעקב הספרדי: "אחר שלמדתי חכמת התכונה לפני החכם הכולל

71. הרמב"ם באגרתו לר' יהונתן מכנהו: "סגולת הכהנים", תש' הרמב"ם מהד' בלוי, ח"ג עמ' 55.

72. ראה תשובות הרמב"ם מהד' בלוי ח"ג עמ' 44—42 (פריימן). סיכום הידיעות על ר' יהונתן יש למצוא אצל Twersky, Rabad. עמ' 247 ואילך. [ראה כעת גם Twersky, University. Studies & Texts, vol. I, p. 175.]

73. נויבואר, סדר החכמים ח"ב עמ' 232 (ומשמ בשערי ציון לר"י די לאטיש, שם עמ' 238).
74. ראה גם הקטע מיונה ן' בהלול שפרסם וידר ב"מצודה" ב' עמ' 142. — גם מדברי בוטריל לא מוכח שכונתו לחבור מיוחד, אם כי לכך דבריו נוטים. 75. ברכת אברהם ססי מ"ג.
76. ראה שטרן, ציון ט"ז עמ' 18. — מכל מקום הקטעים המובאים כאן טעונים עוד עיון, תוכן הציטטה הראשונה (נ"ז ב') נמצאת בעיקרה בחבור אחר של ר' יהונתן (ר' להלן עמ' 305 הע' 81) ולא מצאתי דברים מעין אלה במקום אחר. גם הציטטה השניה מתאימה מבחינת הענין לר' יהונתן.
77. עי"ש בהערה 102.

77א. על האיש ראה אורבך, בעלי התוספות עמ' 113 ואילך (ר' גם רז"ו רבינוביץ, שערי תורת בבל עמ' 22).

הרב ר' יעקב ספרדי מ"כ" (נ"ז סע"ב). את רבו זה מזכיר בוטריל גם בחבוריו האחרים, והותו לא ידועה.⁷⁸

27. הר"י: "והר"י והר"ף תירצו" (ס"א סע"ב). — איני יודע מי הוא.

28. הר"י ה: מוזכר כמה פעמים, והדברים נמצאים. אף במקום שלכאורה בר"ף שלפנינו כתוב ההיפך ממה שמובא כאן בשמו, יש לדברים על מה שיסמכו⁷⁸ א.

26. ר' יצחק: "פי' (במס' קדושין?) הרב ר' יצחק והרב ר' מאיר וכו'" (ס"ד א'). — איני יודע מי הוא.

29. ר' יצחק [ב"ר אבא מרי]: "כתב הרב ר' יצחק בחלק שני מאיסור והתר וז"ל וכו'" (נ"ח ב'), "ועוד אומר לך בשם הרב ר' יצחק ז"ל וכו'" כאשר כתב זה הרב בסוף חלק רביעי מאיסור והתר" (שם). — שני הקטעים מובאים בתוך קטע מס' שערי ציון למא"י פטיט ושניהם נמצאים בספר העטור, הלכות שחיטה.

30. ר' יצחק ב"ר אושעיא: "והרב ר' יצחק בן הרב ר' אושעיא כתב לפירושו למסכת סנהדרין וכו'" (ק"ד א') מובא מתוך מכלל יופי (המזויף) לר' משה בר' יהודה. — פירוש למס' סנהדרין של חכם בשם זה אינו ידוע לי משום מקום אחר.⁷⁸

31. ר' יצחק נ' גיא ת: "וכן דעת הריא"ג כמו שכתב בהלכותיו וז"ל וכו' עכ"ל" (ס"ה רע"ב), הקטע המצוטט שייך למס' פסחים, אבל הוא לא נמצא בהלכות פסחים לריא"ג שלפנינו.⁸⁰

32. ר' יצחק ב"ר יהודה: "הרב ר' יצחק בר' יהודה כמו שכתב לפרוש במסכת ראש השנה ולמסכת ערובין" (נ"ח א'). — איני יודע מי הוא⁸⁰ א (ואפשר שיש

78. ראה שלום, מדעי היהדות ב' עמ' 178. 78 א. ראה עמ' 314 הערה 191.

79. נראה לי שהרעיון להמצאת חבור זה בא לו לבוטרייל מדברי התוספות בסנהדרין, שמביאים פי' מעין זה בשם "וריב"א פי'" (ע"ל עמ' 339 הע' 177), ובוטריל שחמד לו לצון, פתר אותו כר' יצחק ב"ר אושעיא, ועשאו למחבר פי' למס' סנהדרין. השם עצמו בא לו כנראה מס' יראים ס' ז' (המקום היחידי בו מצאתי שם זה), שהרי מאתו סימן (ומסימנים קודמים) מעתיק בוטריל קטעים שלמים מבלי להזכיר שמו (ק"ג א—ב', ע"ל עמ' 337 הע' 151 ואילך) ואף מזכירו במפורש בעמוד שלאחר "פי' סנהדרין לריב"א" (ק"ד ב'). (ביראים השלם עמ' 22: ר' יצחק בן הרב ר' יהושע ז"ל, אבל בהגהות מיימוניות, אישות פ"ט ה"ג אות א' מעתיק מן היראים "בן הרב ר' אושעיא", וכן בתוס' קידושין נ"ב א' ד"ה והלכתא וברשב"א שם נ"א ב' ד"ה אפ"ה: "בן הרב ר' אושעיא"). — ר' אורבך, בעלי התוספות עמ' 127—128 והע' 25 שם, וראה לעיל עמ' 285. [ראה גם "הסגלה" ר' חוברת ס"ז, חוסן ישועות עמ' 4.]

80. ראה להלן עמ' 321 הע' 279. אין להניח שהדברים לקוחים מהל' קדושין לריא"ג שגם לשם שייך הענין (ראה אברמסון, קרית ספר כ"ו עמ' 83 והערה 49 שם). — אעפ"י שבמפורש לא הזכרו יותר הלכות ריא"ג, נראה שבכמה מקומות שמש לו חבור זה (אולי דרך כלי שני) מקור (ראה עמ' 325—328 הערות 1—37 ועמ' 330 הערה 64).

80א. ר' יצחק ב"ר יהודה(?) די לאטיש כתב אמנם פירושים לתלמוד וגם חבורים במדעים, אבל לא ידוע לנו אלא על פירושו למסכתות שאין עליהם תלמוד (ראה שע"צ גויבאור עמ' 239).

כאן בלבול בין הריא"ג לבין חכמים אחרים בני דורו בשם ר' יצחק. המאירי בפתיחתו למס' אבות מעיד על ר"י ב"ר ברוך ש"ביאר אותם השמועות שבמס' ר"ה בענין גולד קודם חצות ואחר חצות וכו"י⁸¹. בעל ס' הקבלה כותב על ר"י ב"ר ראובן הברצלוני שהוא חבר פ"י למס' עירובין⁸². בוטריל — בזדון או בשגגה⁸³ — ייחס כנראה את פירושי מס' אלו לבן דורם שגם שמו יצחק, לר' יצחק ב"ר יהודה ו' גיאת⁸⁴.
 33. [ר' יצחק ב"ר מרדכי קמחי]: בוטריל המרבה לגנות את האומר דבר שלא בשם אומרו מביא לענין זה קטע מתוך "חבור הנקרא שערי ציון שחברו הרב הגדול מא"י פטיט ז"ל שהוא מגנה חכם אחד שהיה בימיו שכותב כל פירוש שימצא לחכם שקדמו בשמו וקרי ליה גולן דאורייתא לצחות הלשון וכו' ואביא לשונו פן אחטיא רצונו וכו'" (נ"ח א'), הקטע המצוטט דן בכללי התלמוד. ר' יצחק די לאטיש כותב⁸⁵: "והחכם הכולל ר' יצחק ב"ר מרדכי קמחי המכונה מא"י (מאישטרי — Maestre) פטיט נ"ע הוא חבר חבורים ופירוש וחדושים ופוסקים ברוב התלמוד ובשאר החכמות". אחד מתלמידי ר' יצחק ב"ר מרדכי, באיגרת שכתב בשם רבו, מזכיר: "והרב מורנו בחבורו הנקרא שערי ציון"⁸⁶.
 34. ר' ישראל הכהן: "והרב ר' אושעיא והרב ר' ישראל הכהן ורב שמואל הלוי⁸⁸ פסקי דלאו הלכתא היא" (ס"ה ב'). "ה"ר חלבו הישראלי ורב ישראל הכהן אמרי וכו' ורב שמואל הלוי כתב וכו'" (קיא ב'). — את המובאות לא מצאתי⁸⁹. הכוונה כנראה לר' ישראל ב"ר שמואל בן חפני הכהן⁹⁰.
 35. ר' לוי: "החכם הכולל ר' לוי הנקרא ללעזות שן מיימון" (נ"ח רע"א). — איני יודע מי הוא⁹¹.
 36. ר' לוי ב"ר גרשום: "והחכם הפילוסוף ר' לוי בר' גרשום ולועזין

81. מהר" וקסמן, עמ' 68. 82. נויבואר, עמ' 75.

83. ראה הנוסח המשובש שבמאירי שלפנינו, שם.

84. [ושמא בא לו לבוטרייל הרעיון מרש"י ר"ה כ"ח א' ד"ה התוקע לשיר ושם ל"ב א' ד"ה כנגד].

85. נויבואר, סדר חכמים עמ' 240.

86. R.E.J., XLIV p. 174 ועיי"ש XLIII עמ' 242 ואילך. [פרופ' שלום מעיר לי: "כ"י מוסאיוב דף 210: הדרך החמישית [בפירוש המלים תושבחתא ונהמתא] הרב מא"י פטיט כתב בספר שערי רצון — צ"ל ציון". — הקטע נמצא בפירוש הקדיש לר"מ בוטריל שנדפס ב"הסגולה" חוברת ל' (= כ"י מוסאיוב ?)].

87. נקוד על ה"ר" לסימן מחיקה.

88. "הלוי" נוסף על הגליון. 89. עיי"ש בהערה 291.

90. ר' ישראל גאון הוא שמובא כו"כ פעמים יחד או בניגוד לר' שמואל הנגיד (ר' פורננסקי R.E.J., LXII, עמ' 120—121). ונראה שהשמות (והשמות בלבד) באו בעקבות ריא"ג, הרגיל לצטט בהלכותיו בלש' זו "הרב ישראל הכהן" "רב שמואל הלוי". (ראה לעיל הערות 87 ו-88). הראשונים שבשתי השלישיות (ר' אושעיא ור' חלבו), כנראה אינן אלא המצאה גרידא.

91. לפי הענין (אסטרונומיה) מתאימים הדברים לר' לוי ב"ר אברהם בעל ליות הן — אבל לא מצאתי שהוא מכונה "מיימון". (ראה רמ"ש H.Ü. עמ' 556 ובמאור עינים הנ"ש).

אותו מאישטרי ליאון וכו' וממאמר חמשי שחבר הרב ר' לוי בר"ג בספר מלחמות" (נ"ח רע"א). — בלי כל ציטטה ממנו.

37. ר' מאיר: "בענין המשיח וכו' שהרב ר' מאיר האריך בזה בספר הנקרא גנזי המלך לשעור עשרים עלים כמו אל" (ס"ז א')⁹².

שלושה קטעים מחדושי "הרב ר' מאיר" למס' קדושין (ס"ג סע"א — מובא בו רש"י; ס"ד רע"א — מובאים בו הראב"י ורש"י; ס"ד א'), — איני יודע האם הכוונה לרמ"ה שגם פירושו למס' קדושין מוזכר ע"י בוטריל (ר' בערכו), או לחכם אחר בשם זה (בעל העזר, בעל המאורות ועוד).

38. ר' מאיר דרוטנבורק: שני קטעים מתוך "רבי" מאיר מרוטנבורק בסדר ברכות של" (ק"י א"ב; קט"ו א') — שניהם נמצאים בחבור הנ"ל.

"וזה יתבאר בחדושי רבי מאיר דרוטנבורק בפ' כלל גדול ובפ' אלו הן הנחנקין ובפ' בכל מערבין" (ק"א ב'), — תוספותיו של מהר"ם מרוטנבורג מצויות היו בפרובנס, כפי שהעיד ר' דוד מאסטלה⁹³: "הרב ר' מאיר דרוטמבורקש מארץ אשכנז העמיד תלמידים הרבה ועשה שטה אחרת בתוספות נמצא בידינו מקצת מסכתות"⁹⁴.

39. ר' מאיר הלוי: "והרב רבי מאיר הלוי כתב ביבמות וכו'" (ס"ב ב, בתוך חדושי ר' אהרן לכתובות), — את המובאה לא מצאתי, אבל חדושי "רבי מאיר" למס' יבמות נמצאו בפרובנס⁹⁵.

"והרי את מקודשת לי פי' הרב ר' מאיר הלוי במ' קדושין פ"ק וכו'" (ס"ג רע"א — כנ"ל), — פירוש דומה למובא, נמצא בשם "הרמ"ה"⁹⁶.

"רבי הלוי" המוזכר (ק"ג רע"ב) לענין שבמס' סנהדרין, אפשר אולי שהוא הרמ"ה, אבל יותר נראה שאינו אלא המצאת בוטריל⁹⁶.

40. ר' משה גאון: דעתו מוזכרת פעמיים, יחד עם דעותיהם של גאונים אחרים (ס"ה רע"ב; ק"י א, בתוך דברי ר' משה בר' יהודה), — לא מצאתי אף אחד מן הדברים בשום מקור אחר.

41. ר' משה הכהן: "כתב הרב ר' משה הכהן מלוניל בהשגותיו על הר"ם (בהל' שופר) וז"ל מצות עשה וכו' תמה מה שכתב הרב בכאן וכו' וצ"ע עכ"ל" (ק"א סע"ב)⁹⁷.

השגות הרמ"ך מוזכרות עוד פעמיים (נ"ד ב'; נ"ט ב') באופן סתמי.

92. [טרופ' שלום מעיר לי: "גנזי המלך מובא בין ספרי הקבלה בכ"י מוסאיוב דף 166 (של בוטריל), בראש הספרים הבדויים"].

93. נויבאר, עמ' 232.

94. לעדיות למסכתות השונות, ראה אורבך, בעלי התוספות עמ' 440.

95. ראה תשובת המאיר שנדפס ב-R.E.J., XXXVIII, עמ' 117-118.

96. ראה עמ' 316 הערה 215. הרמ"ה לקדושין מוזכר בכמה מן הראשונים.

96א. ראה להלן עמ' 338 הערה 162.

97. השגות הרמ"ך להל' שופר עוד לא פורסמו, אבל הלשון "תמה... וצ"ע" רגילה בהשגות הרמ"ך. ר' ההשגות שפרסם אטלס, H.U.C.A., 1956 ו-1963.

42. ר' משה מפרש קי"ר ש: פירוש בשמו לתוספתא תרומות (ס' סע"א) — איני יודע למי הכוונה⁹⁸.

43. ר' משה ב"ר יהודה מלוניל: ראה לעיל עמ' 280.

44. ר' משה מגרון: מובא בתוך קטע משל מהר"ם מרוטנבורג הנמצא לפנינו (קט"ו א')⁹⁹.

45. רמב"ם: כאמור שני הקונטרסים מוקדשים בעיקרם להגנת הרמב"ם. מלבד הנושא המרכזי הל' אשות פ"א ה"ב ופ"ג ה"כ, מוזכרים ונידונים ההלכות הבאות מן המשנה תורה: יום טוב פ"ח ה"ח (נ"ז ב'), קדוש החדש פ"ז ה"ז (שם), שחיטה פ"א ה"ג (ס' א'), שבת פכ"ט הי"ד (ק"ט סע"ב), גולה ואבידה פ"א ה"ו (ק"י"ב א') ושגגות פ"ד (ק"י"ג א').

מלבד המשנה תורה, מובא קטע מפי הרמב"ם לתלמוד מס' כתובות ומס' גיטין מתוך מכלל יופי לר' משה בר"י (נ"ה ב') — שהוא ככל הנראה המצאתו של בוטרייל, המביא בעצמו דיעה לפיה אין חדושים אלה אלא מיוחסים לר"ם ו"אחר עשאו ותלאו בשמו" (ס' ב'). וכן מוזכרים — בלי הבאה — פי' הר"ם למס' ראש השנה וערובין (נ"ח א').

בנוסף לקטע קצר מ"תשובת שאלה לר"ם" (נ"ה רע"ב — בתוך מכלל יופי לר' משה בר"י) נמצא גם: "אמר משה בוטרייל אני אעיד שראיתי שתי תשובות שאלות לר"ם במז"ל בפ"י שמעתא גדולל ודופק וכו' ואם ארצה לכתבם יקוץ המעיין כי באו בארוכה ולא בקצרה אמנם לכשירצה אדוננו מורנו שאכתבם לא אסרב למצותו וכו'" (ס"א א') — כל התשובות הן כנראה זיופיו של בוטרייל¹⁰⁰.

בוטרייל מעיד גם על חבור אחר של הרמב"ם "ועוד ראיתי ספר החזרה מהר"ם מקצת פסקים שפסק בפרוש המשנה" (שם), ב"ספר החזרה" השתמש לדברי בוטרייל גם ר' משה ב"ר יהודה מלוניל (נ"ד ב'), — אבל מלבדם אף אחד מן החכמים הרבים שדנו בחזרות הרמב"ם במשנה תורה מפסקיו בפירושו למשנה, לא שמע על חבור כזה¹⁰¹.

מלבד זה מובאים גם קטעים קצרים מהקדמת הרמב"ם למורה נבוכים ומאיגרתו לר"ש ו' תיבון (ס' ב').

46. רמב"ן: פירוש עפ"י הסוד לבורא פרי הגפן שנקרא קדושה רבא (ק"ח ב'), ומוסיף: "אמר משה בוטרייל פרוש הרב ר' משה בר' נחמן יתבאר למי שראה באור התפילה מהקבלה מהרב ר' אלעזר דגרמיישא" (שם), — לא מצאתי¹⁰².

98. דודו של מחבר ס' הדקדוק "שכל טוב" ? — ר' במבוא הגרמני לספר הנ"ל עמ' 9.

99. ראה אורבך, בעלי התוספות עמ' 409 הע' 19.

100. ראה עמ' 300 הע' 21 ועמ' 312 הע' 169.

101. ראה מש"כ הר"ש ליברמן במבואו להלכות הירושלמי להרמב"ם ז"ל ובמקומות שציינ שם בהע' 12—13.

102. ראה עמ' 329 הע' 50.

47. [ר' משולם ב"ר משה]: "הרב בעל השלמה" (ס"ה ב'), — נמצא בס' ההשלמה.
48. ר' מתתיה גאון: דעתו מוזכרת פעמיים בקצרה, יחד עם דעותיהם של גאונים אחרים (ק"ז רע"ב; ק"ט ב', בתוך דברי ר' משה ב"ר יהודה), — לא מצאתי אף אחד מן הדברים בשום מקום אחר.
49. רב נטרונאי גאון: מוזכר פעם אחת (ק"י א'), — הדברים מובאים בשמו גם אצל אחרים.
50. ר' נתנאל: "החכם המפולפל הגדול ר' נתנאל" (נ"ח א'), בעניני העיבור בלי מובאה, — איני יודע למי הכונה.
51. רב סעדיה גאון: "כמו שפירש רב סעדיה גאון קראו אחריו מלא (ירמיהו י"ב ו') חסר" (ק"ח ב'), — הפירוש מובא אצל אחרים בשם רב האי גאון¹⁰³.
52. ר' עובדיה גאון: "והרב ר' שמריה גאון והרב ר' עובדיה גאון הסכימו שמקדשין על יין קונדיטון" (ק"ט ב'), — השמות¹⁰⁴ והמובאה נראות כבדותא של בוטריל.
53. ר' פרץ: שני קטעים מתוספות ר' פרץ (נ"ט סע"א; ק"י ב'), — שניהם נמצאים גם בתוספות שלנו.
54. ר' צדוק גאון: מוזכר פעם אחת בין גאונים אחרים (ק"ז רע"ב), — הענין מובא גם ע"י אחרים בשמו.
55. רבני צרפת: הענין נמצא אצל רוב הצרפתים־אשכנזים, ע"ש.
56. רש"י: מובא כ"כ פעמים (ר' שלמה, ר"ש, רש"י, רש"ן) והדברים נמצאים ברש"י. פעם אחת לאחר שהביא קטע מרש"י לביצה, הוא מעיר: "וזה לא ימצא בכל פרושי רש"י אבל הוא בקצת פרושים מדוייקים וכן העיד הרב ר' דוד בר' שאול בחודשיו למס' יום טוב" (ק"א א'), — נמצא ברש"י לפנינו, ולא מצאתי בשום מקום רמז שיהא הקטע חסר מרש"י.
57. ר' שמואל ב"ר גרשום: — ראה לעיל עמ' 283.
58. ר' שמואל ב"ר מנחם: מובא בתוך קטע משל מהר"ם מרוטנבורג הנמצא לפנינו (קט"ו א')¹⁰⁵.
59. ר' שמואל ב"ר מרדכי: "הרב אלפסי והר"ם והרב שמואל ב"ר מרדכי סוברים שדבר תורה ממש קאמ' ובפרק בכל מערבין הטריח הרבה הרב ר' שמואל בר' מרדכי להוכיח וכר" (ק"א ב), — כנראה שהכונה לחכם הפרובנסלי, בן דורו של הרשב"א¹⁰⁶. הדברים עצמם לא מצאתי בשמו.
103. ע"ש בהערה 48.
104. איני חושב שבוטרייל ההכוון לשם היסטורי מסוים (ר' פוננסקי, גאונים לאחר תקופת הגאונים, במפתחות).
105. ראה אורבך, בעלי התוספות עמ' 478.
106. ראה גרוס, Gallia עמ' 37, י. לוי, R.E.J., XLIII, עמ' 248. הוא מוזכר גם ע"י המאירי, מגז אבות עניו ר' (דפ' י"ם עמ' מ"ט).

60. ר' שמואל ו' תיבון: מוזכרת אגרתו של הרמב"ם אליו, בתוך דברי ר' שמואל ב"ר גרשום (ס' ע"ב), — הדברים נמצאים¹⁰⁷.
61. ר' [שמואל ?] הנגיד: "אמר משה בוטריל הרב הנגיד פרש בחדושי מס' כתובות פ"ק וז"ל תינה דקדיש בכספא וכו'" (ס"ב א'). "כתב הרב הנגיד בחדושי במס' פסח(ים) ראשון פ"ק וז"ל וכו' עכ"ל" (ס"ד ב' — ס"ה א'). הלשון והסגנון אינם של ר"ש הנגיד לא בהלכתא גברוותא ולא ב"פי" סוגיות חמורות". דבריו אינם מובאים בשם "חדושים". דברי הנגיד למס' כתובות מובאים הרבה ע"י הראשונים, בנושא זה שבוטריל מביאו הרבו לעסוק, ובדאי שהיו מזכירים אותו¹⁰⁸. מאז סוף המאה ה"ג לא ידוע לנו שום מחבר שהכיר את חבוריו ההלכתיים של הנגיד במקורם¹⁰⁹, ואין להניח שדוקא בוטריל היה יוצא מן הכלל. נראה שגם ב"רב שמואל הלוי" שפסקו מוזכרים פעמיים (ס"ה ב'; ק"א ב') הכונה לר"ש הנגיד. — גם דברים אלה כנראה המצאותיו של בוטריל הם¹¹⁰.
62. ר' שמחה: "והרב ר' שמחה ז"ל פירש וז"ל וכו'" (ק"ט א'), — שייך למס' פסחים, לא מצאתי בשמו¹¹¹ ואיני יודע למי הכונה.
63. ר' שמריה גאון: — ראה ר' עובדיה גאון.
64. ר' שמריה: "אמר משה בוטריל הנה ראיתי בחדושי הרב ר' שמריה בפרק נגמר הדין וז"ל וכו' עכ"ל ר' שמריה בחדושי בפרק נגמר הדין" (ק"ב ב' — ק"ג א'), — איני יודע למי הכונה. מתוכן הדברים נראה שגם ציטטה זו מהמצאותיו של בוטריל היא¹¹².
65. רב שרירא גאון: מוזכר פעם אחת (ק"ט ב'), — לא מצאתי במקום אחר.
66. הרב בעל התוספות¹¹³: מוזכר כמה פעמים (נ"ח ב'; ק"ג ב'; ק"ד רע"א)¹¹⁴. פעם אחת "והרב בעל התוספות מקשי וכו' עכ"ל פ"ה¹¹⁵ בשטה¹¹⁶ (ס"ג ב'), — עיקרי הדברים נמצאים בתוספות שלנו או בשמם.

107. ראה עמ' 311 הע' 157.

108. פירוש הקרוב ברוחו למובא כאן בשם הנגיד, נמצא אצל המאירי לקדושין עמ' 3 בשם "גאונים ראשונים". אבל לא נראה שהכוונה לנגיד (ראה הערה 11 שם ומרגליות, הלכות הנגיד, עמ' 23 הע' 52). [ראה כעת אברמסון, רב נסים גאון, עמ' 103, 244.]

109. ראה מרגליות, שם עמ' 51.

110. ראה לעיל: ר' ישראל הכהן.

111. ע"ש בהערה 56.

112. ע"ש בהערות 147-9.

113. כינוי רגיל אצל חכמי פרובנס.

114. ראה עמ' 339 הע' 174. — ראה עוד: ר' פרץ.

115. = פי' התוספות ?

116. ע"ש בהערה 228.

תלמוד הבבלי מצוטט הרבה, בדרך כלל בלי שינויים ניכרים מנוסחאותינו¹¹⁷. פעמים אחדות מובאים שינויי נוסח בהדגשה ששינויים לפנינו "אמנם מצאתי בקצת נוסחאות ספרדיות" (נ"ו רע"א — בדברי ר' משה ב"ר יהודה); "ואית נסחי דכתוב בהון" (נ"ו א', פעמיים — בדברי הג"ל); "כן הוא כתוב בנוסחאות מדוייקות הבאות מספרד" (ק"ב ב'), — כל שנויי הנוסחאות מפוקפקים ביותר¹¹⁸. גם התלמוד הירושלמי מוזכר כמה פעמים (נ"ט א'; ס"ד א'¹¹⁹; ק"ח א'; ק"ט סע"א; ק"ט ב'; ק"י א'; ק"יא רע"ב; ק"ב א'; ק"ד ב'), — בלי שינויים חשובים. ציטטה אחת מ"תלמוד ירוש" (קט"ו א') איננה בירושלמי, אבל היא ישנה בפירושו של בוטריל לספר יצירה!¹²⁰

מובא גם קטע מפרקי דר' אליעזר, פ"כ (ק"ז סע"ב), המובא גם אצל פוסקים אחרים לאותו ענין.

ידעותינו על האיש בוטריל מועטות ביותר¹²¹, ויש להוסיף עליהן מעט מתוך הדברים האישיים שבקונטרסים שלנו. בשני הקונטרסים הוא חותם בשמו המלא: "משה בוניאק בוטריל"¹²², — כלומר משה בן יצחק¹²³ בוטריל¹²⁴, כפי שהוא כותב בעצמו במקום אחר "קבלתי מאדוני אבי החסיד הקדוש הר' יצחק ז"ל"¹²⁵. לא ידוע מתי נכתבו הקונטרסים שלפנינו, אבל ידוע שפירושו לס' יצירה נכתב בשנת "חמשת אלפים ומאה וששים ותשע"¹²⁶ ובחבור אחר של בוטריל מופיע התאריך קס"ז¹²⁷, כלומר שניהם בראשית המאה ה"ט. אפשר להניח שגם קונטרסים

117. ראה ק"ח ב' ובהערה 54, 55 שם. — כציטטה בוטריליאנית ראויה לתשומת לב עמ' 338 הערה 164.

118. ע"ש בהערות. גם בפירושו לס' יצירה אהב בוטריל להצטעצע בש"נ כאלה: "בגמרות ספרדיות דייקניות ראיתי" (פ"ג מ"ח, ד"ו מ"ח ב, ע"ש! וע"ש נ"ו ב'), וכן ב"תשובות הגאונים" של בוטריל שפירסם אסף (עמ' של"ו): "ובנוסחא עתיקא מפורם רבנן קשישי גרסי הכי". וכן בפירוש הקדיש (הסגולה חוב' כ"ט): "ובהרבה גמרות מצינו זאת ההגדה בנוסחאות מתחלפות".

119. ראה שם בהערה 242.

120. פ"א מי"ג (ד"ו ל"ו א'). ראה אסף, מקורות לתולדות החנוך בישראל, ח"ד עמ' רכ"ח הערה 1 — העיר לי ע"כ פרופ' אברמסון. וראה אהצו"י, תרומות פ"ח ה"י ס"ע 70 (א). אפשטיין, "ירושלים" של לונץ, ח"ז עמ' 152).

121. ראה דוקס, Lt. d. O., 1850 עמ' 824 ורמש"ש, Geschichtslit., עמ' 64—65. מאז לא נתחדש כמעט כלום.

122. ראה דוקס שם עמ' 825.

123. ראה גרוס, Gallia עמ' 15 (ראה לעיל עמ' 274 הע' 9).

124. בקונטרסים שלנו לרוב "בוטריל" — אבל לפעמים גם "בוטאריל".

125. ראה שלום, תרביץ ב' עמ' 244. פי' ספ"י פ"א מ"ו (ד"ו כ"ח א').

127. ראה שלום שם (וצ"ל שם קס"ז ולא רס"ז).

אלה נכתבו בערך באותו זמן. בשעת כתיבת הקונטרסים ישב בוטריל באויניון, לשם הוא בא ממקום אחר¹²⁸. קודם בואו לאויניון למד אצל "הרב ר' יעקב ספרדי מ"כ" קבלה, פילוסופיה וחכמת התכונה (נ"ז ב)¹²⁹. לפני רבו זה כתב בוטריל, לדבריו, "חבור אחד הנקרא ספר הנוד¹³⁰ על הר"ם ו"ל בקדוש החודש". בוטריל היה "עוסק בחכמת ובמלאכת הרפואה זה ימים כמה" (נ"ה א')¹³¹, וכנראה התפרנס מכך רק בדוחק רב. על מצבו החומרי הוא מרבה להתאונן¹³². מתקבל הרושם כאילו במצב קשה זה הוא נתון רק מזה שנים אחדות, ולכן הוא פנה ל"מלאכת הרפואה", ואילו קודם לכן עסק בעיקר בלימוד תורה וחכמה. בסוף הקונטרס הראשון כותב בוטריל לר"י מובניר שאין הוא פנוי ללימודים ומקוה "שאלמוד מתלמודו אם יהיה לי פנאי לעסוק בתורה וכך דהא אפחית מתותי דרגא ועכשיו בעונותי שרבו אני טרוד בטירדא דרשות ורדפתי אחר חיי עולם ההבל וכך וששת ימי המעשה אני הולך בשוקים וברחובות ולעסוק בתורה אינני פונה" (ס"ו ב'). בסיום הקונטרס הוא חוזר וכותב "ואין לי פנאי כי צריך אני לבקש טרפי כדי שלא תהא סוכתי סוכת עראי וכך ועכשיו כבר כלתה פרוטה מן הבית ויש סימן שבן דוד יבא במהרה ויצילנו מכל צוקה וצרה" (ס"ז א'). גם בסוף הקונטרס השני "ולולי שאני ביים העוני והדלות משוקע הייתי מאריך יותר לדבר וכך ולא יוכל אדם שיש לו חסרון כיס להשתדל בתורה כי דבר תורה מעות קונות וכך אמנם אני יושב במרכז עגולת העצבון והאנחה ואתרחק מקו השמחה היה זה כמה שנים שהקיפוני תלאות הזמן עשרת מונים ולכן נהגתי בעצמי שלא ללמד שום דבר חכמה אל האנשים הצריכים לה בזולת תשלומין". כנראה שגם מקונטרסים אלה, בהם הוא מראה רוב חכמתו ו"בקיאותו", חשב בוטריל להפיק תועלת שיש בה ממש, ולכן הוא מבקש להראותם "אל החכם וכך שן בוניאק נשיא אשר שמתי בו מבטחי ומחסי" ולאחרים¹³³.

בניגוד לכתביו האחרים, שהיו ידועים לנו עד כה, כותב בוטריל בקונטרסים אלה בהכנעה ובענוה רבה. אין כאן כל רמז לשגעון הגדלות הבולט בכתביו האחרים. אין הוא משתמש כאן בפתיחתו האופינית החוזרת כמה פעמים בכתביו השונים: "אמר משה בוטריל היושב על כסא ההוראות למופת ולאות המפורסם ברבנים זה כמה שנים"¹³⁴. כאן הוא מסתפק ב"אמר משה בוטריל" בלבד. אין בקונטרסים שלנו כל סימן להכרזותיו על חכמתו וגדולתו החוזרות ונשנות בפירושו לס' יצירה,

128. לא ידוע מהיכן, אבל לפי החיבורים שהוא מצטט ומסודרות פירושו לתלמוד, מתקבל הרושם שהוא למד בפרובנס.

129. ראה שלום, מדעי היהדות ב' עמ' 178.

130. כנראה ע"ש תכנו שהכיל אוסף דברי חכמים (עיי"ש, וראה נ"ט ב' "יבקע הנוד").

131. ראה R.E.J., v, עמ' 307. הוא מכונה גם "מאישטרי" בוטריל שם IX עמ' 59.

132. אהבתו לממון מורגשת גם בפ' לספ"י. גם "חשובות הגאונים" שפרסם אסף ענינן "הליטרא דהבא".

133. ראה לעיל עמ' 272 הע' 7.

134. ראה אסף עמ' שכ"ז הע' 18.

כגון: "ואני משה בוטריל מצד עוצם חלקי בחכמת המשפט ידעתי וכו'" (פ"א מ"ב, ד"ו י"ט א'). וכן "אמר משה בוטריל הואיל וה' ית' נתן אלי חכמה אשפיע מחכמתי אל שאר האישים וכו' והעבודה לא אעצור כחי להשפיע מהודי כרותי" (שם מ"ב, ד"ו ל"ד א') ועוד ועוד. לעומת זה הוא כותב כאן: "כי נער ובער אנכי ואנא בר בי רב דחד יומא" (נ"ח א'), "ולכן יראתי לגשת לפניו אבל אמרתי רצונו זה הוא כבודו" (ס"ו ב') ועוד. אפשר, שאת השינוי בנימת כתיבתו יש לתלות בעובדא שבוטריל כותב כאן אל חכם שהוא משתדל למצוא חן בעיניו. ייתכן גם שיש קשר בין הצתנעותו לבין מצבו ומעמדו שהשתנו לרעה.

בסוף הקונטרס הראשון יש גם רמז לעיסוקו של בוטריל בעניני המשיח¹³⁵.

קונטרסים אלה מהווים תעודה מיוחדת במינה שעד כמה שידוע לי אין דומה לה בספרות של ימי הבינים. לפנינו תלמיד חכם בעל ידיעות בספרות התלמודית אשר אגב עיסוק רציני כביכול בשקלא וטריא של הלכה ממציא ומזייף מקורות להנאתו, ללא כל צורך או מטרה איזו שהיא. עובדא זו יש בה כדי ללמדינו על אישיותו המוזרה של המחבר. מכל מקום, קונטרסים אלה מציגים בפנינו לראשונה את בוטריל כבעל השכלה תלמודית טובה למדי המצוי בספרות הרבנית ועושה בה כחפצו. בכך — ורק בכך — יש ענין מסוים בחבורו זה של בוטריל.

135. ראה בער, תולדות היהודים בספרד הנוצרית (מהד"ב) עמ' 319 (532). [בענין זה ראויה לתשומת לב עדותו של המומר מאיסטרי ג'ואן על הציפיות המשיחיות בשנת קנ"א בחוגו של ר' חסדאי קרשקש (בער, שם עמ' 531 הע' 45). בוטריל כתב את פירושו לספר יצירה לפי בקשת מאישטרי ג'ואן שהוא לדברי בוטריל, תלמיד חכם שאינו מבני ברית (בהקדמה לספר הנ"ל — בדפוסים מאוחרים השמיטו קטעים אלה). והרי הרמזים המעורפלים למשיחיותו של בוטריל אף הם קשורים לר"ח קרשקש (בער שם).]

דלא שריא עמיה הבירא	דין תוניה ביהודה	(נ"ד א')
כבר בתיה שלם בחכמתא	כילל תלת אצייתא (?)	
להומריה לית דיומן בהסקאה (?)	הוא דסקוס יאה	
בעדניה אכלו כיפי דר' עקיבא	כנהר מלכא רבא	
וטימי דהוו מעליאי בשקר	כל כבשיא בקר	
לכל דבר שבקדושה מעולה	הנה הוא המופלא	
שמשי גבירי כרובי ושרי	אדוני מורי וסהרי	
הההה שן יוסף מובנייר יזכה אא ס'ס' //		

(נ"ד ב') אמר משה בוטאריל ביום תשעה עשר בתמוז אחר חצות היום ראה הקונדריס שעשיתי במחלוקת נתפרדה חבילה שן יוסף מובניר¹ הרב מורה צדק בארץ מחזיק בדין משותת בתושיה הוא מבני עליה מלאהו השם רוח חכמה ומשנתו נשלמה עד שחבר חבור אחד על משנה תורה שחברו הרב רבינו משה מיימון אשר כל החכמות שבעולם קרא ודן כל דבר לאמתו ויין של תורה יוצא מגתו ולא שגה בשום ענין כי לא היה עמו העדר אבל קנין ואם ראינו שהרב ר' אברהם בר' דוד והרב ר' משה הכהן עשו לו השגות הרי עשה ההצלחות הרב ר' יונתן הכהן² עד שהוקשיות היו נסעות וגם הרב ר' משה בר' יהודה מחכמי לוניל כבר חבר חבור אחד על הר"ם הנקרא מכלל יופי³ נכבד עד מאד שאין בו דופי מוכתר באופן המעלות ובעבורו ההשגות היו ננעלות והר"ם נמקו עמו וגדול מרבן שמו⁴ שלא יאמר שום דבר בורכא⁵ אלא משפט ההלכה ולכן יאות לכל מחבר ספר לעזרת הר"ם שירצה שיהיה מזוקק⁶ ובאון לא יהיה מחוקק⁷ שיביט בחבור הרב ר' משה בר' יהודה שהוא הציל הר"ם מהרובים עד שקבלו תשובתם אם מצד ספר החזרה⁸ אם מצד פירושי הר"ם בשמעתא ובאגדה כי הר"ם ז"ל לפעמים יבאר ההלכה מאופן הראיות שהוא מביא הפך דעת רבינו שלמה כפי שהוא היה מקובל מרבו רבי יוסף הלוי וידחה ראיות הרש"ז⁹ וכשנודע פירושו אז יבא הפסק בקו האמת ובהפך זה ותהי האמת נאדרת¹⁰ משרשו .. אמר משה בוטאריל הנה הבאתי כל זה הספור בהשתלשלות בעבור מה

1. ראה לעיל עמ' 272.

2. ראה שם עמ' 287.

3. ראה שם עמ' 280.

4. ראה המקורות שצינו בתוספת ראשונים ס' מס' עדויות, ח"ב עמ' 185.

5. ר' כתובות ס"ג ב' וש"נ.

6. ר' לעיל עמ' 273 הערה 9.

7. עפ"י ישעיהו י' 1.

8. ר' לעיל עמ' 292.

9. רש"י ז"ל. ר' להלן הע' 29.

10. עפ"י ישעיהו נ"ט 15.

שקרה כשהינו עסוקים באותו ענין מהקונדרים שדברנו על חכמת הר"ם ומעלתו הגשגבה עד שהיה מטהר ממה פנים השרץ¹¹ וכל דבריו דברי אלי"ם חיים לא יפול עליהם אופן ההכזבה אבל הם צודקים ואמיתיים ואז אמר אלי הרב הגדול מורי ורבי שן יוסף מובנייר שהר"ם פסק פסק אחד שהוא חוץ מעגולת האמת כמו מה שכתב בקדושי כסף (נ"ה א') עד שכתב בחבורו השגת הראב"ד שהשיג הר"ם בעבור מה שכתב בפרק ראשון¹² ובפרק שלישי¹³ מהלכות אישות שקדושי כסף מדרבנן. אמר משה בוטאריל יראה לפי עיון השכלי במוחלט שיקשה לאדני מורי שן יוסף מובנייר היאך יוכל לומר הר"ם ז"ל שקדושי כסף מדרבנן ועוד היאך סוקלין נערה המאורשה בקדושי דרבנן¹⁴. אמר משה בוטאריל אלו לא ראיתי בימי חרפי חבור הרב ר' משה בר' יהודה גם כן הייתי מסופק בזה כי צעיר אני בחכמה ואין לי יכולת להזהר (?) ועכשיו שראיתי אדע זה מצד אצילות חכמת הרב שהוא כמים קרים בשרב לא מצד חכמתי ועוצם ידי כי נער ובער אנכי ואנא בר בי רב דחד יומא¹⁵ כל שכן שאני עוסק בחכמת ובמלאכת הרפואה זה ימים כמה ולמען לא אחטיא אופן ההצלה מזאת ההשגה ולא תבא בדברי שגגה אביא לשון הרב ר' משה בר' יהודה ודבריו לא אשנה כי חייב אדם לומר כלשון רבו¹⁶ כל דכן שבצורת גויתו כבוד חונה¹⁷ אמר הרב ר' משה בר' יהודה בשער ג' מספר הנקרא מכלל יופי וז"ל כתב הר"ם ז"ל בפרק ג' מהלכות אישות¹⁸ וז"ל המקדש בביאה הרי אלו קדושי תורה וכן בשטר מתקדשת בו מן התורה כשם שגומר ומגרש שנ' וכתב לה ספר כריתות ונתן בידה כך גומר ומכניס שנ' ויצאה והיתה וכן¹⁹ הכסף מדברי סופרים שנ' כי יקח איש אשה ואמרו חכמים לקוחים אלו יהיו בכסף שנ' נתתי כסף השדה קח ממני. אע"פ שעקר הדברים כך הוא נהגו כל ישראל בכסף או בשוה כסף וכן אם רצה לקדש בשטר מקדש אבל אין מקדשין בביאה לכתחלה ואם קדש בביאה מכין אותו מכת מרדות כדי שלא יהיו פרוצין בדבר אע"פ שקדושי קדושין גמורין. ובפרק ראשון מהלכות אישות²⁰ כתב וז"ל ובאחד משלשה דרכים האשה מתקדשת נקנית בכסף או בשטר או בביאה בביאה ובשטר מן התורה ובכסף מדברי סופרים. עכ"ל. יראה

11. עפ"י עירובין י"ג ב'.

12. הלכה ב'.

13. הלכה ב', והשגת הראב"ד שם (ר' אורבך, ק"ס ל"ג עמ' 368).

14. ר' להלן הע' 29.

15. עפ"י הגיגה ה' ב'.

16. עדיות א' ג'.

17. ? המליצה גם בתחילת הקדמתו לפירושו ס' יצירה.

18. הל' כ'—כ"א.

19. לפנינו נוסחא מעורבת: "אבל הכסף מד"ס—וכן דין הכסף דין תורה ופירושו מד"ס".

נוסח מחברינו משונה, שהרי אם מד"ס מאי "וכן" (ר' כ"מ שם). ונראה שהכותב הכיר כבר

את הנוסח ה"מתוקן" אלא שהשתיקה, ראה להלן הע' 22. ברמב"ם שלפנינו עוד כמה ש"ג

קלים, עי"ש.

20. הלכה ב'.

מכל זה שהר"ם במו"ל סובר דקדושי (נ"ה ב') כסף דרבנן. וכן ראינו בתשובת שאלה לר"ם²¹ וז"ל אע"ג דחכמים מפקי להו מקרא אסמכתא בעלמא הוא ואמרינן הואיל ומדרש חכמים הוא וקדושי כסף דרבנן. ע"כ. ולכן התלמידים שהגיהו בספרי הר"ם²² ושלשתן דין תורה טועים הם כי הר"ם כבר גלה דעתו שקדושי כסף אינן מן התורה אלא מדרבנן. וכן באר הר"ם בפירושו²³ למסכת כתובות בפרק ראשון²⁴ ובמ' גיטין פרק השולח²⁵ ומי איכא מידי דמדאורייתא בטיל ומשום כח ב"ד יפה שרינן אשת איש לעלמא א"ל אין כל דמקדש אדעתא דרבנן קא מקדש ואפקעינהו רבנן לקדושי מניה א"ל רבינא לרב אשי תינח דקדיש בכספא דקדיש בביאה מאי איכא למימר א"ל שויוה רבנן לבעילתו בעילת זנות. פי' הקשה התלמוד ומי איכא מידי דמדאורייתא לא הוי גיטא וא"כ היא אשת איש א"ל אין כל דמקדש אדעתא דרבנן קא מקדש שאומר כדת משה וישראל²⁶ וחכמים רוצים דעל ידי גט כזה נפקיע

21. נמצאת בידינו תשובתו של הרמב"ם בענין זה (תשובות הרמב"ם, מהד' בלוי סי' שנ"ה), תשובה זו מובאת גם ע"י הרמב"ן בהשגותיו לס' המצות (שורש ב', ד"ו כ"א ע"א) וע"י המאירי (קדושין ע"מ 3) — אבל לא הקטע המובא כאן. ואפשר שמחברינו ראה או שמע משהו על תשובה זו, מבלי שראה את התשובה כלשונה ו"ניסח" את הדברים מעצמו. כל דרך הדיון כאן שונה מדברי הרמב"ם עצמו בתשובתו הנ"ל. ראה גם לעיל ע"מ 292.

22. ר' אברהם בן הרמב"ם (ברכת אברהם סי' מ"ד) מעיד על "נוסח דבריו המתוקנים בכתב ידו כן בכסף או בשטר או בביאה ושלשתן דין תורה", ואילו הנוסח "ובכסף מדברי סופרים": "קודם שתיקן אבא מארי זצ"ל הלכה זו העתיקו אותו שכך היה סובר שקדושי כסף דרבנן". גם המאירי (שם, ר' הע' קודמת) כותב: "ואף גדולי הדורות העידו על גדולי המחברים שחזרו בהם". וכן העיד הרמ"ך בהגהותיו (מובא בכ"מ שם, ועי"ש שמרן מפסק באמיתות עדויות הללו. ראה גם גויבואר, הרמב"ם על דברי סופרים ע"מ 153). — בנוסח ה"מתוקן" הובאה לשון הרמב"ם להלן נ"ט ב' בדברי ר' שמואל ב"ר גרשום, עי"ש.

23. ראה לעיל ע"מ 292. 24. ג' א'.

25. ל"ג א', הקטע המצוטט כאן הוא מגיטין. — גם הראב"ד בהשגתו הנ"ל (הע' 13) מניח: "ופי' משובש ששמע בתינח דקדש בכספא הוא שהטעהו בזה". כך משער גם ר' אברהם (שם, הע' 22) "כמ דומה לי מהא דמקשינן בתחלת גמרא דכתובות מי איכא מידי דמדאורייתא וכו'". ונראה ברור שלא מצא זאת בפירושי אביו לתלמוד, אעפ"י שהוא מצטט מהם במקרא. גם בוטריל מביא פסקים באמיתות פירוש זה (להלן סי' ע"ב) שלא מובא בשם הרמב"ם ע"י אף אחד אחר. מתשובתו של הרמב"ם הנמצאת בקובץ תשובותיו (ע"ל הע' 21) — שאף היא כנראה לא היתה ידועה לר' אברהם בנו, ברור שלא על סמך פירוש זה בגמרא פסק כפי שפסק, אלא על סמך העיקרון שבשורש ב' שבס' המצות. פירוש זה ל"תינח דקדיש בכספא" המובא ע"י בוטריל בשם הרמב"ם, הרב הנגיד (ס"ב ע"א), הרב ר' אהרן (ס"ב ע"ב) ור' יונה מטוליטולא (ס"א ע"א ב') — הוא הפירוש המובא ע"י רש"י בשם "כל רבותי" (יבמות ז' ב' ו"ג) ונמצא בעוד כמה מקומות (תש' הצו"ל ססי' ס"ג, פרגמ"ה (?) ל"ב ב' מ"ח ב', המאירי לקדושין ע"מ 3 בשם "גאונים ראשונים" (ע"ל ע"מ 294 הע' 108) ולגיטין ע"מ 140 "פירשו רבים"), אבל לא מצאתי מי מן המפרשים שיפרש כן לאחר שרש"י דחה פירוש זה בחריפות בלתי רגילה.

26. כדאי לציין שהרמב"ם בהל' אישות אינו מזכיר בנוסח הקדושין "כדת משה וישראל". ראה רז"פ, Eherecht ע"מ 294 הע' 5 הע' 4 (וכ"כ כבר רש"י ביבמות ז' ב' ד"ה אדעתא) ואפשטיין, Marriage Contract ע"מ 56 הע' 6. ר' גם תש' הרשב"א ח"ה סי' רמ"ו.

הקדושין הואיל שעל דעתם קדש והקשה המקשה תינח דקדיש בכספא שקדושי כסף הם מדבריהם ולכן הם יכולין להשים אלו הקדושין כחספא בעלמא דהם אמרו והם אמרו²⁷ אבל היכא דקדש בביאה שהיא מן התורה והיא אשת איש גמורה וא"כ איך נוכל להתיר איסורא דאורייתא ותרץ שויוה רבנן בעילתו בעילת זנות. פי' בכל קדושין בין בכסף בין בביאה כל דמקדש אדעתא דרבנן קא מקדש שבכל הקדושין אמרי' כדת משה וישראל²⁸ והואיל והתנה בתחלה שלדעת חכמים הוא מקדש אל ימרה את פיהם וקרינן ביה לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל²⁸. ואין להקשות על זה הפירוש והרי ג"ש דכתיבא כאורייתא דמיה והא דקדושי כסף גמרינן מג"ש²⁹. נראה דאין זה דרך ג"ש אלא באור דאמרי'³⁰ בכסף מנא לן דכתו' כי יקח איש אשה ואין קיחה אלא בכסף וכן הוא אומר נתתי כסף השדה קח ממני וקיחה אקרי קנין דכתו' השדה אשר קנה אברהם. ואין זה אלא באור לא ג"ש³¹. ועוד שמפסוק אחר ילפינן להו התם פ"ק דקדושין³² דאמרי' בכסף מנא לן אמ' רב יהודה א"ר דאמ' קרא ויצאה חנם אין כסף ודרשי' אין כסף לאדון זה אבל יש כסף לאדון אחר (ב"ו א') ומאי ניהו אב³⁴. וזה הפסוק דמפקינן מניה קדושי כסף יראה שהוא עיקר³⁵ דהא מקשי' מניה בבכורות פרק יש בכור לנחלה³⁶ דאמרי' התם והרי קדושי

27. ראה לשון הרשב"ם ב"ב מ"ח ב' ד"ה ואית דמפרש.
28. עכ"ל הרמב"ם? — ראה סגנון דומה להלן ס"ב סע"ב בשם הרב ר' אהרן. (הערה על הגליון: "אמר התלמיד שאול כספי נל' דהכי קא מקשה תינח דקדיש בכספא כל' שיכולים להפקיר נכסיו ולאפקועי וכו'. דהפקר ב"ד הפקר ושייך ביה הפקעה אבל ביאה מאי הפקעה שייך בה. הא קא בעלה דלא דמי לקדושי כסף דעקרינהו רבנן לנכסיו מעיקרא טרם שיגיעו לידה. ותריץ דשוניהו רבנן וכו' ובזה הפי' לעולם קדושי כסף דאורייתא ועוד דאל"כ היאך קא מקשה תינח וכו' דקדושי כסף דרבנן דהא המתרץ מעיקרא לא בא אלא לתרץ היאך נמצא דמדאורי' לא בטיל גיטא ובהאי פי' לא תריץ כלל וכלל ודקרי לה מאי קרי לה ועוד מלת תנח לא אתי שפיר דמאי נוחתא אית ביה הא אי קידושי כסף דרבנן לדעתיה לא מצינו דמדאורייתא לא בטיל, וא"כ לא יש התנצלות לפרש באופן זה כך נראה לי. ע"כ").

29. כקושית רש"י על פי' רבותיו (יבמות צ' ב' וש"נ). הדיון כאן בכללו נראה שהולך בעקבות רש"י (שהוא מזכיר בפירוש להלן ג"ו ע"ב) וקושיותיו, אותן הוא מנסה לתרץ (ראה לעיל הע' 9, 14 ולהלן 39, 46, 49).

30. קדושין ב' א' ושם ד' ב' (עפ"י הלשון שבשני המקומות).
31. ראה תש' חצו"ל סס"ג וכן ריטב"א שם (ב' א') ד"ה כתיב הכא ("ולא ג"ש ממש היא" — ור' תוס' שם ד"ה וכתוב) ולהלן שם ג' סע"א ד"ה סד"א ("ג"ש קלישא בעלמא הוא").
ועי"ל ג"ו סע"ב וס"א רע"ב (וכן תוס' קדושין כ' רע"ב וערכין ט"ו רע"א ועוד בכ"מ בראשונים).

32. ג' ב'. 32א. נשמט: אמר רב — אבל ישנו להלן קי"ד א', ע"ש.
33. וכ"ה להלן קי"א ע"א.
34. ולדעתו אין זו דרשה גמורה, עי"ל ג"ו ע"ב וקי"א ע"א.
35. ראה ספח"מ לרמב"ם מ"ע רי"ג, אבל בהל' אישות פ"ג ה"כ (שהובא לעיל) מובאת דרשה קיחה קיחה.
36. ג' ב'.

אשה דכתר' ויצאה חנם אין כסף וכו'. ובפ"ק דקדושין³⁷ מייטינן ליה הכי אמנם מצאתי בקצת נוסחאות ספרדיות³⁸ דמקשי מקרא דכי יקח. ומה שהקשה³⁹ איך סוקלין נערה המאורשה על ידן וכו'. ר"ל⁴⁰ הואיל ואמרי' שהמקדש באסורי הנאה מדבריהם כגון חמץ בשעה ששית כדאמ'⁴¹ רב גדל המקדש משש שעות ולמעלה אפי' בחטי קרדנייתא דשרירן ויבשן⁴² אין חוששין לקדושו ר"ל המקדש משש שעות ולמעלה שאינה אסור אלא מדבריהם אפי' בחטי קרדנייתא שגדלות בהרים וקשות ביותר ויבשות אם היו לתותות מעולם אין חוששין לקדושו דאסורא דרבנן מפקע לאסור [אשת] איש דאורייתא ומותרת לכל אע"ג דמדאורייתא מותר בהנאה כי עדיין לא הגיעה שעה שביעית נמצא שממון גמור הוא אעפ"כ אין כאן קדושין כלל דכל דמקדש אדעתא דרבנן קא מקדש⁴³ אלמא היכא דאמרי רבנן אינה מקודשת לא היא מקודשת אע"ג דמדין תורה היא מקודשת וכל היכא דאמרי מקודשת כגון בקדושי כסף היא מקודשת וסוקלין נערה המאורסה על קדושי כסף ועל כיוצא בזה נאמר על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה⁴⁴. ועוד שב"ד מכין ועונשין שלא כדת כדאמרי' בסנהדרין⁴⁵ גבי שמעון בן שטת. ודבר זה סייג גדול שהרי רבנן נראין כעוקרים⁴⁶ קדושי ביאה כדאמרי'⁴⁷ רב מנגד מאן דמקדש אביאה משום פריצותא מפני שצריכין שם עדי ביאה ואיכא פריצותא⁴⁸. ומשהקשה המקשה תינח דקדיש בכספא דיכולין הם להפקיעם קדיש בביאה מאי איכא למימר משמע דרבנן אינן יכולין להפקיע קדושי תורה ואחר כך תרץ שויה רבנן בעילתו בעילת זנות דמשמע דיכולין הם להפקיעם. ש"מ דהמקשה היה סובר דהאי דאמרי, כל דמקדש אדעתא דרבנן קא מקדש בקדושין דרבנן קאמ' ולכן הקשה תינח דקדיש בכספא קדיש

37. י"א ב'. אבל שם "כי יקח" וכו"ה בכ"י ובראשונים (ר' אפשטיין, מבואות לספרות האמוראים עמ' 113).

38. ר' לעיל עמ' 295.

39. איני יודע מי, — אבל כך הקשה רש"י, (כתובות ג' א') ע"ל הע' 29.

40. צ"ל: י"ל.

41. פסחים ז' א' ושם כ"א ב'.

42. כגירסת הרבה ראשונים, ראה גמרא שלמה, באור הנוסחאות עמ' ל"ה שר' 5. — וראה להלן ס"ב סע"א וס"ד ב"ס"ו א'.

43. ראה רש"י פסחים ז' א' ד"ה ואפילו (ואוצה"ג חה"פ סי' י"ב = ה"פ ששון עמ' י') ולהלן ס"ד ב'. — דברי מחברינו אינם מובנים, שאם אין חוששין לקדושו מטעם כל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש, אין זה ביטול קדושי דאורייתא ע"י חכמים (ר' יבמות צ' ב'), ועוד, דא"כ יכול להביא ראייה מניה וביה, כשם שאפקעינהו רבנן לקדושין בקדושי ביאה דאורייתא, כך יכולים לעשות קדושי דרבנן, ולמה לו הראייה מפסחים. ראה עוד להלן קי"ד א'. (ר' גם תשב"ץ ח"א סי' קנ"ה, ע"ח סע"ב).

44. דברים י"ז 11.

45. מ"ו א'. ראה להלן קי"ב ע"ב.

46. ראה רש"י הג"ל (הע' 29) בכתובות וגיטין שם, (ור' רמב"ם אישות ג' כ"א).

47. קדושין י"ב ב'.

48. ר' תוס' שם ד"ה משום פריצותא.

בביאה מאי איכא למימר ושני ליה שויה רבנן בעילתו בעילת זנות כלר' בכל קדושין אמרתי לך דכל דמקדש אדעתא (נ"ו ב') דרבנן קא מקדש דבכולן אומר' כדת משה וישראל. והואיל ועל דעתם סמך יכולים הם להפקיע אפי' קדושי ביאה ולעשותה בעילת זנות⁴⁹. ואי קשיא לך למה לא הקשה תינח דקדיש בכספא בביאה ובשטר מאי איכא למימר⁵⁰ הוא הדין נמי דמשטר קא מקשי והאי דנקט ביאה משום דביאה מפורשת יותר משטר שהרי ביאה מפורשת בהדיא ובעלה מלמד שנקנת בביאה⁵¹ אבל בשטר אינה מפורשת כל כך דכתוב ויצאה היתה מקיש הויה ליציאה מה יציאה בשטר אף הויה בשטר⁵². ולפירוש הרב רבי' שלמה תקשי לך למה לא הקשה המקשה תינח דקדיש בכספא ובשטר דדבר של ממון יכולין הם להפקיע דהפקר ב"ד הפקר⁵³ אלא חדא מניהו נקט וכן אורחא דתלמודא. ועוד נראה שאין זו גזרה שזה דהא אמרי' בפרק ראשון דכרתות⁵⁴ אל תהי ג"ש קלה בעיניך והביאו שם פגול ונותר ובתו מאנוסתו ונסקלין ולא הביאו שם קדושי כסף. ש"מ דאינן כאופן ג"ש. ואפי' היא ג"ש אינה מן התורה אם לא יבארו בפירוש ויאמרו הן הן גופי תורה⁵⁵. וכן נראה דהאי תרועה דכתיבא גבי יובל דמייטנין לה בראש השנה⁵⁶ בג"ש אמרי' שהיא מדברי סופרים. וקדושי שטר דרבנן⁵⁷ אינן ג"ש אלא כדאמרי'⁵⁸ היקש מקיש הויה ליציאה וכו'. ועוד יש ראיה לר"ם ז"ל דבפרק יש בכור לנחלה⁵⁹ על מה שאמ' ר' יוסי כל כסף האמור בתורה כסף צורי וכו'. וכללל הוא והרי קדושי אשה דכתר ויצאה חנם אין כסף ותנן וב"ה אומ' בפרוטה. משמע דמזה הפסוק ילפינן קדושי כסף וזה אינו אלא אסמכתא בעלמא⁶⁰ ורז"ח⁶¹ חננאל פרש מדאמ' אין ולא לא ילפינן הכי אבל יש כסף לאדון אחר⁶². ונמצא דלא גמרי' קדושי כסף מקיחה קיחה. ואי קשיא

49. ר' רש"י במקומות הנ"ל (הע' 29).

50. ר' שו"ת הריב"ש סי' שע"ו ומאירי כתובות ג' א' (עמ' 14) ובהערת המהדיר שם.

51. קדושין ד' ב' ושם ט' ב'. 52. שם ה' א'.

53. ראה להלן קי"ב א' ותש' הריב"ש הנ"ל.

54. ה' א'.

55. כריתות שם. (ראה לש' הרמב"ם בספה"מ שורש ב' "אם בארו הם בעצמם ואמרו שזה גוף תורה או שזה דאורייתא הנה ראוי למנותו" וכן הלשון שם בסוף השורש, וכן שם מל"ת של"ו "ולשון גמ' דכריתות אל תהי גז"ש וכו' והבן אמרם מגופי תורה". ור' השגת הרמב"ן לשורש ב' (ד"ו כ"א ע"ב) "שמזהירין על גז"ש הנדרשת להם לא שאלה בלבד הן עיקר". ור' להלן ג"ט סע"ב.

56. ל"ד א'. — ר' להלן קי"א ב'.

57. קו על המלה בכ"י, לסימן מחיקה.

58. שתי נקודות על כדאמרי', לסימן שהיא באה לאחר "היקש", וכצ"ל. לאחר "מקיש" מלה מחוקה בכ"י.

59. בכורות ג' ב'.

60. כפי שכבר כתב לעיל (נ"ו רע"א), אלא שדבריו אינם מסודרים. ור' להלן קי"א סע"א.

61. נקוד על הח' לסימן מחיקה.

62. ראה אוצה"ג קדושין פ"י ר"ח עמ' 4 (= אוצה"ג כתובות פר"ח עמ' 39), אבל ניסוח מחברנו אינו כלשוו ר"ח שם.

לך והלא הקשה המקשה והרי קדושי אשה דמשמע דכסף אמור מן התורה א"כ איך
 נוכל לעשות הנחה צודקת שהוא מדרבנן. תריץ ואימ' הכי הכסף אמור בתורה שנ'
 ויצאה חנם אין כסף אבל הדרשא מדרבנן דרשינן אין כסף לאדון זה אבל יש כסף
 לאדון אחר⁶³. ונפקא לן דאתתא מקניא בכספא וכספא דאבוה הוי. ועוד מוספני ראייה
 דלאו ג"ש היא דאל"כ הוה לן למימר מה התם ארבע מאות⁶⁴ שקל אף הכא נמי לא
 (נ"ז א') מהני אלא בארבע מאות דילפינן אונס ממפתה מה להלן חמשים אף כאן
 חמשים⁶⁵. וא"ת זו ג"ש למחצה הא מסקי' בפרק אי זהו מקומן⁶⁶ דכולי עלמא אין
 ג"ש למחצה ובכרתות פרק דם שחיטה⁶⁷. וכדומה לזה אמרינן במסכת יבמות⁶⁸
 ורחמנא אמ' כיון שלא בנה שוב לא יבנה והא ודאי דרשה דרבנן⁶⁹ ואמרו חכמים
 ורחמנא אמ' וכו'. ועוד יש לי ראייה לזכות הר"ם דהא אמרי' בפ"ק דקדושין⁷⁰
 בביאה מנא לן אמ' ר' יוחנן דאמ' קרא והיא⁷¹ בעולת בעל שנעשה בעלה על ידי
 ביאה. ואית נסחי דכתוב בהון שנעשת בעולה על ידי ביאה⁷². א"ל כעורה זו ששנה
 ר' ובעלה מלמד שנקנת בביאה א"ל אי מהתם הוה אמינא עד דמקדש והדר בעיל
 ר"ל דהכי דמשמעותיה דקרא כי יקח בתחלה קדושי כסף ואחר כך יבעול הכי אתתא
 מקניא אבל קדיש ולא בעל לא. דהא רחמנ' אמר ובעלה. מתקיף לה וכו' א"כ נערה
 המאורשה דבסקילה היכי משכחת לה אי דקדיש ובעל הויה לה בעולה. ואית נסחי
 דכתוב בהון הויה ליה בעולה⁷². אי קדיש ולא בעל לא כלום הוא. ומסקנא אמ' רב
 נחמן משכחת לה כגון שקדשה בשטר וכו'. אלמא אליבא דר' יוחנן לא מצינן
 למגמר קדושי ביאה מכי יקח איש אשה ובעלה וקדושי כסף בלא ביאה לא הוה
 קדושין. רב נחמן נמי לא אשכח דנערה המאורשה בסקילה אלא אם קדשה בשטר
 אלמא קדושי כסף דרבנן⁷³. דאל"כ איך יוכל לומר אי דקדיש ולא בעל לא כלום

63. הדברים מעורפלים. ראה מעין זה בלח"מ אישות פ"א ה"ב.

64. ראה להלן ס"א רע"ב.

65. כתובות ל"ח א'.

66. זבחים מ"ח א'.

67. כ"ב א'.

68. ל"ב א' (ומ"ד א' — ע"ש בראשונים).

69. ראה מ"מ פ"א מהל' יבום וחליצה ה"ב ופי' ר' אברהם מן ההר ליבמות י' ע"ב.

70. ט' ב'.

71. ראה שם תוס' ר"י הזקן (ר"א מן ההר) ורמב"ן ד"ה ה"ג (ור' ירוש' שם ה"א).

72. גירסא בלתי מובנת לי (ר' אוצ'ה"ג חה"פ עמ' 204 הע' 13), ר' עמ' 295.

73. דברי מחברינו כאן — ועל נקודה זו הוא הוזר להלן כו"כ פעמים — אינם מדויקים בענין
 ומעורפלים בניסוח. גם אם נגיה שאפשר לתרץ ולפרש את הסוגיא אף לשיטה שקדושי כסף
 אינו מן התורה וכדרך שמחברינו נדחק לפרשה (ונראה שהוא הולך בדרך דומה לזו
 שהרמב"ן הציע לשיטת הרמב"ם בפ"י הסוגיא — ר' בהשגותיו לספ"מ שורש ב', ד"ו
 כ"א א' "ומ"מ מי שלבו נוקפו וכו'") — אלא שכאן עוד נוסף הדיוק מ"ואי דקדיש ולא
 בעיל לא כלום הוא". ר' גם להלן ס' ע"א ובהע' שם), ברור שאין כאן "ראיה לזכות
 הר"ם". אדרבא מן הסוגיא כפשוטה משמע שקדושי כסף דאורייתא, וכך הכריח הרמב"ן
 מכאן בחדושו ד"ה א"כ וז"ל: "מכאן אתה רואה מפורש שקדושי כסף מן התורה הם ולא

הוא. ואמאי לא שני ליה הא גמרי' קיחה קיחה משדה עפרון. אלא ודאי הואיל ורב נחמן מוקים לה כגון שקדשה בשטר מכלל דקדושי כסף לא מיירי מדאורייתא ואפי' אליבא דר' דגמר קדושי ביאה מובעלה סבירא ליה דביאה בלא כסף קונה דהא כתוב נמי והיא בעולת בעל אבל כסף בלא ביאה לא. או שמא רב נחמן אליבא דר' זירא דמתקיף קאמ' ולא סבירא ליה דאפי' קדשה בכסף משכחת לה בסקילה דהכי סבירא ליה דכי היכי דביאה בלא כסף קונה הם הכי נמי ⁷⁴ כסף בלא ביאה קונה. והר"ם לא פרש גבי נערה המאורשה שבסקילה היכי קדשה. מיהו הואיל ורב נחמן לא טרח לאוקמי נערה המאורשה דבסקילה אלא לקדושי שטר נראה דסבירא ליה דקדושי כסף אינן מן התורה ואע"ג דמדרבנן נינהו (נ"ז ב') אם קדשה בכסף נסקלת ⁷⁵ כדפרשית וסבירא ליה דכסף בלא ביאה קונה דאי לא תימא הכי כסף מאי אהני ⁷⁶. ובזה הדרך שיתכן דדין עם הר"ם לומ' שקדושי כסף מדרבנן וכל המשיגים שהשיגוהו בזה תואנה הם מבקשים ⁷⁷ כי האמת אינם דורשים ורוצים לעשות קבוצים כי על הנייר ועל הדיו אינם חסים ואוהבים אופני ההכזבה אפילו בהויה דאביי ורבא אכן ישתכחו בעיר אשר כן עשו ⁷⁸ כשהטיחו דברים נגדו ומי הוא האיש אשר יוכל להשליך אבנים אפילו לעבדו ומתוך שנאה עשו כולם להמעט כבודו והורו חצי סכלותם נגד האיש שנתקיים תלמודו בידו כמו שעשו במה שכתב הר"ם ז"ל ⁷⁹ אין חופרין קבר להיותו מוכן למת א"א גם זה טעות גדולה ⁸⁰ וקודם שימות המת למה מתקנין אותו כלל אלא הכל משימות המת וכבר השיב הרב ר' יונתן הכהן ⁸¹ נזר הכהנים סגולת הרבנים אמ' יונתן הלא אמרתי כי תואנה הוא מבקש לר"ם ועל שרשי רגליו יתחקה ⁸² כונת הר"ם היא כי אע"פ ^{82א} שאמדהו הרופאים שימות

מדבריהם שהרי נערה המאורס' דאמר רחמנא בסקילה בקדושי כסף היא ומי שכתב דקדושי דרבנן ואסומכי הוא דאסמכינהו אקראי תמהני אם העיר עיניו בשמועה זו וכו'. ואכן, להלן ס"ב רע"א נאמר לפי שיטה זו: "והאי דאמרי' בפ"ק דקדושין אי מהתם וכו' אצטריך לפרש הכי לפי סברת הר"ם וכו'", ע"ש. ואמנם כבר הרמב"ם דן בתשובתו הנ"ל (הצ' 21) בסוגיא זו והוכיח ממנה שקדושי שטר דאורייתא, אבל בודאי שלא עלה על דעתו שמכאן יש ללמוד שקדושי כסף דרבנן. ראה גם תש' הריב"ש סי' שע"ו, ולהלן ס"ד א' ד"ה ובהאי.

74. ראה אפשטיין, J. J. L. G. ח"ט עמ' 266 והספרות הרשומה שם.

75. ראה רמב"ם הל' אישות פ"א ה"ג.

76. ראה רש"י שם ד"ה הואיל וגומר, וראה להלן ס"ד א'.

77. עפ"י שופטים י"ד 4. 78. קהלת ח' 10.

79. פ"ח מהל' יו"ט ה"ח. 80. ר' אורבך, ק"ס ל"ג עמ' 367.

81. עי"ל עמ' 287. ראה פי' ר' יהונתן הכהן למו"ק עמ' 98 (ושם עמ' 114) שפירש פירוש מעין זה. כלומר, שהמדובר בקבר לצורך מתים שלא מתו עדיין, אבל ימותו בתוך המועד בודאי (פי' זה לא מצאתי אצל שום מפרש אחר, ר' תוספתא כפשוטה, מועד עמ' 1230). [ראה מכתם ביצה עמ' 180 ובהערת הרב סופר שם אות כ"א. וראה השגות בעל ההשלמה — שבשם אביו מובאים כאן הדברים — בס' מס' מו"ק.]

82. עפ"י איוב ל"ג 27.

82א. נקוד על שתי המלים האחרונות ועל הגליון: נ"א שאע"פ.

היום אין חופרין לו קבר או אם היה גוסס שרוב גוססין למיתה⁸³. ובא וראה עד היכן הגיעה^{83א} המשטמה. ודבר על הר"ם בלא חכמה שהראב"ד השיג הר"ם גבי אד"ן⁸⁴ והיה בעיניו כמתעתע⁸⁵ והראב"ד לא היה מאנשי זאת החכמה אבל היה מהעם שלא נחלו חכמת התכונה⁸⁶ והנה עמד הרב ר' יהונתן והצילו ואמ' ואם הוא בעיניו כמתעתע בעיני חכמים אחרים אינו כמתעתע. עכ"ל הרב ר' משה בר' יהודה. אמר משה בוטריל אני זכיתי לעשות חבור אחד הנקרא ספר הנוד על הר"ם ז"ל בקדוש החדש זה כמה שנים קודם בואי פה אויניון אחר שלמדתי חכמת התכונה לפני החכם הכולל הרב ר' יעקב ספרדי מ"כ⁸⁷. וחיי ראשי כל מה שכתבתי בזה החבור לא היה אלא כמלקט שבליים בין העמרים ר"ל שקבצתי בזה החבור קצת מספר אלמגי'טי⁸⁸. ומספר אלפרגאני⁸⁹. ומספר צורת הארץ⁹⁰. ומספר חשבון המהלכות⁹⁰. ומספר טולקוס החכם⁹¹. ומספר מאה דבורים⁹². וכל אלו הספרים הם מבוארים מפי שני (נ"ח א') חכמים גדולים שבישראל והם הנקובים בשם החכם הכולל ר' לוי הנקרא ללעזות שן מיימון⁹³. והחכם הפילוסוף ר' לוי בר' גרשום ולועזין אותו מאישטרי ליאון⁹⁴. וקצת ספרים אחרים הבאתי כמו מספר המשפט לרב ר' אברהם א"ע⁹⁵. וממאמר חמשי שחבר הרב ר' לוי בר' גרשום בספר מלחמות⁹⁶ ומספר העבור אשר חברו הנשיא ר' אברהם בר' חייא⁹⁷. ומסוד העבור אשר כתב החכם המופלג ר' אברהם א"ע⁹⁸ ובזה החבור בארתי מה שאמרו חכמים ז"ל במסכת ר"ה ובמסכת ערובין מחכמת התכונה. והבאתי דעת הר"ם כמו שכתב בפירושו ר"ה ולערובין ודעת הרב ר' יצחק בר' יהודה כמו שכתב לפרושו במסכת ראש השנה ולמסכת ערובין⁹⁹ ודעת הדיין הגדול ר' חסאן בן מר חסאן כמו שכתוב בפרושים אלה ר"ל פירוש ר"ה וערובין המיוחסים בשמו¹⁰⁰ ומה שכתב הרב בעל המאור

83. גיטין כ"ח א' וש"ג. — עכ"ל ר' יהונתן.

83א. עה"ג: נ"א רבה. 84. פ"ז מהל' קדה"ח ה"ז.

85. לשון הראב"ד שם בסוף ההשגה (ר' להלן הע' 133).

86. ראה Twersky, Rabad עמ' 260 ואילך ושם עמ' 264.

87. ראה עמ' 288.

88. ראה שטינשנידר, H. Ü. עמ' 523.

89. שם עמ' 554.

90. לר"א בר חייא, ר' מרכס, ס"ז L. Miller, עמ' 132.

91. ראה שטינשנידר, שם עמ' 503.

92. שם עמ' 529. 93. ראה עמ' 290. 94. ראה גרוס, Gallia, עמ' 94.

95. לא ידוע ספר של ראב"ע בעיני תכונה בשם ס' המשפט (ס' משפטי הנולד — ענינו

באסטרוולוגיה, — ר' בן־מנחם, סיני י' עמ' רפ"א).

96. מאמר ה' חלק א' ממלחמות ה', המכונה ספר תכונה.

97. מרכס שם עמ' 133.

98. הכוונה לספר העבור שלו המכונה "סדר (יסוד, סוד) העבור", ראה שז"ח הלבשרטם במבוא

למהדורתו עמ' 7. [לסדר — יסוד — סוד, ראה כעת אברמסון, רב נסים גאון עמ' 242

הערה א1. (לעמ' 235).]

99. ראה לעיל עמ' 289. 100. ראה שם עמ' 287.

במסכת ר"ה¹⁰¹ ושם בארתי בארוכה דעת הרב ר' יוסף¹⁰² שכתב שר"ג לא היה יודע בחכמת המזלות כלום והבאתי הטענות שחבר כנגדו החכם המפולפל הגדול ר' נתנאל¹⁰³ ונהגתי בזה החבור כמעשה הרופא שאינו בקי שקורא ספרו ועל פיו הוא לוקח מכל סם וסם ומחבר מרקחת גדול גם אני חברתי בספרי אלו החכמים והייתי כמלקט שבלים אחר הקצרים לאסוף דברים ולקבץ עמרים וכל דבר כתבתיו בשם מי שאמרו שלא יתפאר אדם לומר אני אדע מצד פלפולי ומצד חכמתי כי אדור בחיי ראשי שאלו לא שניתי בימי וקראתי ספרי החכמים הקדמונים לא הייתי יודע כלל וחמרא וריחני מהחכמים שקדמוני פקחון¹⁰⁴ ומה תכלית יש לו לאדם כשגונב דעת הבריות ר"ל שיאמר בשמו שום דבר הלכה ולא ירצה לאומרו בשם מי שאמרו והנה ראינו בחבור הנקרא שערי ציון שחברו הרב הגדול מאי פטיט ז"ל¹⁰⁵ שהוא מגנה חכם אחד שהיה בימיו שכותב כל פירוש שימצא לחכם שקדמו בשמו וקרי ליה גולן דאורייתא לצחות הלשון וכי גנאי הוא כשקרא דברי החכמים וכותב מאמריהם בשמם והרב מאי פטיט הביא זה על מחלוקת אחת שהיתה בימיו בכללי התלמוד ואביא לשונו (נ"ח ב') פן אחטיא רצונו יש חכם אחד שהיה אומ' כי כל הכללים הנאמרים בתלמוד שמורים ולא יפסדו. ואני השבתי לו והרי כלל שמור הוא בידינו כל היכא דאיפליגי בתלמודא ר' מאיר ור' יהודה הלכה כר' יהודה¹⁰⁶ וזה לאו כללא הוא אמנם קודם דברי אקדים שם המחבר כתב הרב ר' יצחק בחלק שני מאיסור והתר¹⁰⁷ וז"ל וכללא דקיימא לן בתלמודא ר' מאיר ור' יהודה הלכה כר' יהודה לאו כללא הוא דהא המבשל בשבת אמ'¹⁰⁸ כי מוריה רב לתלמידיה מורי כר' מאיר כי דריש בפרקא דריש כר' יהודה משום עמי הארץ. וגבי גיד הנשה דפליגי ור' יהודה ר' מאיר¹⁰⁹ הלכה כר' מאיר כדאמר ר' גבי בר פאולי¹¹⁰ מאן דאורי לך כר' יהודה אורי לך אבל הלכה כר' מאיר דכל לגבי חלב וגיד אזלינן לחומרא ועוד דהלכה כר' מאיר בגזרותיו¹¹¹. והילכך הלכה כר"מ עכ"ל. ועוד אומר לך בשם הרב ר' יצחק ז"ל דהאי כללא דכייילינן בתלמודא¹¹² דמשנת ר' אליעזר קב ונקי (א) לא אתמר אלא

101. ספ"א — פ"ב ד"ה כי סליק ר"ז ואילך.

102. ראה לעיל עמ' 288. ראה ראב"ד, כתוב שם (מהד' ברגמן עמ' ס"ה) "קורא אני על זה ועל כל הלועזים על רבן גמליאל הוי חכמים בעיניהם וכר".

103. ראה לעיל עמ' 293.

104. עפ"י יומא ע"ו ב' וש"ג.

105. ראה לעיל עמ' 290.

106. עירובין מ"ו ב' וש"ג. (בנושא בכלל הרבו לדון ראשונים ואחרונים ואכ"מ. ראה למשל

רמב"ן במלחמות לשבת פי"ט (נ"ד א'): "אין מכל הכללות האמורות בתלמוד אחד

שאין בה חוץ".

107. ס' העיטור, שחיטה כ"ח סע"ד (ונראה שלפניו "הכשר בשר" אינו ממנין חלקי הל'

שחיטה — עי"ש י"ט ע"ג וכ"ז ע"ב — ולכן "ח"ב" הוא ח"ג שלפנינו ו"סוף ח"ד" שלהלן (הע' 113) הוא סח"ה שלפנינו.

108. חולין ט"ו א'. 109. נקוד לסימון חילוף סדר השמות. 110. שם צ"ו א'.

111. עירובין מ"ו א' וש"ג, ראה להלן קי"ד רע"ב. 112. שם ס"ב ב'.

במשנה אבל לא בבריתא כאשר כתב זה הרב בסוף חלק רביעי מאיסור והתר¹¹³, ועוד אומר לך שהכלל השגור בפי הרבנים שתנא תונא לא שיך אלא מהמשנה¹¹⁴ אינו אמת דהא אשכחנן מהבריתא בפרק אלו הן הנשרפים¹¹⁵. אמנם הרב בעל התוספות¹¹⁶ אומר וז"ל ותנא תונא תימא דאין שטת ההלמוד לומר ותנא תונא אלא מן המשנה אבל מבריתא לא דלשון תונא הוא תנא שלנו. כמו אבונא אחונא¹¹⁷ ובברייתא לא שיך. עכ"ל. סוף דבר אתה רואה שהרבה כללים יש בתלמוד שאינם שומרים את עצמם אבל הווים ונפסדים. ולא שתק זה החכם הוודה לדברי ואמר טועה בדבר משנה הייתי והדרי בי וכשראיתי שהתחדה על חטאו והביא קרבן על שגגתו אמרתי לו תנוח דעתך שהנחת את דעתי שלא רצית לחלוק על האמת ולהירי פלגא כמו גניבא¹¹⁸ ואחזה פני מעלתך מצד האהבה שתניח המדה שנהגת עד היום הזה שמכאן ולהבא כשתדע דעת אחת לחכם שקדמך שתספרהו בשמו ולא תזון התגא דעל רישיה מנאמו¹¹⁹ כי מי שעושה זה יפריזו על חכמתו וקרו ליה רבנין פרוז (נ"ט א') רשיעא¹²⁰ והנה ראינו חכמי התלמוד שהיו מדקדקים לומר הדבר בשם מי שאמרו ועליהם נאמר דובב שפתי ישנים¹²¹ וזה החכם הניח מיום ההוא והלאה זאת המדה הרעה ולא הלך אחר מנהג אביו שיביט בספר וילך בשווקים ויאמר אני אומר זה הפרוש משמי וכשהיינו אומרים לו זה הפרוש שאתה אומר בשמך כבר אמרו הרב רבי שלמה או הרב רבי משה מיימון או שאר מפרשים הוא היה מתכוין לומי וכי אין לי ראש כמו אלו המפרשים וזה החכם לא תפס אמנות אבותיו¹²² וקראתי עליו יפה כח הבן מכה האב¹²³ עכ"ל הרב מאי פטיט נ"ע. אמר משה בוטריל מה מאד יש לי הנאה במה שכתב זה החכם הגדול מאי פטיט נ"ע כי חיי ראשי זאת המדה הרעה עדיין היא בימינו ולא שבנו מתעותנו וזה מדה פחותה עד מאד והיה חרה לי שיהיה שום אדם תולה בדעת עצמו ולא תולה בדעת אחרים¹²⁴. ועוד אני רואה בזמננו (?) קצת אנשים שירצה לטול שכרה במחלוקת

113. ס' העיסור, שם מ"ה ס"ג (ועי"ל הע' 107) (ועי"ש ח"א. קידושין ע"ט א' ובג"ש בשעה"ח אות ק"ח. וראה יד מלאכי ס' תט"ו, יעיר און, אות מ' ס' ט' ותשובת ר"י דטראני שנדפסה בס' שערי טהרה לר"ש גורונצ'יק, ל"ו א' ואילך).

114. ראה מבא לנוסח המשנה עמ' 887.

115. סנהדרין ע"ו ב'.

116. בתוספות שלנו ליתא בסנהדרין שם. אבל כבר ציין להא דסנהדרין ר' ברוך בס' החכמה, מובא בכללי התלמוד לר"ב אשכנזי ס' 421 (אפשטיין שם).

117. ר' רש"י יבמות נ"ו רע"ב ועוד בכ"מ.

118. גיטין ל"א ב' ושם ס"ב א'.

119. קריאת חמשת המלים האחרונות מסופקת.

120. ר' חולין ס"ב ב'.

121. שה"ש ז 10, ר' יבמות צ"ז א' וש"נ.

122. עפ"י מכילתא דר"י מס' דויהי פ"ב, הו"ר עמ' 92, דרשב"י עמ' 53.

123. עפ"י חולין מ"ט ב' וש"נ.

124. עפ"י גיטין כ"ה א' וסנהדרין כ"ד ב'.

התורה ולא ירצה להודות על האמת וקצתי בזה ובעבור אלו שתי סבות לא נכנסתי בעובי הקורה כי אני חוץ מעגולת שתי המדות כי כן נהגתי מנעורי ועד עתה להשיב המאמר למי שאמרו ובוזה גדולה תהיה לו וחברי יעידו על זה כי אין אדם נאמן על עצמו וחזקה שאין אדם משים עצמו רשע ¹²⁵ בדברו ושנאתי אני את החיים במדת הגאווה עד מאד אמרתי אני בלבי על דברת בני אדם שיאהבו מדת השררה מוטב שנקבל דורון ולא כבוד ולואי שיעידו אם מפיהם אם מפי כתבם שאנא בר חמרא ובלבד שתמשך תועלת אצלי מידם ואמרינן בירושלמי ¹²⁶ בני יהודה חסו על ממונם ולא חסו על כבודם והואיל והם תלמידי חכמים תפסו מדת הענוה ואפי' כשישאלו להם בקיאים אתם ¹²⁶ * בזאת המסכתא יותר להם לשנות ולומר לא למדנו אותה כדאמרי' בפרק אלו מציאות ¹²⁷ בשלשה דברים מותר לתלמיד חכם לשנות במסכתא בפורי' ובאושפיזא ופרש"י במסכתא שאם שאלוהו אם בקי בזאת המסכתא יאמר שאינו בקי מדרך הענוה הרב ר' פרץ ¹²⁸ כתב על פי' הקונדרים וז"ל (נ"ט ב') וא"ת והא כתוב ושננתם שיהיו דברי תורה מחודדים בפיק ¹²⁹ שאם ישאלך אדם אחד פסוק או הלכה אל תגמגם ותאמר לא ¹³⁰ אלא אמור לו מיד וי"ל דהינו דוקא באדם הבא לשאל או הלכה או ה"לכה ¹²⁶ הוראָה להתלמד אבל הכא ¹³¹ שבא לנסותו אם יודע מותר לשנות ולומר לא למדתי זה... כלל העולה מדברי שחייב אדם לומר המאמר בשם מי שחשבו והוציאו לאויר העולם ועל זה אמרו ז"ל ¹³² כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם שני' ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי ומצורף לזה המאמר הנכבד עשיתי בספר הנוד על קדוש החדש שהבאתי כל דבר בשם מי שעשאו ושם בארתי בשם הרב ר' משה בר' יהודה טעם חטא אד"ו ¹³³ שלעולם ידחה ומה שזכה גה"ז שאם יהיה בו המולד ולא ¹³⁴ ידחה וטעם דחיית מולד זקן שמי שדחתו און וחקר ותקן ¹³⁵.

אמר משה בוטריל לא אעלים מלכתוב מה שמצאתי לשאר החכמים בזה הענין שאנו עוסקים בו ואפילו יאמר המעיין בדברי יבקע הנוד ¹³⁶. כתב הרב ר' שמואל בר גרשום

125. פרפרוה בלתי מדויקת עפי' יבמות כ"ה ב' וש"נ.

126. כתובות ספ"ד.

126א. נקוד בכ"י לסימון חלוף סדר המלים.

127. כ"מ כ"ג סע"ב (בשינוי הלשון).

128. בתוס' שלנו שם (ר' אורבך, בעלי התוספות עמ' 501 ושם עמ' 454) בסתם, במקבילה שבקדושין ל' א' ד"ה אל, בשם ר"ת.

129. קדושין ל' א'.

130. עה"ג: נ"א לו.

131. עה"ג: היכא.

132. מגילה ט"ו סע"א (= ס' מס' כלה, מהד' היגר עמ' 164; ועי"ש בסמוך "וכל האומר דבר מפי חכם שלא גמרו ממנו זכר"!).

133. ר' רמב"ם פ"ז מהל' קדה"ת. ולשון הראב"ד בהשגותיו שם ה"ז (להשגה זו נרמז גם לעיל, ר' הע' 85).

134. עה"ג: נ"א לא.

135. העתק לשון בעל המאור לר"ה כ' ע"ב סד"ה כי סליק.

136. עפי' עירובין ל"ז ב' וש"נ.

בספר הזכרונות¹³⁷ שהציל הר"ם ועשה הפלה להשגות הראב"ד והרב ר' משה הכהן מלוניל. דלשון הר"ם ז"ל הכי הוא בפרק ראשון בהלכות אשות¹³⁸ האשה נקנית בכסף או בשטר או בביאה בביאה ובשטר מן התורה ובכסף מדברי סופרים ושלשתן דין תורה. אין לשמוע מזה שכתב הר"ם ז"ל כוין שקדושי כסף הם מדרבנן ולא מדאורייתא שהרי יודע דכל ג"ש ככתובה בתורה היא והיא מגופי תורה ואע"ג דלא חשיבה האי ג"ש דקדושי כסף בהדי פגול ונותר וכו'¹³⁹ אטו מי קא חשיב כל הג"ש שבתורה. ועיקר שמעתא מתנח דקדיש בכספא קדיש בביאה מאי איכא למימר מתפרש לדעת הר"ם ז"ל כדעת רש"י. ובעבור זה מצינו נערה המאורשה בסקילה. וא"ת אמאי קאמ' הר"ם ז"ל מדברי סופרים גבי כסף י"ל שבוזה יראה פלפול הר"ם בעבור שביאה מתפרשת בתורה בהדיא דכתוב ובעלה ואין לחלוק ושטר נמי מתפרש בתורה בהדיא כדכת' ויצאה והיתה (ס' ע"א) דכהדדי נינהו אבל קדושי כסף אע"ג דמן התורה נינהו דאתו בג"ש יפול עליהם דבר סופרים דהאי קיחה קיחה לאו כהדדי נינהו¹⁴⁰. ועוד דאיכא למימר דהאי קיחה דכי יקח אינו כסף אלא כמו מה יקח לבן¹⁴¹. ועוד דבהאי דרשה דכי יקח איצטריכא קרא אחרוני עד שתשלם המשמעות שקיחה זו מתפרשת בכסף. ואי קשי' לך לפום האי סברא דקדושי כסף הם מדאורייתא הא אמרינן אי קדש ולא בעל לא כלום הוא¹⁴² י"ל הכין הוא אורחא דתלמודא בשקלא וטריא כדאשכחינן בכמה דוכתי ולכן כתב הר"ם ז"ל על קידושי כסף מדברי סופרים שהרי חכמים הטריחו להוציא לאור זה הדין שהוא מן התורה נמצא שעקר הדברים הם ביאה ושטר כדאמרנא והכסף אינו כל כי האי עיקר ואעפ"כ נהגו כל ישראל בכסף או בשוה כסף¹⁴³. ואם הראב"ד השיגו כבודו יהיה מונח במקומו כי לא נחוש אל המשיגים שירצו להשיג ויעלו בדבריהם חלודה וסיג כמו שהשיגוהו במה שכתב גבי דגים וחגבים ומותר לאכלן חיים¹⁴⁴. והא בשילהי פרק ר' עקיבא¹⁴⁵ אמרינן חגב חי אסור לאכלו משום בל תשקצו ובהא דמס' שבת ליכא מאן דפליג עלה. ע"כ. והצלתי הר"ם ז"ל בשני דרכים. הדרך הראשון שהר"ם פסק כתוספתא דתרומות פרק ט'¹⁴⁶ אוכל אדם דגים וחגבים בין חיים בין מתים ואינו חושש. והניח הא דפרק ר' עקיבא משום דאיכא למפרך עלה מאי שנא ממורנא דכוורי ודפירי¹⁴⁷ דהיכא דלא פרשי שרו אפי' הן חיים וליכא משום בל תשקצו. ונמצא

137. ראה עמ' 283. 138. ה"ב. ע"ל נ"ה ב' ובהע' 22 שם.

139. כריתות ה' א'. ע"ל נ"ו ב' והע' 55 שם.

140. ר' תוס' קדושין ב' סע"א ד"ה וכתוב התם ובראשונים שם, וע"ל ס"ג סע"א.

141. איוב ט"ו 12. ראה להלן ס"ב א' ושם הע' 194.

142. ראה לעיל נ"ז א' ובהע' 73 שם.

143. לשון הרמב"ם אישות פ"ג הכ"א.

144. פ"א מהל' שחיטה ה"ג. ועי"ש במ"מ (לר"י כלץ, תוס"ר ח"ב עמ' 217 הע' 1) ובהגה"מ.

145. שבת צ' ב'.

146. ה"ו (כגירסת ד' וכי"ע ורוב הראשונים, עי"ש בתוספתא כפשוטה ח"א עמ' 451

לש' 23).

147. חולין ס"ו ב' (ראה שם דק"ס צ"א ע"ב אות ב' וגי').

דבהא דפרק ר' עקיבא איכא מאן דפליג עלה ולא סלקא שמעתא אליבא דכולי עלמא. הדרך השני לומר שהר"ם ז"ל פסק כההיא דפרק ר' עקיבא ומה שכתב מותר לאכלן חיים הוא כמו שפירש החכם ר' משה מפושקייירש¹⁴⁸ דכי קתני בתוספתא דתרומות ואינו חושש אחיים אאבר מן החי קאמ' דמותר לתלוש ממנו אבר בעודו חי ואוכלו שהרי האבר מת¹⁴⁹ וכן כוין הר"ם באמרו ומותר לאכלן חיים אבר מן החי אבל כלו חי דעת הר"ם שאסור כההיא דשבת. והרב ר' יוסף מקינון פרש הא דתרומות בענין אחר (ס' ע"ב) כי היכי דלא תקשי להא דמסכת שבת אלא לתרץ הרב ז"ל אוכל אדם וחגבים דגים בין חיים בין מתים כלומר בין שמצאן חיים והוא המיתם בין שמצאן מתים שמתו מאליהן¹⁵⁰. ואם תאמר מאי רבותא אשמעינן הא קמ"ל דבכי האי גונא ליכא משום נבלה דסלקא דעתך אמינא דלהווי כדין שרץ העוף הואיל ובהדי שרץ העוף כתיבי¹⁵¹ קמ"ל דהואיל ואית בהו אסיפה לית בהו דין נבלה אבל לעולם חיים אסורין. זהו דעתנו בדעת הר"ם לומר שהוא מסכים שקדושי כסף הם מדאורייתא. ואם לחשך אדם לומר הרי גלה הר"ם ז"ל בפ' למס' גטין ולמסכת כתובות¹⁵² שקדושי כסף הם מדרבנן. נוכל להשיב בשני דרכים. הדרך הראשון כמו מה שכתב הרב רבי משה¹⁵³ בשבע סבות הסתירה הנמצאות במחבר ספר והסבה השניה היות לבעל הספר ההוא דעת אחת ואחר כך שב ממנו וכתבו שני מאמריו הראשון והשני והביא משל מדברי חכמי התלמוד כמו שתמצא הדר ביה רב מההיא¹⁵⁴ וכן במהדורא קמא אמ' לן כך ובמהדורא בתרא כך וכך.¹⁵⁵ הדרך השני שאולי זה הפירוש המיוחס לר"ם במ' גיטין ולמסכת כתובות אחר עשאו ותלאו בשמו משום הרוצה לחנק התלה באילן גדול¹⁵⁶. וכן כתב הרב רבי משה ז"ל בספר...¹⁵⁶ המיוחס לארסטו וספר התפוח וספר הזהב כאשר שלח אל המשכיל ר' שמואל בן תיבון¹⁵⁷. עכ"ל הרב ר' שמואל בר' גרשום ז"ל. אמר משה בוטריל אין להרחיק זה שאמר הרב ר' שמואל בר' גרשום בדרך הראשון מהסבה השנית כי הר"ם ז"ל כתב¹⁵⁸ וז"ל הרב אלפסי ז"ל בהלכות בתחלה בפסקא דכל אסורין וכו' איכא מאן דאמר הלכה כרב ושמואל ואיכא

148. ראה עמ' 292.

149. ר' תוס' שבת שם ד"ה דלא ותוסכפ"ש שם עמ' 453 ד"ה בין חיים.

150. ר' הגהות מרדכי שבתוסכפ"ש שם עמ' 453 סד"ה בין חיים.

151. ויקרא י"א 22.

152. ראה לעיל ג"ה ב' ובהע' 25 שם.

153. בהקדמה שבסוף פתיחתו למורה נבוכים (ר' גם תש' ר' אברהם בנו סי' פ"ב עמ' 109).

154. שם רבא, וכן רגיל בש"ס.

155. בבא בתרא קנ"ז ב'.

156. פסחים קי"ב סע"א.

156A. פגם בכ"י, ניכרות עוד שרידי האותיות "ניק...".

157. איגרתו זו של הרמב"ם הגיעה אלינו בכמה נוסחאות (ר' א. מרכס, J.Q.R. n. s. XXV

עמ' 378 וי. זנה, תרביץ י' עמ' 332). שם מוזכרים רק "שני ספרים" (במפורש): ס' התפוח

וס' בית הזהב, — ראה הערה הקודמת.

158. המאור הגדול, עבודה זרה פ"ה (ל"א ב').

מ"ד הלכה כרבי יוחנן וריש לקיש ואנן מספקא לן מלתא ולא אברירא גבן כהוגן¹⁵⁹. אחר כך צוה לתקן נסח ההלכות ולכתוב ומסתברא דהלכה כרב ושמואל דפלוגתא דאביי ורבא בחמירא דחיטי וחמירא דשערי ובחלא דחמרא ובחלא דשכרא כרב ושמואל שיכא. וכן כתוב ברב נסחי ההלכות. וכשבאתי ללונל ראיתי ספר אחד שבה מעבר הים והיה כתוב בו בכתב ידי אחד (ס"א א') מתלמידיו בלשון ערבי שפירושו כך בסוף ימיו חזר בו מפסק זה. לפי שאין ראייה מפלוגתא דאביי ורבא שיש להעמידו בטבל ויין נסך ודעת הרב מרעפת לפסוק כר' יוחנן וריש לקיש אלה דבריו שהעיד על רבו. עכ"ל הר"ז ז"ל. וכמו זה כתב הר"ז עצמו במ' פסח ראשון פרק כל שעה¹⁶⁰ וז"ל וכן נמצא בכתב מ' יוסף בר' יושת ז"ל ממדינת גיא"ן שהעיד על רבו הרב אלפאסי שחזר בו בסוף ימיו ממה שכתב בסוף מסכת ע"ז ופסק הלכתא כרב ושמואל מדאביי ורבא וחזר לפסוק הלכה כר' יוחנן וריש לקיש. עכ"ל.

אמר משה בוטרייל אני אעיד שראיתי שתי תשובות שאלות לר"ם במז"ל בפ"י שמעתא דגולל דוופק דאיתא באהלות בפרק שני¹⁶¹ ובמסכת חולין פרק העור והרוטב¹⁶² ובסוכה פרק שני¹⁶³ ובערובין פ"ק¹⁶⁴ ובפ"ק דכתובות¹⁶⁵ ובפרק שביעי בניזיר¹⁶⁶ ובתוספתא דפרק שלישי דאהלות¹⁶⁷ בשני פרושים שכל אחד הפך זה לזה כי הראשון מסכים לפירוש הקונדריס¹⁶⁸ והשני מסכים לפירוש רבי יעקב¹⁶⁹ ואם ארצה לכתבם יקץ המעיין כי באו בארוכה ולא בקצרה אמנם לכשירצה אדוננו מורנו שאכתבם אני לא אסרב למצותו כמו שאמרו רז"ל¹⁷⁰ אני איני כהן ואלו אמרו¹⁷⁰ א לי חברי עלה לדוכן הייתי עולה זו היא מצותם שיהיה האדם מקבל דברי חברו על אחת כמה וכמה דברי רבו. ועוד ראיתי ספר החזרה מהר"ם¹⁷¹ מקצת פסקים שפסק בפרוש המשנה ועוד ראיתי הרבה פעמים חזרות לרש"י בפירוש הגמרא כאשר כתבו בחדושין

159. ראה תשובות הראב"ד הוצ' קפאה עמ' רמ"ד (או"ה לר' משולם בר"י) ושם עמ' רנ"ד ורנ"ו.

160. ח' ע"א. 161. מ"ד.

162. קכ"ו ב'. 163. כ"ג א'.

164. ט"ו ב'. 165. ד' ב'.

166. נ"ד א'. 167. ה"ז—י'.

168. חולין שם, ושם ע"ב א' ועוד בכ"מ.

169. ר' תם, ר' תוס' ברכות י"ט ב' ד"ה מדלגין ובמקבילות שנ"ש. לתשובות אלו של הרמב"ם לא מצאתי שום רמז במקום אחר. הרמב"ם בפירושו לאהלות ב' ד' ובפ"ב מהל' טוה"מ הט"ו מפרש גולל דוופק בדומה לגליון שבפירוש הגאונים סוף מס' כלים (מהד' אפשטיין עמ' 80). ראה גם ערוך ע' גלל. (הפירושים השונים לגולל דוופק נמסרו בראשונים בניסוחים שונים, כך שלעתים נטשטשו ההבדלים שביניהם. ואפשר שהיו מפרשים שהשוו פ"י הרמב"ם לשיטת רש"י (ר' תי"ט אהלות שם) ואילו אחרים השווהו לפי' של ר"ת (ר' למשל הניסוח שבתוס' סוכה כ"ג א' ד"ה גולל לקבר, ר"ש אהלות שם ובמפרשי המשנה באהלות שם). — ראה לעיל עמ' 292.

170. שבת קי"ח ב'.

171. עה"ג: נו"א יאמרו.

171. ראה לעיל עמ' 292.

מהרב ר' דוד בר' שאול¹⁷² פרק התקבל גבי נערה המאורסה היא ואביה מקבלין את גיטא¹⁷³. והואיל וראינו כל זה אפשר שתשפוט החלוקה האמתית שהר"ם חור ממה שפירש בפרושו שקדושי כסף הם מדרכנן ולא מדאורייתא. אמנם הרב ר' יונה מטוליטולא חבר חבור אחד על הר"ם ז"ל ונקרא מלחמות י"י¹⁷⁴. הוא כתב דהר"ם במז"ל הסכים לומר דקדושי כסף הם מדרכנן ולא מדאורייתא ופרש אליביה שמעתא דתינח (ס"א ב') דקדיש בכספא כמו שהעיד הרב ר' משה בר' יהודה מפרוש הר"ם¹⁷⁵. וז"ל בשער חמשי מהלכות נשים מחלק שני ממלחמות י"י. אין לטוען שיטען נגד הר"ם היאך יוכל לומר שקדושי כסף מדברי סופרים דכל מלתא דאתיא בג"ש היא מן התורה עצמה וקדושי כסף הא גמרינן להו בג"ש דקיחה קיחה. יש לתרץ שאין זו ג"ש דא"כ בג"ש נימא שתהא אשה נקנת בחוקה כדרך שנקנת שדה¹⁷⁶. וא"ת לא משוינן לגמרי קדושי אשה לשדה א"כ אין זו ג"ש דהא מסקינן בתלמודא דכולי עלמא אין ג"ש למחצה¹⁷⁷ אלא אסמכתא בעלמא הוא ולא ג"ש עצמה. וכי הא דאמ' ר' חנינא¹⁷⁸ דבר תורה אחד דיני ממונות ואחד דיני נפשות בדרישה וחקירה סמך בעלמא ולא דבר תורה ממש הוא. כעין שתי תקנות היו¹⁷⁹ מעקרא תקנו להיותם שוים דיני ממונות וגם דיני נפשות מפני סמך זו של תורה ובסוף משום נעילת דלת תקנו דבדיני ממונות לא בעי' והם אמרו והם אמרו ואשכחן בכמה דוכתי בתלמודא דבר תורה לאו דוקא היא דאמ' ר' יצחק דבר תורה רובו ומקפיד עליו חוצץ¹⁸⁰ ופרש"י דבר תורה הלכה למשה מסני קאמ'. ועוד מצינו במ' תענית¹⁸¹

172. ראה לעיל עמ' 286.

173. גיטין ס"ד ב' וראה תוס' שם ד"ה נערה. 174. ראה עמ' 283.

175. ע"ל ג"ה ב' ובהע' 25 שם. ונראה שכונתו לומר שכך פי' ר' יונה מדעתו את שיטת הרמב"ם, ולא שגם ר' יונה ראה את פי' הרמב"ם לכתובות ולגיטין.

176. ע"ל ג"ה סע"ב, ג"ו סע"ב ונ"ט ב' ובהערות שם. וראה תוס' קדושין ג' א' ד"ה ואשה ותלמידי הרשב"א שם עמ' י"א ד"ה סד"א ואילך.

177. ע"ל ג"ו רע"א ובהערות שם.

178. סנהדרין ב' סע"ב וש"נ.

179. כלשון רב אשי בכ"מ בש"ס, כגון יומא כ"ב א'. — ש"דבר תורה" שבפי ר' חנינא לאו דוקא היא. לא מצאתי בשום מקום (אף לא בהדושי ר' יונה עצמו לסנהדרין) ואיני יודע מנין לו למחברנו דבר זה (ראה) — לענין אחר — יד רמ"ה סנהדרין ג' א' ד"ה ברם: "שתי חקנות הוי מעיקרא תקינו וכו'".

180. עירובין ד' ב' וש"נ ורש"י שם, אבל דוקא משם ברור שאין כונת רש"י לומר שהוא מדרכנן (ר' ברכות כ' ב' א"ל רבא וכו'), והרי דוקא בכך מעונין מתבררנו כאן (ראה רמב"ן בהשגותיו לספ"ה שורש ב' ד"ו כ"א ע"ב). — ראה גם ס' הכריתות, לשון לימודים שער ג' אות קע"ו (ומשם בשאר ספרי הכללים), שאף הוא מביא רש"י זה לפי' המונח "דבר תורה". ומענין שמחברינו בחר דוקא בדוגמא זאת אעפ"י שהערות מעין זו נמצאות עוד בכ"מ ברש"י, ר' למשל ברכות י"ט ב' ד"ה דבר תורה, יומא מ"ד ב' ד"ה מעלות דאורייתא, חולין כ' רע"ב ד"ה אבל ועי"ש הלן כ"ו ב' ד"ה אין שחיטה. 181. כ"ה ב' וראה במיוחס לרש"י שם ד"ה מנהג אבותיהם. ור' ספ"ה לרמב"ם שורש א' ההשגות הרמב"ן שם (ד"ו ס' ע"ב), רמב"ם וראב"ד הל' מגילה וחנוכה פ"ג ה"ו, מעשה נסים ס' א' וזהר הרקיע לרשב"ץ אות י"ט.

הלל דראש חדש לאו דאורייתא מכלל דשל חנוכה דאורייתא הוא הא י"ט גופיה דרבנן והלל דידיה דאורייתא אלא לאו דוקא. ואלאו דלא תסור קאמ' 182. עוד מצינו דמלאכת חולו של מועד דרבנן היא 182א וכן הסכים ר"ת 188 והרב ר' ש... ה 184 ז"ל ואמ' במועד קטן פרק מי שהפך את זתיו 185 אלא אפי' חולו של מועד דאסור מלאכה דאורייתא וכו' אלמא דאורייתא סמך קאמ' דמייתי קראי טובא במ' חגיגה 186. ועוד אמרינן פ"ק דקדושין 187 רב פפא אמ' הלכתא מלוה על פה גובה מן היורשין שעבודא דאורייתא. ורב פפא גופיה סבירא ליה בסוף מסכת בבא בתרא 188 דמלוה על פה אינה גובה מן הלקוחות משום דשעבודא לאו דאורייתא 189 וגובה מן היורשין כדי שלא תנעול דלת בפני לוי וקשי' דידיה אדידיה והר"י 190 והרי"ף 191 תרצו שלא תנעול דלת בפני לוי אוקמיה אדאורייתא (ס"ב א') אלמא האי דקאמ' במ' קדושין

182. ראה מאירי שם עמ' 101.

182א. לשתי הדוגמאות האחרונות ראה מאירי שם עמ' 93.

183. ראה תוס' חגיגה י"ח א' ד"ה חולו וש"ג. — אבל ר' יונה שבשמו מובא כל הקטע, סובר שמלאכת חוה"מ דאורייתא, ראה אגרת התשובה סי' נ"ט, שערי תשובה שער י"ג אות י"א: "ואמרו מי שמקל במצות עשה כמו המבוזה חוש"מ שיש בו מ"ע שנ' את חג המצות תשמור" ועי"ש אות קמ"ו (ור' תלמיד ר"י ברכות פ"ב ט' ע"ב ד"ה ויש להקשות).

184. חסר בכ"י כדי שתיים — שלש אותיות. ר' שלמה? אבל לא ייתכן שהכונה לרש"י (ר' תוס' חגיגה הנ"ל), ואולי ר' שלמה מן ההר, רבו של ר' יונה?

185. י"א ב'.

186. י"ח א' וכן פרשו בתוס' שם. ור' לקוטות הרמב"ן מ"ק ד"ה עוד אני צריך ומאירי ע"ז ספ"א.

187. י"ג ב', ור' תוס' שם ד"ה אמר ר"פ.

188. קע"ו א', ור' תוס' שם ד"ה גובה.

189. בגמ' שם: "דלית ליה קלא" וכ"ה ברי"ף שם, אלא שכך משמע שם מדברי ר"פ, עי"ש קע"ה ב' בדברי רבה ובראשונים שם ובקדושין הנ"ל (אבל ראה אוצה"ג קדושין חה"ת עמ' 26 הע' ר' גירסת (?) המרדכי).

190. איני יודע למי הכונה.

191. לכאורה משמע מן הרי"ף (ס' מס' ב"ב סי' תתקס"ד) להיפך, שהוא פוסק שעבודא דאורייתא ממש כר"פ בקדושין, וכן מביאים בשמו הראשונים (ראה רמב"ן, רשב"א, ריטב"א, רא"ש ועוד בקדושין ובב"ב שם). אבל בעל ההשלמה בב"ב פ"י סי' ט"ו כותב: "מהרב אלפסי ז"ל נראה שפסק שעבודא דאורייתא וכו' והרב ראב"ד ז"ל פירש שדעת הרב אלפסי ז"ל דשעבודא לאו דאורייתא ומפני נעילת דלת עשאוה כשל תורה", וכ"כ במס' ב"ק פ"א סי' י"ג בסתם וראה לשון (?) הרי"ף המובאת שם (וצ"ע בתשובת הראב"ד שבט' התרומות שער ס"א ח"ב אות ב' = תש' הראב"ד, קפאה סי' קפ"ו), וכ"ה בשיטה לא נודע למי לקדושין (שאף היא חבור פרובנסלי, ראה כשר, שרי האלף עמ' קפ"ג הע' 13 וק"ס כ"ז עמ' 242 הע' 50) שם ד"ה אמר ר"פ: "ותי' הגאון ר' יצחק דהא דקאמר הכא שיעבוד' דאורייתא הק"א כדי שלא תנעול דלת בפני לוי אלא מוה כאילו הויא שעבודא מדאורייתא". וכ"ה בשט"מ ב"ב שם ד"ה והראב"ד ז"ל כתב (אבל שם בלי קשר לרי"ף) ור' רשב"א קדושין שם בשם הראב"ד.

שעבודא דאורייתא לאו ממש קאמ' אלא כעין דאוריית' קאמ'. וכן דעת רבי' גרשום בן הרב ר' שלמה¹⁹². כל אלו הראיות יעידו שזה אינו אלא לאסמכתא בעלמא ולא מדין תורה. והאי דאמר' בפ"ק דקדושין¹⁹³ אי מהתם הוה אמינא עד דמקדש והדר בעיל וכו'. אצטריך לפרש הכי לפי סברת הר"ם דקדושי כסף מדברי סופרים. אי מהתם וכו' כלומ' הוה אמינא דכי יקח דכתוב בקרא היינו קדושי כסף ובעינן דקדיש בכסף והדר בעיל דביאה בלא כסף לא מהניא השתא דכתוב קרא אחרינא בביאה ש"מ דביאה בלא כסף מהניא וכי יקח דקרא לאו קדושי כסף הוא אל' קרא אורחא דמלתא נקט כי יקח כלומ' כשידבר איש עם אשה להיות אשתו ובעלה כדכתוב מה יקחך לבך¹⁹⁴ וג"ש דקיחה קיחה אסמכתא בעלמא היא ופריק ר' אבא בר ממל היכי סלקא דעתין למימר דכי יקח קדושי כסף הוא ובעי' דקדיש והדר בעיל א"כ נערה המאורסה דבסקילה היכי משכחת לה. ומסקנא אמ' רב נחמן משכחת לה כגון שקדש בשטר. עכ"ל הרב ר' יונה מטולטולא. אמר' משה בוטריל הרב הנגיד¹⁹⁵ פרש בחדושי במסכת כתובות פרק קמא¹⁹⁶ כמו שבארו הרב ר' משה בר' יהודה והרב ר' יונה מטולטולא וז"ל תינח דקדיש בכספא דקדושי כסף מדרבנן דקדיש בביאה קדושי תורה מאי איכא למימר מה כח בהם להפקיע כח הקדושין א"ל שויה רבנן לבעילתו בעילת זנות אחשבוה כבעילת זנות לא כבעילת קדושין לא דעשאה זונה דפנוי הבא על הפנויה הוא. ובחדושי הרב ר' אהרן¹⁹⁷ כתוב במ' כתובות וז"ל אפקעינהו רבנן לקדושי מניה וכו'. ומצינו הפקעה גדולה מזו שאפי' בלא גט הוציאה דגרסי ביבמות בפרק בית שמאי¹⁹⁸ גביה ההוא דהוה¹⁹⁹ בנרש וכו' ולא אצרכה גיטא וכו' הוא עשה שלא כהוגן נעשה לו שלא כהוגן. והאי הפקעה הויה קנסא מדאמ' הוא עשה שלא כהוגן וכו'. לפיכך לא גמר' מניה הכא כי בעי מי איכא מידי דמדאורייתא וכו'. וגם לא גמיר מההיא דפסחים²⁰⁰ (ס"ב ב) המקדש בחמץ משש שעות דאין חוששין לקדושין אע"ג דהוי קדושין דאורייתא משום דההוא הפקעה הוי כדי שלא יחולו עליו כלל אבל הכא בעי בקדושין שכבר חלו²⁰¹ ועמדה אצלו בכח אותן הקדושין זה כמה שנים עד שהוליד בנים ובנות מנין דרבנן אפקעינהו. והא דאמר' אפקעינהו רבנן וכו'. מפרשי' שהן נעקרין לגמרי וחשבי' השתא כאלו

192. ראה לעיל עמ' 285. ר' גרשום בר"ש רגיל לסמוך על הראב"ד (ראה הערה קודמת).

193. ט' ב', ראה לעיל הערה 73.

194. ראה לעיל הערה 141. לא מצאתי מי שמפרש כך. (כידוע, "לקח" מתפרש בכמה מקומות במובן "לקח בדברים", כגון תו"כ צו מילואים פ"א. ראה גם רמב"ן במדבר ט"ז א').

195. ראה לעיל עמ' 294.

196. ג' א'.

197. ראה לעיל עמ' 284. עי' מאירי כתובות שם (עמ' 14) ד"ה כל שאמרו.

198. ק"י א'.

199. עה"ג: נ"א ההיא דהות.

200. ד' א' ושם כ"א ב', ראה לעיל עמ' 302 הע' 42.

201. ראה ראשונים בכתובות ויבמות הנ"ל. ולהלן ס"ה רע"א.

לא חלו כלל וא"כ נראה דהיא מותרת בקרוביו והוא מותר בקרובותיה²⁰². וא"כ קשיא לן הא דאמרי' בפרק האומר²⁰³ ובכמה דוכתי מה לעריות שכן אין להם התר ולא אפליג בין עריות הבאות מחמת קדושין לשאר ואם כן כל עריות הבאות מחמת קדושין יש להן התר בהפקעה כו. ועוד היאך אשה נהרגת הא אפשר להפקיע הקדושין דהוי התראת ספק²⁰⁴. הא ליתא דלא שייך התראת ספק בדבר שאין בידה. וגם גבי התר קרובות נמי לא קשיא דהוי מלתא דאין בידו לעשות שאפי' יתן לה גט על תנאי היאך בידו להיות אנוס הלכך ליתה²⁰⁵. והרב רבי מאיר הלוי כתב ביבמות²⁰⁶ פרק בית שמאי דלא גמרינן מההיא דגרש משום דהוה בלא גט וגם האלף ז"ל לא הביאה התם²⁰⁷. וההיא דפסחים²⁰⁸ ודחוקת הבתים²⁰⁹ לא דמיא לההיא דגרש דהנהו הוה הפקעה שלא יחולו הקדושין לפיכך אפשר דגמרינן מניהו אבל ההיא דגרש כבר חלו הקדושין ואפקעינהו בלא גט משום הכי לא גמרינן מינייהו²¹⁰. תנח דקדיש בכספא שאינו מן התורה בהדיא בין לר' בין לר' יוחנן²¹² מאי איכא למימר היאך יש להם כח לבטל אלו הקדושין ולהתיר אשת איש דאורייתא ותריך שויה רבנן לבעילתו בעילת זנות²¹⁸ שהוא עשה בעבור קדושין בעילת זנות כדי שתפקע הבעילה הזאת מכח קדושי ביאה דכל דמקדש אדעתא דרבנן קא מקדש בין בקדושי כסף בין בקדושי ביאה. דבכל קדושין הוא אומר הרי את מקודשת לי כדת משה וישראל. (ס"ג א') והואיל ובתחלה התנה שלדעת חכמים הוא מקדש וחכמים אינם רוצים בקדושין אלו מאליהן הם נעקרים²¹⁴. והרי את מקודשת לי פ"י הרב ר' מאיר הלוי במ' קדושין פ"ק²¹⁶ הרי את מקודשת לי כמו שלמים שנאכלים לבעלים כך

202. ראה ראב"ד המובא להלן ס"ד רע"א. בחד' הרא"ה שם: ולענין קרובות וכו' הוא אסור בקרובות' והיא אסורה בקרוביו מדברי סופרים אבל מן התורה מותר. ור' רמב"ן (המיוחס לרשב"א) שם סד"ה שוי' רבנן.

203. כונתו כנראה לקדושין ס"ז ג' ור' יבמות נ"ד א' וכריתות ב' ב' (אבל לא מובן מה ענין הפקעת איסור למפרע להתרת איסור מכאן ולהבא).

204. ראה ראשונים הנ"ל תוס' גיטין ל"ג א' ד"ה ואפקעינהו.

205. אבל מה יאמר בהא דגיטין? — ר' תוס' הרא"ה ש כתובות ג' א' ד"ה ואפקעי'.

206. ראה לעיל עמ' 291.

207. ראה רמב"ן יבמות ק"י א' ד"ה רב אשי: "לא מצאתי לאחד מן הגאונים הדין הזה בחבורי".

208. ראה הערה 200. 209. בבא בתרא מ"ח ב'.

210. דבריו אינם מובנים, ראה לעיל ס"ב סע"א ובהערות שם (198 ואילך). ראה גם תוס' יבמות שם ד"ה לפיכך.

211. ראה לעיל ס"א ב' ובהערה 183 שם.

212. קדושין ט' ב', ראה לעיל הערה 73.

213. "בעילת זנות" מוקפת בכ"י, לשם מחיקה. 214. ראה לעיל הערה 28.

215. מעין זה בהגהה שבמיוחס לתוס' הרא"ה לקדושין ב' ע"ב בשם "הרמ"ה ז"ל". וראה תוס' שם ד"ה דאסר.

האשה מותרת לבעלה ואסורה לכולי עלמא והמשמעות הרי את מקודשת לכל העולם להיות לי כלומר תהיה כהקדש לכל העולם להיות לי כמו הרי את מקודשת לשמים להיות לשמים. עכ"ל הרב ר' אהרן ז"ל. אמר משה בוטרייל פרוש זה מהרב ר' אהרן יסכים לסברת הר"ם במו"ל כמו שבאר הרב ר' משה בר' יהודה והרב יונה מטוליטולא.

והואיל והאי מילתא אתא לידן ר"ל לדבר בקדושי כסף ובקדושי ביאה נפרש קצת מה מההלכה ולא מפי עצמנו אנו חיים אלא אפריין נמטייה לחכמים שקדמוני שהוציאו לאור שיטת התלמוד שבולתם נהיה כמו גלמוד ולבם של ראשונים היה כאולם ואנו כמחט סדקית בעולם²¹⁶. גרסינן בפ"ק דקדושי²¹⁷ בכסף מנא לן. פרש הראב"ד²¹⁸ וז"ל ה"ג מנא לן. כלומ' מנא לן דכסף דאשה אקרי קנין דכתוב כי יקח וכתוב התם נתתי כסף השדה קח ממני מה באותה קיחה כסף אף בקיחה זו כסף וכיון דיש בקיחה זו כסף דאלמא אשה נקנת בכסף ש"מ ההיא קיחה לשון קנין הוא דכל דבר שנקנה בכסף נקרא קנין כדכתו' השדה אשר קנה אברהם ובמה קנאו בכסף. ומאן דמפרש²¹⁹ וקיחה אקרי קנין על קיחה דעפרון טועה הוא דהאי קח ממני דעפרון לאו לשון קנין אלא אברהם הוא דקאמ' ליה לעפרון קח ממני הכסף²²⁰. ואי קשיא לך אדחני ליה לכסף לשון קנין לתני ליה בלשון קיחה דכתוב בגויה²²¹ איכא למימר דמעקרא דמלתא נקט דהא עקר קניית הכסף באשה לא ילפינן לה אלא מקנין השדה הוא נקרא לשון קנין. עכ"ל. והרב ר' מאיר²²² פרש כסף מנא לן פי' את אמרת דמשום דקא בעי למתנא כסף תנא האשה נקנת ומנא לן דאשה נקנת בכסף ומפרש גמר קיחה קיחה משדה עפרון מה להלן באותה קיחה כתוב בכסף (ס"ג ב') אף בקיחה זו נימא דעל ידי כסף היא והדר פריד נהי דמוכחח שאשה נקנית בכסף אלא מנא לן שאותה לקיחה תקרא קנין דלתני בעבורה האשה נקנת ומשני משום דכתוב השדה אשר קנה וכו' אי נמי שדות בכסף יקנו כלומ' וכי תימא שבאותה קנייה של אברהם לא חזינן בה כסף ת"ל שדות בכסף יקנו²²³. ולהכי אקדים ההוא קרא דאברהם משום דכיון דכתוב הוא בתורה עדיף ליה²²⁴. הכי מתפרש שפיר וכן משמע מפי' ר"ש ז"ל²²⁵. עכ"ל. והרב בעל התוספות²²⁶ מקשי אמאי לא אייתי

216. עפ"י עירובין ג"ג א'.

217. ב' א'.

218. וכ"ה בשמו בחדושי תלמיד הרשב"א לקדושין עמ' ו' ד"ה אבל הראב"ד פי'.

219. מכאן ועד "קח ממני הכסף" ליחא בחדושים הנ"ל.

220. ראה לעיל הערה 140.

221. ראה תוס' שם ב' סע"א ד"ה וכתוב התם.

222. ראה לעיל עמ' 291.

223. ראה תוס' שם רע"ב סד"ה א"ב.

224. ראה חדושי תלמיד הרשב"א עמ' ו' סד"ה אבל וסד"ה וכסף.

225. כוונתו כנראה לרש"י ב' סע"א "קיחה לשון קנין הוא".

226. ב' רע"ב ד"ה א"ג.

ליה קרא דכתוב בהדיא בתורה דכסף אקרי קנין דכתו' מכסף מקנתו א"ל דהוא קרא איירי בעבד עברי הנמכר לגוי ואנא אמינא דדוקא גבי גוי שכל קניותו בכסף²²⁷ אקרי קנין אבל לגבי ישראל דאיכא שאר קניות לא. עכ"ל פ"ה בשטה²²⁸. ובמאי דאמרי' בגמרא מזאת הסוגיא בכסף מנא לן דעת הרש"ז שהוא מסוגית הגמרא ולא מהגאונים והאי דאמרי' לקמן בכסף מנא לן פרש"י²²⁹ הכא עקר ולעיל אגב גררא דלתרוצי לשון קנין דמתניתין נקיט לה. והראב"י ז"ל²³⁰ העיד בשם הגאונים²³¹ דכולי האי סוגיא מפי מר יהודאי גאון ז"ל היא ובכמה מקומות מצינו מדבריו בתלמוד. תדע דמפיו היא שהרי לא תמצא בכל ההיא סוגיא שום תנא ואמורא עד השתא דאמרינן תנינא²³² בכסף מנלן השתא הוא דמתחיל דבריו²³³ האמוראים שנאמרו על מתני' וקא מבעיא להו מנלן דמקניא בכסף. עכ"ל.

אמר משה בוטריל בכמה דוכתי בתלמודא חזינן הכי כמו שכתב הרב ר' דוד בר' שאול²³⁴ בחדושי פרק אע"פ גבי דינא דמורדת²³⁵ ובפרק קמא דחולין²³⁶ גבי משומד ובפרק כל הבשר גבי קיבת נכרי ושל נבילה²³⁷ וז"ל כל אלו הסוגיות אינו מדינא דגמרא אלא מפי מר יהודאי גאון מ"כ. עכ"ל. והראב"ד²³⁸ תפס בפרושו שני הדרכים וז"ל כסף מנלן והאי דאמרינן לעיל קיחה קיחה לאו מגמרא הוה רבנן בתראי הוא דאוספי לה ואיכא נמי למימר אע"ג דכתוב כי יקח וגמרי' קיחה קיחה אכתי אצטריך לן ויצאה חנם כדמצריכינן להו מקמן²³⁹. עכ"ל. (ס"ד א') זהו דעת הראב"ד אמנם הרב ר' מאיר²³⁹ כתב בחדושו שיראה מה שכתב הראב"י ולא כפי' הרש"ז דקשיא ליה אמאי אצטריך הכא דהא מוכחינן שפיר שמתקדשת בכסף מקיחה קיחה²⁴⁰. בשטר מנא לן²⁴¹ דכתוב ויצאה והיתה מקיש הריה ליציאה מה

227. קדושין י"ד ב' (ור' תוס' שם ד"ה הואיל).

228. תירוצ זה לא נמצא בתוספות שלנו שם, אבל הוא מובא בשמם ("והק' בתוס'... וחירצו") בחדושי תלמיד הרשב"א ר' ב' ד"ה אבל הראב"ד פי' (גם בניסוח קרובה הלשון ללש' החדושים הנ"ל עי"ש. — ואפשר שהיא היא "השטה" ? ראה גם הערות 218, 224, 230, 240).

229. ג' ב' ד"ה בכסף מנלן (וכן ב' א' ד"ה וכסף מנלן).

230. וכ"ה בשם "הרב אב ב"ד" בחדושי תלמיד הרשב"א עמ' י"ב ד"ה בכסף.

231. ראה אוצה"ג שם.

232. ג' ב', פיסקא מן המשנה (? — ר' מלנה"מ עמ' 900 ואילך).

233. נקוד על ה"ו", לסימן מחיקה.

234. ראה לעיל עמ' 286.

235. ס"ד א' "השתא דלא אתמר וכו'", ר' אוצה"ג שם חה"ת עמ' 194.

236. (ג' א"ז —) ד' א"ה ב', לא מצאתי בראשונים (ראה Brüll, Jahrb. II עמ' 72 הע' 114).

237. חולין קט"ז סע"ב. ראה רמב"ן בחדושו שם (הוצ' רייכמן עמ' ריג): "ולא נתברר לי וכו'" ור' לוי, רבנן סבוראי ותלמודם עמ' 51—50.

238. לא מצאתי במקום אחר. ראה לעיל הע' 218.

239. קדושין ד' ב'. 2A239. ראה לעיל הע' 222.

240. ראה חדושי תלמיד הרשב"א י"ב ע"א ד"ה בכסף "ואפי' לפי' דפרישנ' לעיל וכו'".

241. שם ה' א'.

יציאה בשטר אף הויה בשטר. ירוש' 242 הדא דתימא בשטר שאין בו שוה פרוטה אבל אם יש בו שוה פרוטה כסף הוא. ירוש' 243 מה בין כתב על דבר שאסור בהנאה דאינה מקודשת לשטר שאין בו שוה פרוטה דמקודשת. כאן אין ראוי להשלים. ברם הכא ראוי להשלים. ובהאי דאמר' 244 אי מהתם הוה אמינא עד דמקדש והדר בעיל פי' הרב ר' יצחק 244א והרב ר' מאיר 245 הוה אמינא דכסף בלא ביאה וביאה בלא כסף לא מהני מדקאמ' קרא כי יקח ברישא והדר ובעלה קמ"ל קרא אחרינא דביאה בלא כסף מהניא וכיון שמצינו שביאה בלא כסף מהניא נימא נמי דכסף מהני בלא ביאה דגלי בביאה וה"ה לאדך דאי ס"ד דכסף לא מהני בלא ביאה וביאה בלא כסף מהניא למה נקט רחמנא כסף אלא ש"מ דגלי בביאה דלחודה מהניא וה"ה לכסף ולקמן בעי' ור' יוחנן האי ובעלה מאי עביד ליה אבל ר' סבר 246 דדאי לא אצטריך קרא לגלויי דזה בלא זה מהני דכסף ודאי מהני לחודיה מג"ש דקתח קתח משדה עפרון דמה התם כסף לחודיה הכא נמי כסף לחודיה והילכך כיון שמצינו דכסף בלא ביאה מהני כל שכן דאית לן למימר גבי אשה דביאה מהניא ביה בלא כסף שהרי ביאה עיקר כל הקדושין וכל המקדש אשה על דעת ביאה קא מקדש. והראב"ד פירש 247 וז"ל אי להתם הוה אמינא עד דמקדש והדר בעיל קמ"ל. ואי ק"ל השתא נמי דכתוב בעולת בעל נהי דשמעינן מניה בעילה קונה בלא כסף אבל כסף בלא ביאה מנא לן דקני דלמא אע"ג דאיכא קיחה דכסף בעי' ובעלה ומויצאה חנם לא שמעי' ליה דאיכא למימר דלאשמעי' דכסף קדושין לאביה 248 וליכא למימר א"כ דכסף בלא ביאה לא מהני מידי למה לי דכתב רחמנא (ס"ד ב') כי יקח לאשמעינן דכסף קונה והא לא קעביד ולא מידי. עכ"ל. ובהאי דאמרינן במסכת כתובות פ"ק 249 ובמס' גיטין פרק השולח גט 250 ואפקעינהו רבנן לקדושי מניה. כתב הראב"ד במס' כתובות וז"ל וטעמ' מאי כל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש והרי הוא כמקדש על תנאי על מנת שלא ימחו חכמים 251 ואם מחו נמצאו הקדושין עקורין מעיקרן ואינן צריכין גט. ועכשיו לזה הענין 252 כל אשה שיוצאה בתקנת חכמים בין שיוצאה בגט בין שאינה יוצאה בגט כיון דקדושיה עקורין מתחלתן מהדין אינה אסורה בקרובי והוא אינו אסור בקרובותיה לפי

242. שם פ"א ה"א (כל הקטע "בשטר מנא לן... כסף הוא" העתק מן הרי"ף ס"י תק"ע).

243. שם, שם.

244. ב. שם ט' ב', וראה לעיל נ"ז א—ב' ובהע' 73 ור"ר.

244א. ראה לעיל עמ' 289.

245. ראה לעיל הע' 222.

246. וכ"פ בשיטה לא נודע למי עמ' י"ד ד"ה עד דמקדש.

247. לא מצאתי במקום אחר.

248. כדלעיל שם ד' ב'.

249. ג' א'.

250. ל"ג א'.

251. עי"ש ברא"ה ובריטב"א.

252. מכאן ולהלן מובא במאירי כתובות (עמ' 14) בשם "גדולי המפרשים" (הראב"ד).

שביאתו בה אינו אלא כזנות בעלמא ותנן נושאין על האנוסה ועל המפותה ²⁵³. אלא מדרבנן אסור בקרובותיה ואסורה בקרוביו משום דמחזיא כאשתו ונוהגין בה כל מנהג נשואה. תינח דקדיש בכספא ²⁵⁴ משעקרו הקדושין מתחלתן עשו הקדושין מתנה אבל קדיש בביאה מה יעשו מאותה ביאה עשו אותה בעילת זנות. עכ"ל. ובהאי דאמרינן ²⁵⁵ אמר רב גדל המקדש אשה ²⁵⁶ משש שעות ולמעלה וכו'. כתב הרב הנגיד בחדושי ²⁵⁷ במ' פסחים ²⁵⁸ ראשון פ"ק וז"ל המקדש אשה משש שעות ולמעלה מתחילת שש ²⁵⁹ דאיסורא דרבנן היא אפילו בחיטי קרדנאיתא דשרירן ²⁶⁰ הגדלין בהרי אררט דתרגומו קרדו ²⁶¹ וקשים הם עד מאד ואפי' הכי אין חוששין לקדושי אם באו עליהם מים דאתי אסור חמץ דרבנן ומפקע קדושי תורה ושרי' אשת איש לעלמא. ואית דמפרשי ²⁶² אין חוששין לקדושי אע"פ שאין בהם חשש חמץ כי אם מדרבנן ובשעות דאורייתא דכל מקדש אדעתא דרבנן קא מקדש ואפקעינהו רבנן לקדושי מיניה ²⁶³. וכי היכי דבשעות דאורייתא ובחמץ דרבנן אין חוששין לקדושי הכי נמי בשעות דרבנן וחמץ דאורייתא אין חוששין לקדושי דלאו ברשותיה הוא ²⁶⁴. וק"ל דהכא אמרי' המקדש אשה בחטי קרדנאיתא אין חוששין לקדושי תפוק לי משום אפר ששוה פרוטה דהא תנן במ' כרתות ²⁶⁵ כל הנשרפין אפרן מותר הכי נמי חמץ דבעורו שרפה אפרו מותר. יש לומר (ס"ה א') דמשום הכי אין חוששין לקדושי דכי מקדש אדעתא של חטים מקדש אבל לא מקדש אדעתא דאפר היוצא מהן ²⁶⁶. והא דאמרינן אין חוששין לקדושי אפי' גט אינה צריכה דאע"ג דאמרינן בעלמא ואפקעינהו רבנן לקדושי מניה וצריכה גט הני מילי שבשעת שקדשה הוה קדושי קדושין אבל כשלא היו ראויין בשעה שקדשה אפי' גט אינה צריכה ²⁶⁷. וא"ת אמאי אינה צריכה גט מאחר דמדרבנן דהא אמרינן ²⁶⁸ המקדש בפטר חמור ובחולין שנשחטו בעזרה מקודשת אליבא דר' שמעון כלומ' שצריכה גט מאחר שאינן אסורין אלא מדרבנן דחולין שנשחטו בעזרה לאו

253. יבמות רפ"א.

254. ראה השגת הראב"ד אישות ג' כ'.

255. ראה לעיל עמ' 302 הע' 41 ועמ' 315 הע' 200.

256. ראה גמרא שלמה, באור הנוסחאות עמ' ל"ה שו" 4.

257. ראה עמ' 294.

258. "ים" נמחק כנראה בכ"י.

259. ראה רש"י וראשונים שם ואצה"ג חה"פ סי' י"ב וי"ג.

260. ראה לעיל עמ' 302 הע' 42.

261. ר' רש"י שם ד"ה אפילו (ודק"ס עמ' 16 אות א') וגמרא שלמה, שם שו" 5.

262. תוס' ו' סע"ב ד"ה משש ובראשונים שם, (אבל לא מצאתי מי שיפרש כן קודם לר"ת).

263. ראה לעיל עמ' 302 הע' 43.

264. כונתו לפי' ראית הגמ' לפי שיטת ר"ת. לעצם הדין ראה מלחמות פ"א ובראשונים.

265. ליתא בכריתות. פסחים כ"ז ב' ותמורה ל"ד א' (= תוס' ערלה ה"ז).

266. ראה תוס' פסחים כ"ט רע"ב וראשונים לקדושין נ"ו ב' ומלאכת שלמה סי' מס' תמורה.

267. ראה לעיל ס"ב סע"א. ראה גם מאירי כתובות עמ' 14 בשם "גאוני ספרד".

268. קדושין ג"ח א', וראה תוס' שם ד"ה אלמא ובראשונים שם.

בלא תעשה שנ' לא תאכל עליו חמץ ומשעה שאסור באכילה פי' שעה שישיית אסור בהנאה ושעה ששית דרבנן עשאוה כשל תורה ואין הלכה כר' שמעון דסבר הלכה ²⁸³ חמץ לפני זמנו מותר בהנאה ואע"ג דאוקי' לסתם מתני' דחמץ של ישראל שעבר עליו כר' שמעון ²⁸⁴ התם בתוך זמנו ולאחר זמנו אבל בלפני זמנו לא. עכ"ל. והר"ם במז"ל פסק ג"כ כדרב גדל בפרק חמשי מהלכות אישות ²⁸⁵. והרב ר' משה בר' יהודה ²⁸⁶ האריך לתת טעם לפסק הר"ם ז"ל. והרב בעל השלמה כתב ג"כ דהלכתא היא ²⁸⁷. והרב ר' אושעיא ²⁸⁸ והרב ר' ²⁸⁹ ישראל הכהן ורב שמואל הלוי ²⁹⁰ פסקי דלאו הלכתא היא ²⁹¹. וכן דעת בעל המאור ²⁹² וז"ל והיא דאמ' רב גדל אמ' רב המקדש משש שעות ולמעלה אפי' בחיטי קרדניאתא אין חוששין לקדושי אע"פ שכתבה הרב אלפ' ז"ל לא נראה לסמוך עליה דרב לטעמיה דסבירא ליה כר' יהודה דאמ' חמץ משש שעות ולמעלה עובר עליו מן התורה וחכמים עשו סייג לדבריהם שעה ששית מדבריהם ולא קיימא לן הכי אלא כר' שמעון דאמ' בין לפני זמנו בין לאחר זמנו אינו עובר עליו בולא כלום הילכך חוששין לקדושי מיהו אע"ג דסבירא ליה לר' שמעון אינו עובר בלא כלום לא מצינו שחלק ר' שמעון על מדרש אך ביום הראשון תשביתו אך חלק אי נמי (ס"ו א') דכתוב לא תשחט על חמץ דם זבחי לא תשחט את הפסח ועדיין חמץ קיים ואי אכיל ליה מיכל משש שעות ולמעלה עד הערב אינו עובר באכילתו שאין לך השבתה גדולה מזו אבל לכתחלה אין לו להשהותו משנכנסה שעה ששית דקיימ' עליה מצות תשביתו שאר מתחלת שעה שביעית מדכתוב אך חלק וחכמים עשו לה סייג משעה ששית מדבריהם שלא לשהותו ולא שרינן ליה לכתחילה למכליה ולא להנות בו אבל אם עבר וקדש חוששין לקדושי אפי' בשעה שביעית ושמינית וכ"ש בשעה ששית. עכ"ל. אמר רבינו חיים כהן ²⁹³ כיון דהאי פסקא לא אתברר לן גבן כהוגן עבדינן לחומרא. ובין תבין. אמר משה בוטרייל עכשיו הגיעה השעה שיש לי להפטר מלדבר ולכתוב דברים לחבר והן הן הדברים הנקנים באמירה ²⁹⁴ מפי הגבורה הואיל משה באר ²⁹⁵ בשם החכמים הקדמונים ולא לגנוב דעות הראשונים. כי כן יחוייב אל האדם באשר הוא אדם בעל

283. קו על המלה לסימון מחיקה.

284. שם כ"ט א'. 285. הלכה א'.

286. ראה לעיל עמ' 280.

287. ס' ההשלמה רפ"ב דפסחים.

288. ראה לעיל עמ' 285.

289. נקוד על ה"ר" לשם מחיקה.

290. "הלוי" נוסף על הגליון, ראה לעיל עמ' 290.

291. הרמב"ן במלחמות כתב: "ואין מי שיחלוק עליה אלא בעל המאור ז"ל... וכ"פ הגאונים בחבוריהם ולא ערער אדם בדבר".

292. פ"א דפסחים (ג' ע"א).

293. לא מצאתי. ראה לעיל עמ' 287.

294. עפ"י קדושין ט' ב' (רב גידל אמר רב).

295. עפ"י דברים א' 5, ברמז: על שם הכותב.

שכל למעלה מנבראי מטה להשתדל במוסרים ובוה האופן הנאה יקח בידו בעל (?) השכל להלחם עם הבהמית שיתעהו להתכבד בכלים שאולים המפוארים ואני לא באתי להתגדר ולהתפאר כי אם להעמיד (?) על מקומות העמידה הר"ם ז"ל שהיה בקי בספרא ובספרי וכולי תלמודא הרב הגדול נר ישראל ובריבוך התורה משנה (?) ויקותיאל²⁹⁶ נביא החכמות נקרא עמיה שרא נהורא²⁹⁷ וחכמים גדולים הצילוהו במה שכתב בקדושי כסף ובוה לא יהיה עליו קצף שיסופר עליו לשגגה עד שתפול בדבריו חלוקת השנה²⁹⁸ כי לא קם נביא חכמות בישראל כמשה בן מיימון הדיין כי חכמת התלמוד שם בחדר לבו הקטן באמת הבנין²⁹⁹ וכבר כתב הרב ר' יונה מטוליטולה³⁰⁰ נגד משיגי הר"ם איך עושים תורת משה פלסתר והיה קרן עור פני משה³⁰¹ לאזרו לקלסתר (?) גברא רבא הוא ולא תחכו עליה³⁰² גבר דמטמרן גלין ליה³⁰³ ולקנא קנאת הרב רבינו משה מיימון (ס"ו ב') ספרדי אצילנו כפי אשר תשיג ידי ואם איני כדאי לגעת עד הלום אעשה זה לרדוף דרכי שלום ולמלא רצון חברי ואוהבי חבירים מקשיבים לקולי ומהשם ית' יהיה גמולי עד כאן תחום דברי ר' יונה חכמתו מי מנה שהשלים חפץ אוהביו וחבריו כל שכן אני שאתחייב להפיק רצון אדוני מורי שן יוסף מובגייר פטיש הימני עמוד החזק בין במזרח בין במערב הוא עץ הדעת אשר תאוה הוא לעינים נופו מגיע עד לשמים ועלהו מאיר עיני האנשים ההולכים בעלטה וחשכה לפקוח עורי לב בהלכה ובתר נופו אזלינן³⁰⁴ לדלות מחכמתו כי כל מימי בראשית נפלגין מתחתיו³⁰⁵ ומצד השפעתו ולא סוף דבר נופו³⁰⁶ והרי הוא כבן עזאי בשוקי טבריא³⁰⁷ מכבוד גופו ולכן יראתי לגשת לפניו אבל אמרתי רצונו זה הוא כבודו³⁰⁸ מצורף שאלמוד מתלמודו אם יהיה לי פנאי לעסוק בתורה ולא יהיבנא כרגא ואע"ג דלאו צורבא מרבנן אנא³⁰⁹ דהא אפחית מתותי דרגא³¹⁰ ועכשיו בעונותי שרבו אני טרוד בטירדא דרשות³¹¹ ורדפתי

296. עפ"י מגילה י"ג א'.

297. עפ"י דניאל ב' 22.

298. ?

299. ?

300. ראה לעיל עמ' 283.

301. עפ"י שמות ל"ד 35.

302. עפ"י ברכות י"ט ב' וש"נ.

303. עפ"י גיטין נ"ו ב'.

304. עפ"י מכות י"ב א' וש"נ.

305. עפ"י בראשית רבא ט"ו ו' (ומקבילות).

306. שם.

307. עפ"י עירובין כ"ט א' וש"נ.

308. עפ"י ירוש' פאה פ"א ה"א (ט"ו ג') ומקבילות.

309. עפ"י נדרים ס"ב ב'.

310. עפ"י שבת ל' ב'.

311. עפ"י ברכות י"א א' וש"נ.

אחר חיי עולם ההבל שאין בו ממשות לבקש חוקי בלשנא דמוזוני³¹² וששת ימי המעשה אני הולך בשוקים וברחובות ולעסוק בתורה אינני פונה וממה שאספתי בימי חול אני לשבת אהיה שומר לעשות כדעת יש מי שאומר³¹³ תקנת רז"ל היא לענג את השבת בחמין וכל מי שאינו אוכל חמין צריך בדיקה אם הוא מין ואם מת יתעסקו בו עממין והמומן לבשל ולהטמין ולענג את השבת ולהשמין הוא המאמין וזוכה לקץ הימין ויש מי שאומר וראיות הביא אבל בפרק כירה לא הביאו הרב ר' זרחיה הלוי מי שיתיר לטמון יברכהו אל עליון במטמון וירבהו ככוכבי השמים בממון המתקבל בכל מדינה ולא באסימון³¹⁴ ויהי איתן מושבו כמו אגמון ויסגדון קדמיה מלכא ואלקפטא ורופילא³¹⁵ והגמון וכל קנינו יהיה נשמר באמון וברחמי מריה שמיא וארקא דגחמון³¹⁶ ואהוב בעיני (ס"ז א') ההמון ולא יהיה דל ואביון ויוזכה לבא לציון **ואני** אטול רשות ממך אדוני מורי ורוזני דרך יציאה לאחור³¹⁷ לא דרך יציאה לפנים אהיה נפטר מרבי וטפסרי שהוא ישעי ואורי ואתפלל לשי"ת שיגדיל תורתך וישלים חפצי ביתך כרצונך וכרצון העבד מוכן למצותך משה בוניאק בוטריל..

ואליך אדוני אב בחכמה אחלה לפני מעלתך הרמה שתראה זה הקונדריס אל החכם הכולל המפולפל שן בוניאק נשיא³¹⁸ אשר שמתני בו מבטחי ומחסי הואיל ואתה אדוני כבר אמרת אלי ביום תשעה עשר בתמוז שמזאת ההשגה מקדושי כסף עשית משא ומתן עמו ולא מצאתם דבר טעם לר"ם במו"ל קדושי כסף מדברי סופרים בנאמו ועכשיו הפסק נותן ריה ושלום יהיה לכם עד בלי ירח³¹⁹. א"א ס"ס. / **אמר** משה בוטריל אל יחשוב אדוני ששכחתי מה שצוה אלי בענין המשיח אמנם סבת ההמנע מלכתוב היתה בעבור שהרב ר' מאיר³²⁰ האריך בזה בספר הנקרא גנוי המלך לשעור עשרים עלים כמו אלו ואין לי פנאי כי צריך אני לבקש טרפי כדי שלא תהיה סוכתי סוכת עראי ודירת קבע אנא בעי³²¹ דבהפך זה אהיה כמו תועה ברם משותיה כילי (?)³²² יתי ולא אחמיניה³²³ וסוד שיתא אלפי שני³²⁴ אינו משנה³²⁵

312. ?

313. לשון בעל המאור, שבת פ"ג (ט"ז סע"ב), וראה אוצה"ג שבת חה"ת עמ' 41 הערה ג'.

314. ראה מעשר שני פ"א מ"ב.

315. שבעות ר' ב'.

316. ראה בראשית רבא ס"פ נ"ו (ת"א עמ' 618, ח"ג לשר' 5) (?) — וראה ילון, קונטרסים ב' עמ' 95.

317. ראה יומא נ"ג א'.

318. ראה לעיל עמ' 272 הע' 7.

319. עפ"י תהלים ע"ב 7.

320. ראה לעיל עמ' 291.

321. עפ"י סוכה ז ב'.

322. המליצה אינה ברורה.

323. סנהדרין צ"ח ב'.

324. שם צ"ז א' וש"ג.

325. כמו "זו אינה משנה", יבמות מ"ג א' ועוד.

ואולם לא נביא הוא בנאמו כי כבר אמרו ז"ל שכשתכלה פרוטה מן הבית בן דוד בא ³²⁶ [ונזכה] לחיי העולם הבא ועכשיו כבר כלתה פרוטה מן הבית ויש סימן לדבר שכן דוד יבא במהרה ויצילנו מכל צוקה וצרה .. א"א ס"ס //

(ק"ז א')

בשקקי דישימא הבין והביט במראה	[הו] א חכים כשמואל ירחינאה
	(שתי שורות שאי אפשר לקרא)
גרמיה דמי לתוריתא דר' עקיבא	ליקרא הוא גהרקא דדהבה
בכל חכמה הוא מבונה ומסולא	הנה הוא החכם הכולל המופלא
// שן יוסף מובנייר יב"א א"א ס"ס //	אדוני ורוזני מרי ורבי ההה"ה

(ק"ז ב') אמר משה בוטריל אמת היה הדבר שאמרתי אל האדון אדוני מורי שן יוסף מובנייר שיש קצת מהגאונים שיסכים להבדיל על הפת: רב האי גאון³ ורב מתתיה גאון³ ורב צדוק גאון⁴ ז"ל כלם הסכימו להבדיל בלא יין אבן נוכל להבדיל על יין⁵

326. סנהדרין שם. (שם : מן הכיס).

- ענין הבדלה על הפת נידון הרבה ע"י הגאונים ובעקבותיהם בראשונים (ראה המקורות שציינו בראבי"ה פסחים ע"מ' 146. גנו"ש ח"ב ע"מ' 8 וסדור רס"ג ע"מ' קכ"ו. ראה גם תוספתא כפשוטה ח"א ע"מ' 38. ויש עוד להוסיף תש"ג אסף תש"ב ע"מ' 41. יתר הפוסקים רק חזרו על דברי קודמיהם). ונראה, שאמנם דעת רוב הגאונים שאין מבדילין על הפת אלא ממוצ"ש ליו"ט (חש' רע"ג גז"ש ב' ע"מ' 26 = תש"ג אסף תרפ"ט ע"מ' 71 = סדרע"ג ע"מ' ל"ב וע"מ' מ"ב — ר' אפשטיין, ציונים לזכר שמחוני ע"מ' 123. חמדה גנוזה סי' קנ"ז = תש"ג אסף תרפ"ט ע"מ' 186 וקיצורה בשו"ת מהגאונים סי' כ"ד. וכן תש"ג אסף תש"ב הנ"ל, הל"ג ד"ו י"ד א' ובשינויים בד"ב ע"מ' 48. הל' ריא"ג ח"א ע"מ' י"ד בשם רב האי ורי"ף ברכות פ"ה סי' קצ"ג בשם "איכא מרבוחתא". אבל אנו מוצאים פה ושם גם את הדיעה שבוטרייל מיהס אותה לגאונים אחדים — שמבדילין על הפת בכל מוצ"ש (עיסור ח"ב קל"ב ב' = שבה"ל סי' ק"ל ומשם בתניא רבתי ע"מ' 56, שו"ת מהגאונים בשם "וי"א", הלכות קצבות, מהד' מרגליות ע"מ' 78 ע"ש. — ולא כגינצבורג גנו"ש ח"ב ע"מ' 631).
- הדיון שלפנינו הוא אוסף של ראיות ושו"ט הלקוחים ממקורות שונים, על פרטיהם אציין רק למקורות העיקריים.
- ראה להלן הערה 37.
- לא מצאתי בשמו לענין זה כלום.
- בשם רב צדוק הובאו דיעות סותרות בענין זה אבל יש שמוסרים בשמו שמבדילין על הפת בכל מוצ"ש (ר' אפטוביצר, ראבי"ה שם ע"מ' 146 הע' 29 ובהוספות ותקונים לח"ב ע"מ' 83 (711), ר' גם אוצ"ג סוטה ע"מ' 169 הע' ה').
- בכ"י "יין" באותיות גדולות ומובלטות (תקון ע"י אחר ?) וצ"ל : פת.

וקאמרי הכי לא יהא חמיר אפוקי יומא מעיולי יומא⁶ וכי היכי דמקדשינן אריפתא כדאמ'⁷
 רב יצחק בר שמואל בר מרתא זימנין סגיאין הוה קאמינא קמיה דרב זימנין דחביבא
 ליה ריפתא מקדש אריפתא וזימנין דחביבא ליה חמרא מקדש אחמרא הם הכי נמי⁸
 מבדילינן על הפת. ועוד דהא אמרינן⁹ אמרי ליה מר ינקא ומר קשישא בריה דרב
 חסדא לרב אשי זימנא חדא איקלע אממר לאתרין ולא הוה לן חמרא ואיתינן ליה
 שיכרא ולא [אבדיל ובת טות וכו']¹⁰ ש"מ תלת ש"מ המבדיל בתפילה צריך שיבדיל
 על הכוס [וש"מ אסור לו לאדם]¹⁰ שיטעום כלום¹¹ קודם שיבדיל וש"מ מי שלא
 הבדיל במוצאי שבת מבדיל והולך כל השבת כולה. ואי הלכתא פסוקא היא שאין
 מבדילין על הפת אמאי שתיק תלמודא למימר ש"מ שאין מבדילין על הפת ומדלא
 קאמ' הכי ש"מ דדעתיה דמבדילינן על הפת¹². ואי תיקשי לך אמאי בת טות יש
 לתרץ שקבע סעודתו מבעוד יום¹³. ועוד להכי בת טות בלא אכילה מפני שאין לו
 יין לעשות ברכה¹⁴ הוא מסקי' ברכה טעונה כוס¹⁵ ומאן דסבר ברכה אינה טעונה כוס
 טעות¹⁶ הוא בידו דמתני' בהדיא דתנן בא להם יין בתוך המזון וכו' והלכה כבית
 הלל דשמעת מינה ברכה טעונה כוס. אי נמי¹⁷ אממר דבת טות יודע היה שלמחר
 יהיה לו כוס למזון ולהבדלה לעשות מצוה מן המובחר כאשר תקנו אנשי כנסת
 הגדולה הבדלה על הכוס דאמ'¹⁸ ר' כתחלה קבעוה בתפלה חזרו והעשירו קבעוה
 על הכוס והם אמרו המבדיל בתפלה צריך שיבדיל על הכוס. אבל היכא שיודע שלמחר
 לא יהיה לו יין להבדלה יוכל להבדיל על הפת. ועוד כתוב בפרקי דר' אליעזר¹⁹ ר'
 מונא אומר כיצד חייב אדם בכוס של הבדלה אומ' בורא פרי הגפן ומקריב אדם ידו
 לאור הנר ואומר בורא מאורי האש (ק"ח א') וכיון שמרחיק ידו מן האש אומ'

6. ראה תוס' פסחים ק"ו ב' ד"ה מקדש.

7. פסחים שם.

8. ר' לעיל עמ' 305 הע' 74.

9. שם ק"ז א'.

10. כתה"י קרוע.

11. ראה דק"ס שם עמ' קס"ב אות ח'.

12. הגאונים והראשונים (תש"ג אסף תש"ב, הל' ריא"ג, רי"ף הג"ל ובעקבותיהם אחרים)

מביאים דוקא מכאן ראייה שאין מבדילין על הפת. העיטור הג"ל הוא היחידי שמצאתי

שמדייק מכאן כדיוקו הדחוק (ר' רשב"ם שם ד"ה חמר מדינה וד"ה ש"מ) של מחברינו.

13. ראה עיטור שם.

14. ראה תוס' ברכות נ"ב א' ד"ה מניחו ובראשונים שם.

15. פסחים ק"ה ב'.

16. מכאן, העתק לשון בעל המאור. ברכות פ"ח (ל"ט א'): "ויש טועין בדברי הרי"ף וכו'

וטעות הוא בידם דמתני' בהדיא היא דתנן בא להם יין בתוך (!) המזון וכו' והלכה כב"ה

דש"מ בהמ"ז טעונה כוס".

17. מכאן, העתק לשון הראב"ד שהובא ברשב"א ברכות נ"ב א' ד"ה הנכנס.

18. ברכות ל"ג א' — עי"ש.

19. פרק כ' (הוצ' רד"ל מ"ו ע"ב) בשנינויים, עי"ש. פדרי"א הובא לענין זה בסדר"ע הג"ל.

בריי"צ ן' גיאת עמ' ט"ז ואחריהם עוד.

המבדיל בין קדש לחול ואם אין לו יין פושט ידו לאור האש ומסתכל בצפרנים²⁰ שהם לבנות מן הגוף ואומר בורא מאורי האש ואם היה בדרך פושט ידו לאור הכוכבים שהן של אש ומסתכל בצפרניו²¹ ואומר בורא מאורי האש ואם נתקשרו²² שמים בעבים ואינו רואה את הכוכבים תולש אבן מן הארץ ואומר המבדיל בין קדש לחול. אלמ' דמבדלינן בלא יין וכי אית ליה ריפתא מי גרע מדלית ליה. ואי קשיא לך שאין²³ דומה הבדלה לקדוש מפני שקדוש אי אפשר לו שלא לסעוד דהא מסקי דאין קדוש אלא במקום סעודה²⁴ וכיון דשולחן קבוע וסעודתו קבועה ואי אפשר שלא לסעוד מקדש על הפת אבל במוצאי שבת כלום סעודתו קבועה ושלחנו קבוע ופת מונחת לפנינו שנוטל פת ומברך^{24א} עליה. יש לתרץ²⁵ שאפי' במוצאי שבת שולחן קבוע ופת מצויה שכך אמרו חכמים²⁶ אמ' ר' חנינא לעולם יסדיר אדם שולחנו במוצאי שבת ואע"פ שאינו צריך אלא לכוית כדי²⁷ שתהא סעודתו מתוקנת כל השבת כולה. נמצא שהבדלה דומה לקדוש בטעם זה. ועוד שלא נתן דבר הבדלה לשיעורין וכי היכי דהיכא²⁸ דמקלע ליל יום טוב במוצאי שבת דמקדש אריפתא וליכא דפליג דמבדיל אריפתא כיון דסוגין כרבא²⁹ דאמ' יקנה"ז הם הכי נמי³⁰ מבדלינן על ריפתא באפוקי שבתא לחולא. ועוד דהא אמרי' בירוש' פרק אלו דברים³¹. אמ' ר' זעירא מדברי שניהם נלמוד שמבדלינן בלא יין. ועוד דהא אמרינן בפרק אין עומדין³² א"ל רבינא לרבא הלכתא מאי א"ל כקדושא מה קדושא תפלה וכוס אף הכא נמי תפלה וכוס³³. ומדקאמ' כקידושא מה קדושא אריפתא אף הבדלה

20. עה"ג: נר"א בציפורנים.

21. עה"ג: נר"א בציפורניו.

22. עה"ג: נר"א נתקדורו.

23. מ"אין דומה" עד "ומברך עליה" לשון רב עמרם גאון בתשובתו ובסידורו ומשם אצל ריצ' ך גיאת (ר' הערה 1) ואצל הרבה מן הפוסקים. אלא שמחברינו הוסיף "ואי קשיא לך" והפכו לקשיא לשיטתו.

24. פסחים ק"א א'.

24 א. עה"ג: נר"א ומבדיל.

25. כלשון רי"צ ך גיאת שם. "ואנו סוברים".

26. שבת קי"ט ב'.

27. ליתא בגמ' שם, אבל כ"ה ברי"צ ך גיאת הנ"ל.

28. מכאן עד "יקנה"ז", לשון רב האי שברי"צ ך גיאת הנ"ל. אלא ששם ההמשך הוא בדיוק ההיפך ממה שכתב מחברינו! וז"ל שם: "היכא דאיכלע ליל יר"ט במוצ"ש וכי דסוגין כרבא דאמר יקנה"ז וקדוש עיקר ותחלה ובתרא אבדלתא אבל אפוקא שבתא לחולא לא מבדלינן אריפתא". מקור הדברים בתשובת רב עמרם גאון הנ"ל. — ראה עוד להלן הערה 37.

29. פסחים ק"ג א'. 30. ראה לעיל עמ' 305 הע' 74.

31. ברכות פ"ח ה"א (= פסחים פ"י ה"ב). גם ירושלמי זה הובא הרבה לענינינו בראשונים, וכבר השואלים בתשוה"ג אסף תש"ב עמ' 41 מסתמכים עליו.

32. ברכות ל"ג רע"ב.

33. ר' דק"ס שם עמ' 179 אותיות ג—ד' (ר' גם אוצרה"ג, הה"פ ס' עמ' 45, פי' רה"ג).

נמי אריפתא³⁴. ולעולם³⁵ היכא דתרויהו חביבן ליה יין קודם. והא דאמרי³⁶ דמקדשינן אריפתא דוקא בלילי שבת ובלילי ימים טובים חוץ מלילי פסחים שהרי שנינו לא יפחתו מארבע כוסות של יין ואפי' מן התמחוי. ע"כ לשון רבי' האי ז"ל בפירושו למסכת ברכות בפרק אלו דברים³⁷. אמר משה בוטריל הואיל ואתא לידן ענין קדושא ואבדלתא נספר לפני אדונינו מה שאמרו (ק"ה ב') בו הגאונים. תנו רבנן³⁸ זכור את יום השבת לקדשו זכרהו על היין אין לי אלא ביום בלילה מנין ת"ל זכור את יום השבת האי³⁹ תנא קא מהדר אליא ונסיב ליה קרא ליממא ועוד עקר קדושא בליליא הוא אלא ה"ק זכור את יום השבת לקדשו זכרהו על היין בכניסתו. ופי' הרב חלבו הישראלי⁴⁰ דהאי זכירה לשון שירה היא⁴¹ ועקר שירה אינו אלא על היין⁴² ועוד דאשכחן זכירה על היין כדכתב⁴³ זכרו כיון לבנון. אין לי אלא בלילה ביום מנין ת"ל [זכור את] יום ביום מאי אמ' אמ'⁴⁴ רב יהודה בורא פרי

34. בדרך דומה (וכנראה ברמז לדברי רבא בברכות ל"ג. דמשווינן לה כקידוש היום מה קדוש היום וכו') גם בחמדה גנוזה סי' קנ"ז, אבל לענין מוצ"ש ויו"ט בלבד — ע"ש.

35. "לעולם... קודם" — לשון רי"צ ׳ן גיאת הל' קדוש עמ' ה' (בשם רב האי?).

36. הובא בשם רה"ג בשע"ת סי' קט"ז, ס' העתים עמ' 203 ובס' העיטור, ד' כוסות קל"ו סע"א) ושמא היו הדברים גם ברי"צ ׳ן גיאת, שהרי העיטור מביא שם בסמוך לדברי רב האי דברי "אבן גיאת" שאינם בהלכותיו שלפנינו — ע"ש).

37. עכ"ל, אבל אינו מציין היכן מתחילים דברי רה"ג. ראינו שכמה פסקאות מן הקטע האחרון הובאו אצל הראשונים (ובעיקר בהלכות ריא"ג) בשם רה"ג, אבל מבלי שיציינו אם הדברים לקוחים מפירוש ברכות שלו או מתשובותיו. בקטעים המרובים מפי' רה"ג למס' ברכות שהגיעו אלינו (ראה Mann, Texts & Studies ח"א עמ' 573 ואילך), לא נמצא אף קטע לפרק אלו דברים, שלשם מציין מחברינו. אבל אין ספק שרה"ג בפירושו לברכות דן בשאלה זו שהרי רי"צ ׳ן גיאת (ח"א עמ' י"ד) כותב: "ואע"פ שנשמע מדברי רב האי בפירוש ברכות שמבדילין על הפת הרי הודה וכמה תשובות לאחר כך שאין מבדילין עליה כלל". אבל לא ברור האם הכונה שרה"ג כתב בפירוש ברכות שלו שמבדילין על הפת בכל מוצ"ש או שגם כשהתיר לא התיר אלא במוצ"ש ליו"ט ואח"כ חזר בו "שאין מבדילין כלל" וכן משמע לכאורה מן הלשון שם. וכן נראה גם מתשובת רה"ג שבתש"ג אסף הנ"ל עמ' 41: "הכין חזינא דלית מנהגא בחרתין [מתביאתא לאבדולי אריפתא ולא] חזי לנא ולא שמיע לנא דעבדין הכין, ועי"ש שהוא מתיר רק ממוצ"ש ליו"ט. ולא נראה שהגאון היה כותב דברים אלה לו הוא עצמו כתב כך קודם לכן בפירושו למס' ברכות. ראה גם רי"ף רפ"ח דברכות: "איכא מרבנותא וכו' ושמיעה ליה מהאי מתני' דמבדלינן אריפתא וקא מוקים לה למתני' במוצ"ש ליו"ט וכו'".

38. פסחים ק"ו א'.

39. ר' דק"ס שם עמ' 320 אותיות ז'—ח'.

40. ראה לעיל עמ' 287.

41. עה"ג: הוא.

42. ברכות ל"ה א'; ר' רשב"ם פסחים שם ד"ה אמר ר"י (ללשון "עקר שירה" — ר' ערכין י"א א').

43. הושע י"ד 8. — ר' תוספות שם ד"ה זוכרה.

44. ר' דק"ס שם אות ט'.

הגפן. רב אשי אקלע לבי מחוזא אמרו ליה לקדיש לן קדושא רבה אמ' 45 מאי ניהו קדושא רבא מכדי כל היכא דאיכא קידושא ברישא בעי מימר בורא פרי הגפן אמ' בורא פרי הגפן ואגיד ביה חזיה לההוא סבא דקא גחין ושתי קרא אנפשיה החכם עיניו בראשו. פר"ש ז"ל 46 ואהכי קרי ליה קדושא רבה דאכולהו קדושי קאמרינן ליה. והראב"י 47 פירש דלהכי קרי ליה קדושא רבא לכנוי ור"ל קדושא זוטא וכדי שלא למעט הקדוש קרי ליה קדושא רבא והרבה מלות יתבארו בהפך כמו שפרש רב סעדיה גאון קראו אחרין מלא 48 חסר. ועוד בלשון רבותי קורין לסומא סגי נהור 49 והרמ [בן] פרש 50 דלהכי קרי בפה"ג קדושא רבא וז"ל זאת הברכה אינה מתוקנת אלא על היין ויין הוא סוד וסוד נתן ליראי השם ונקשרים בסוד התבונה... 50 אמן יהא שמיה רבא. עכ"ל.

אמר משה בוטריל פרוש הרב ר' משה בר' נחמן יתבאר למי שראה באור התפילה מהקבלה מהרב ר' אלעזר דגרמיישא 51. והנה מצאתי בתשובת שאלה לרבי' האיי גאון ז"ל 52 וז"ל וששאלתם האי דאמור רבנן רב אשי אקלע למחוזא אמרי ליה לקדיש לן מר קדושא רבא אמ' 53 מכדי בורא פרי הגפן קדים אמ' בורא פרי הגפן ואגיד ביה קם ההוא סבא סגיד 54 וטעים קרי עליה החכם עיניו בראשו. ואמרי והחכמה תחיה בעליה 55. זו חובה או רשות ואם הוא חובה לפני סעודה או לאחר סעודה ומהו אגיד ביה בורא פרי הגפן ומאריך או דילמ' מילתא אחריתא קא מוסיף בה. תשובה כך ראינו שעדין ברכת בורא פרי הגפן (ק"ט א') נאמרת ארוכה בכמה מקומות וחביבה בעיני בני בצרה ועילם ופרס ומדינת הים ליהודים אשר שם ורגילין בה בלילי פסחים ואין אומרים כלשון זה כלשון בורא פרי הגפן אלא מאריכים דברים וכך אומרים אשר ברא יין עסיס ותירוש טוב המשמח אלהים ואנשים וכר'. וכך דרכם של רוב בני אדם שאינם תלמידי חכמים כיון שאין יודעים לעסוק בתורה ובהלכות מאריכין ענין דברי ברכות ותפלות ועל זה תוקנה החזנות והקרובות שאמרו הפייטנים הפורטים ובני מחוזא נועדו בעצמם לתבוע מרב אשי ברכת קדוש ארוכה

45. ר' שם אות י'.

46. רש"י ד"ה קידושא רבא וכ"ה ברשב"ם.

47. כ"פ כמה מן הראשונים (המכתם, המאירי, אור"ח סעודת שבת סי' א' ועוד), אבל לא מצאתי בשם הראב"י (ר' תוספתא כפשוטה ח"א עמ' 351 הע' 57).

48. ירמיהו י"ב 6, — פירוש זה מובא ברד"ק שם בשם רב האי גאון, אבל לא מצאתי בשם רס"ג (ר' ערוגת הבשם ח"א עמ' 66).

49. ירוש' פאה פ"ה ה"ה.

50. לא מצאתי. (ראה פי' הרמב"ן לשמות כ' י"ח "ויקראו לברכת היום קדושא רבא שהוא הגדול ותבין זה").

50 א. כתה"י קרוי, חסר כדי מלה.

51. לא ראיתי (ראה גם ערוגת הבשם ח"ב עמ' 198, שהוא בד"כ מרבה להביא את בעל הרוקח).

52. ר' אוצה"ג פסחים חה"ת עמ' 107, ומש"כ לעיל עמ' 286.

53. ראה גירסת רה"ג שבס' העתים עמ' 288, ועי"ל הע' 45.

54. ראה הערה הקודמת. את הגירסא "סגיד" ו"קרי עליה" לא מצאתי במקום אחר.

55. לא מצאתי גירסא זאת (ראה יומא פ"ג ב' ועוד).

כי הם היו מכירים דברי הפורטים והוא שהיה חכם היה מכיר כי אין זה חובה ואף לא מצוה ואף לא דרכן של ת"ח וכיון שלא לתר הרחיב רב אשי דברים בזה הדבר אמרו שמח אותו האיש וקם והשתחוה וקרא על רב אשי החכם עיניו בראשו. עכ"ל. והרב רבי' שמחה ⁵⁶ ז"ל פירש וז"ל שרב אשי חשב שבני מחוזא מחמת אונס שנודמן להם בבלייל שבת לא יכלו לקדש אם מחמת פשיעותא דלא גמירי ולא רצה לשאול להם מפני הבושה ודעתו היתה לומר קדוש הלילה כדאמרי' ⁵⁷ מי שלא קדש בערב שבת מקדש והולך כל השבת כולה. אגיד ביה בסוף כשרצה לראות מה יעשו וראה זקן אחד דקא גחין ושתי פי' דקא גחין לעשות כבוד אל המקדש אי נמי דרך כל בני אדם לעמוד בקומה זקופה בעוד שהמקדש יאמר הקדוש כי עדין אינו צריך ⁵⁸ לשתות וכשגמר המקדש הקדוש אז כל בני הסעודה יקרבו אל השולחן אי נמי זקן שאני שהיה שוחה לשתות כי היכי שלא לשפוך היין שבכוס ואז קרב ⁵⁸ א רב אשי על עצמו החכם עיניו בראשו ואין להקשות ⁵⁹ מיהא דאמרי' ⁶⁰ אין המסובין רשאים לטעום כלום עד שיטעום המברך או המקדש. דהא אמרי' בתלמוד ירוש' ⁶¹ דדוקא כגון שהם כולם זקוקים לככר אחד או לכוס אחד אבל אם כל א' וא' ככרו בידו אוכלין. אע"פ שלא אכל המברך ואם כל א' כוסו בידו שותין אע"פ שלא שתה המברך או המקדש. (ק"ט ב') ושמעין מהכא ⁶² שאין לשפוך מכוס של ברכה או של קדושה לכוס של כל אחד ואחד מבני הסעודה ⁶² דהא ההוא חכם גחין ושתי ולא המתין שישפוך רב אשי מכוסו לכוסו. מיהו היכא דכוסות שלהן פגומין טוב לשפוך מכוס של ברכה לתוך כוס של כל אחד ואחד כדי שגם הם ישתו מן כוס שאינו פגום אע"פ שאין שתיתו מעכבת כיון ששתה המברך. אמר' משה בוטריל חזינן פלוגתא ביני רשותא אם מקדשי' על יין שנתערב בו מעט דבש ⁶³ רב מתתיא גאון ורב שרירא גאון ⁶⁴ אמרו שאין מקדשין על יין שיש בו מעט דבש דהא כתרי' כי כל שאור וכל דבש וכו'. וגרסי' בפרק המוכר פירות לחבירו ⁶⁵ אמר רב זוטרא בר טוביא אמ' רב אין אומרינן קדוש היום אלא על היין שראוי לנסך על גבי המזבח לכן דעת גאוני המערב דזה (?) היין שיש בו דבש לא איקרי יין הראוי לנסך על גבי המזבח ואין מקדשין עליו ⁶⁶ והואיל ואינו ראוי לנסך על גבי

56. לא מצאתי, אבל הפירוש נמצא גם בס' המכתם עמ' 447 בשם 'ויש שאומרינן'.

57. שם ק"ה א'.

58. עה"ג: נר"א יכול. 58 א. צ"ל: קרא.

59. ראה תוס' שם ד"ה הוה ובראשונים.

60. ברכות מ"ז א'.

61. שם פ"ו ה"א.

62. ר' סדור רס"ג עמ' קט"ו—ז'.

63. מחברינו הולך כאן בעקבות הרי"ף שבסמוך להא דקדושה רבא (סי' תשע"ז) מביא

סוגית ב"ב, יין הראוי לנסוך ע"ג המזבח.

64. לא מצאתי בשמם. אבל ראה הלכות ריא"ג ח"א ס"ע ב' בשם רב האי. וכן עיטור, ד'

כוסות קל"ב רע"ד וטור או"ח סי' רע"ב — בשם ריא"ג.

65. בבא בתרא צ"ז א'.

66. ראה לשון הרמב"ם פכ"ט מהל' שבת שהובאה להלן בפנים.

המזבח אין בו משום יין נסך ומותר לשתותו עם הגוי⁶⁷ ואי קשיא לך הא אמרי במס' שקלים פרק בשלשה פרקים⁶⁸ דיינ קונדיטון מקדשין עליו ואדם יוצא בו ידי ארבע כוסות בפסת. תריץ דלא שבקינן התלמוד הבבלי בעבור הירושלמי אבל אנן אזלינן בתר תלמודא בבלאה. ועוד יש לתרץ דבקונדיטון לית בו אל' בשמים אבל דבש ליכא⁶⁹. והרב ר' שמריה גאון והרב ר' עובדיה גאון⁷⁰ הסכימו שמקדש' על יין קונדיטון שאע"פ שיש בו דבש ופלפלין אפי' הכי מקדשין עליו כדמסקי' פרק בשלשה פרקים במס' שקלים מפני שהוא משובח והא דאמרי' בפרק המוכר פירות לאפוקי מי שריחו רע דקאי לגריעותא⁷¹ וכל מאן דדמי ליה ולא תקשי הא דמסכת שקלים להא דהמוכר פירות. אמר משה בוטריל בעבור שאין להכריע בין שתי הדעות האלו כתב הר"ם ז"ל בפרק תשעה ועשרים מהלכות שבת⁷² וז"ל אין מקדשין אלא על היין הראוי לנסח על גבי המזבח (ק"י א') לפיכך עם נתערב בו דבש או שאור אפי' כטיפת חרדל בחבית גדולה אין מקדשין עליו. כך אנו מורים בכל המערב. ויש מי שמתיר לקדש עליו ואומר לא נאמר יין הראוי לנסך על גבי המזבח אלא להוציא יין שריחו רע או מגולה או מבושל שאין מקדשין על אחד מהם. עכ"ל. ועל יין מבושל כתב רב נטרונאי⁷³ שיין שנתבשל אפי' מעט אין מקדשין עליו דהא תנן⁷⁴ אין מביאין לא מתוק ולא מעושן ולא מבושל ואם הביא פסול. וכת' הרב ר' משה בר' יהודה⁷⁵ בפרק תשעה ועשרים מהלכות שבת וז"ל מבושל דאמרי' שלא יביא דוקא שנתבשל כל צורכו אבל אם לא נתבשל אלא מעט לא אמרינן ביה ואם הביא פסול. והכי קא אמ' רבי' האי גאון ז"ל⁷⁶ גאונים הראשונים דייקו שיין מבושל שהרתיח כל צרכו אין בו משום גלוי ולא משום יין נסך ואין מברכין עליו אלא שהכל. אבל רב משה גאון⁷⁷ כתב שביין מבושל שהוא משובח כדאמרי' בירוש' בבכורות⁷⁸ פרק אין נותנין

67. לשון הרמב"ם פ"א מהל' מאכלות אסורות ה"י (אלא שהשמים: ה"ה כמבושל או כשכר. — על מבושל הוא דן להלן ק"י א').

68. ירושלמי פ"ג ה"ב וש"נ (גם פסחים פ"י). הרבה מן הראשונים הביאו ירוש' זה לענין יין שיש בו דבש לקידוש, ראה ירושלמי כפשוטו עמ' 152.

69. אבל כבר ציינו הראשונים לפסיקתא (דר"כ, ק"ב ע"ב): "מה קונדיטון הזה יש בו יין יש בו דבש וכו'".

70. ראה לעיל עמ' 293.

71. ראה ראשונים ב"ב שם.

72. הלכה י"ד.

73. בשם רב נטרונאי בהל"פ מילר סי' י"ז (שע"ת סי' רנ"ח) וכן ראה המקורות שציינו לעיל בהע' 64 וראבי"ה ח"ב עמ' 54—52.

74. מנחות פ"ו ב'.

75. ראה לעיל עמ' 280.

76. הרשב"א בתה"ב ב"ה שע"ג: "פי' הראב"ד ז"ל בפסחים (ר' הע' 63) בשם רב האי גאון ז"ל הכי דייקי גאונים ראשונים ז"ל כיון שהרתיח מעשה מבושל וכו'", ור' רמב"ן ע"ו ל' א' ד"ה מצאתי ובעוד כמה ראשונים. לשעור בישול יין שמחברנו מעמידו במחלוקת גאונים, ראה ר"ל גינצבורג, תשובה בדבר יינות וכו' עמ' 66.

77. בשמו לא מצאתי לענין זה כלום. 77א. צ"ל: בתרומות.

דבלה וכו' ⁷⁸ אין מבשלין יין של תרומה מפני שהוא ממעיטו ר' יהודה מתיר מפני שהוא משביחו. מקדשינן עליה ויוצא בו ידי ארבע כוסות בפסח כדין ייגומלון ⁷⁹. והא דאמרינן ולא מבושל שלא נתבשל כל צרכו דשייך לגריעותא ⁸⁰. עכ"ל. אמר משה בוטריל הנה כתב רבינו מאיר דרוטנבורק בסדר ברכות שלו ⁸¹ וז"ל ואותן בני אדם שמקדשי' בבית הכנסת כמו שנוהגין בכל קהלות אשכנז אין לו למקדש לטעום כיון שאין קדוש אלא במקום סעודה הרי הוא טועם קודם קדוש. ואפי' על הקטנים אנו קוראין תגר שהחזן נותן להם לשתות מן היין דנהי דקטן אוכל נבלות אין ב"ד מצווין להפרישו מ"מ לא ספינן להו כדאית' פרק חרש. ואי איישר חילי אבטליניה שאם בימי חכמים היו עושין היינו לאפוקי אורחין ידי חובתן דאכלי ושתי בבי כנישתא אבל עתה אינו כן. אמנם חזרני בי לקיים המנהג דלא שייך למימר לא ספינן להו איסורא לקטנים אלא בלא תעשה כגון נבלות וטרפות וכיוצא בהן דנפקא לן בפרק חרש מלא תאכלום להזהיר גדולים על הקטנים אבל קדוש היום (ק"י ב') מצות עשה היא ולא אתיא מהתם ומנשים נמי לא אתיא דמה לנשים דאינהו גופייהו בנות עונשין ומכל שישנו בשמירה ישנו בזכירה לא נפקא לן קטנים כיון דאינהו גופייהו ליתנהו בשמירה. עכ"ל ⁸². והני נשי הואיל ואיתנהו בשמירה ישנן בזכירה כאשר פר"ש ז"ל במ' שבועות בפרק שבועות שתיים תנינא ⁸³ וז"ל להקיש זכור לשמור בקדוש היום דנפקא לן מזכור את יום השבת לקדש וזכרהו על היין ואע"ג דכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות בזה חייבות דאתקש זכור לשמור כל שישנו בשמירת לאו שבת ישנו בקדוש והנשים ישנן דכל מצות לא תעשה בין שהזמן גרמא בין שלא הזמן גרמא נשים חייבות. עכ"ל. והואיל ואיתנהו בשמירה ישנן בזכירה מדבר תורה והיינו דאמרי' בפרק שבועות שתיים תנינא ⁸⁴ נשים חייבות בקדוש היום דבר תורה וכתב הרב ר' פרץ בתוספות שלו ⁸⁵ וז"ל משמע מהכא דקדוש דאורייתא והכי איתא בהדיא במס' ברכות בפ' מי שמתו ⁸⁶. ותימה דבריש מסכת זויר ⁸⁷ אמרי' מיין ושכר יזיר לאסור יין מצוה כיון רשות

78. פי"א ה"א הקטע המצוטט כאן הוא מן המשנה שם, אלא שפירושה תלוי בירוש' שם סה"א ראה הראשונים שציין אפטוביצר, ראבי"ה ח"ב עמ' 54 הע' 23.

79. דבריו אינם ברורים. ונראה שכונתו שייך מבושל משובח כדמוכה מתרומות הנ"ל ואף הת"ק אינו אוסר לבשל יין תרומה אלא משום שממעיטו, אבל לענין קדוש דינו כייגומלון, שלכו"ע מותר גם ביין של תרומה (משנה תרומות שם), ומפורש בירוש' (שקלים הנ"ל הע' 68) שבשניהם — מבושל וקונדיטון (= ייגומלון) — יוצאין ידי ד' כוסות.

80. לא מצאתי דיעה כזאת במקום אחר.

81. ראה מהר"ם, תשובות פסקים ומנהגים מהד' כהנא ח"א עמ' קע"ח.

82. המשך דברי מהר"ם להלן קט"ו רע"א.

83. כ' ב' ד"ה כדרב אדא.

84. שם.

85. וכ"ה בשינויי לשון קטנים בתוס' שלנו שם ד"ה נשים ותוס' הרא"ש שם (ראה אברמסון, ק"ס ל"ו עמ' 244).

86. כ' ב'. 87. ג' סע"ב.

ופריך התם יין מאי ניהו קדושא ואבדלתא הרי מושבע ועומד עליו מהר סיני הוא. ומפרשו רב' תם בתמיה וכי מושבע עליו מהר סיני הוא דאיצטריך למעוטיה אלמא מדרבנן. וי"ל דקדושא ודאי דאורייתא הוא אבל היין אינו אלא מדרבנן והאי דאמר' בערבי פסחים⁸⁸ ובפ' ב' דביצה⁸⁹ זכרהו על היין אסמכתא בעלמ' הוא. את שישנו בשמירה ישנו בזכירה. תימ'⁹⁰ אומ' איפכא דאת שישנו בזכירה ישנו בשמירה ולפטרן נשי ממלאכת שבת וי"ל דלחומרא מקשינן. ותימ' דבריש אילו עוברין⁹¹ דרשינן לא תאכל חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות כל שישנו בבל תאכל חמץ ישנו בקום אכול מצה משמ' דאי לאו דאיתרבו נשי לאכילת חמץ הוה דרשינן איפכא דכל שאינו בקום אכול מצה אינו בבל אוכל חמץ. ובפ"ק דקדושין⁹² דרשי' לא תקיפו פאת ראשכם ולא תשחית את פאת זקנך דכל שישנו בהשחתת זקן ישנו בהקפת הראש. ומיהו (ק"א א') ההוא ניחא דאיפכא לא שייך למדרש דנשי לית להו זקן. וכי תימ' סברא הוא דפשיטא קרא משמע שסופו בא ללמד על תחלתו הא לא משמע הכי במנחות בפרק התכלת⁹³ ובריש מס' ערכין⁹⁴ גבי הא דתניא הכל חייבין בציצית כהנים לויים וישראל וכו' ומסיק דכהנים אצטריך ליה סד"א הואיל וכתו' לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדיו גדילים תעשה לך מאן דלא משתרי כלאים גביה בלבישה מחייב בציצית והני כהנים הואיל ואישתרי כלאים גביהו לא מחייבי אלמ' בא תחלתו ללמד על סופו. מיהו הא נמי לא קשיא דגבי כהנים שאין סופו יכול ללמד על תחלתו לאסור כלאים אצלם יש לנו ללמד תחלתו עד סופו. עכ"ל אמר משה בוטריל הנה הבאתי כל זה לחוק דברי הרב ר' משה בר' יהודה⁹⁵ שהרי מצינו גבי קדוש דאמר' הכי גבי זכור את יום השבת שהוא אסמכתא בעלמא הם הכי נמי⁹⁶ גבי דרשא דכסף אבל יש כסף לאדון אחר ומאי נינהו אב מדרבנן דרשינן לה⁹⁷. ואע"ג דאמר' בכסף מנא לן אינו אלא אסמכתא בעלמא שהרי מצינו בתלמוד מנא לן או מנא הני מילי דאינו אלא אסמכתא בעלמ'⁹⁸. כאשר פר"ש ז"ל בפרק יום טוב שחל⁹⁹ מנא הני מילי דלאו דוקא קא בעי קרא דהא קיימ' לן דעירווי תבשילין דרבנן אלא הכי קאמ' מ[היכ]א

88. ק"ו א'.

89. וכו' בתוס' הרא"ש הנ"ל ועי"ש בהע' 17 של המהדיר (ור' רש"י ביצה ט"ו ב' ד"ה מ"ט. שמחברינו מביאו להלן ק"א א').

90. ראה תוס' שם ד"ה כל שישנו ובתוס' הרא"ש שם.

91. פסחים מ"ג ב'.

92. ל"ה ב'.

93. מ"ג א'.

94. ג' ב'.

95. לעיל ג"ה א' ואילך.

96. ראה לעיל ע"מ 305 הע' 74.

97. לעיל ג"ו ב' (ועי"ל הע' 33 ר' 66).

98. ראה השגות הרמב"ן לס' המצוות שורש ב' (ד"ו כ' ע"ב) ויד מלאכי סי' ת"ל.

99. ביצה ט"ו ב' ד"ה מנה"מ.

אסמכו רבנן לעירובי תבשילין אמר קרא זכור את יום השבת. וזה לא ימצא בכל פרושי רש"י¹⁰⁰ אבל הוא בקצת פרושים מדוייקים וכן העיד הרב ר' דוד בר' שאול בחדושו למס' יום טוב¹⁰¹. וזה יספיק להשיב במה שירצה להשיב המשי"ב¹⁰² נגד מה שאמ' הרב ר' משה בר' יהודה על בכסף מנא לו. ובמה שאמ' אבל יש כסף לאדון אחר ומאי ניהו אב¹⁰³. דהא מצינן למדרש ביה דרשא אחריתי דהיינו חנם אלו ימי נערות אין כסף אלו ימי בגרות¹⁰⁴. ואי קשי' לך כיון דנפקא בנערות בבגרות מאי בעיא גביה לא נצרכא אלא לבגר דאילונית כל' אילונית אין לה סימני נערות ואשמעינן קרא שיוציאוה ימי בגרותה. (ק"א ב') ועוד הא אמרי' בירוש' ¹⁰⁵ גבי תחומי שבת דקתני אין לך תחום מחזור מן התורה אלא שלש פרסאות¹⁰⁶. ולדעת רבני צרפת¹⁰⁷ כל תחומין ואפי' של שלש פרסאות הן מדרבנן ומן התורה לאו דוק' הוא אלא סמך תורה דקאמ' ומביאין ראיות גדולות. וזה יתבאר בחדושי רבי' מאיר דרוטנבורק¹⁰⁸ בפרק כלל גדול ובפרק אלו הן הנחנקין. ובפרק בכל מערבין. אמנם הרב אלפ' ¹⁰⁹ הר"ם¹¹⁰ והר' ר' שמואל בר' מרדכי¹¹¹ סוברים שדבר תורה ממש קאמ'. ובפרק בכל מערבין הטריח הרבה הרב ר' שמואל בר' מרדכי להוכיח דתחומין יש להן עקר מן התורה. וכי היכי דחזינן פלוגתא בתחומין הם הכי נמי¹¹² איכא פלוגתא ביני ריבוואתא בענין תרועת יובל דמייתנין לה בראש השנה¹¹³ בגזרה שוה. הר' חלבו הישראלי ורב ישראל הכהן¹¹⁴ קאמרי דתרועת יובל דמייתנין לה בראש השנה בג"ש היא מדברי סופרים ותרועת ראש השנה הן מן התורה בראש השנה¹¹⁵. פי' שלש תרועות הן בין ביובל בין בראש השנה ר"ל ביובל כתוב והעברת שופר תרועה ובראש השנה כת' זכרון תרועה מקרא קדש ויום תרועה יהיה לכם וכל תרועה פשוטה לפנייה ופשוטה לאחרייה כדאמרי' בגמרא מנין שפשוטה לפנייה ת"ל והעברת שופר תרועה ומנין שפשוטה לאחרייה

100. נמצא לפנינו.

101. ראה לעיל עמ' 286.

102. עה"ג גר"א להשיג המשיג.

103. לעיל ג"ו סע"ב.

104. קדושין ד' א', ועי"ש בסוגיא שמפסוק זה אפשר לדרוש שתי הדרשות. המשך הדברים נמצאים שם בסוגיא, וכל דברי מחברינו כאן משונים.

105. עירובין פ"ג ה"ד.

106. שם: י"ב מיל (= ג' פרסאות, ר' פסחים צ"ג ב').

107. ראה תוס' חגיגה י"ז ב' ד"ה דכתיב.

108. ראה לעיל עמ' 291.

109. עירובין ספ"א.

110. פכ"ז מהל' שבת ה"א.

111. ראה לעיל עמ' 293. לא מצאתי בשמו.

112. ראה לעיל עמ' 305 הע' 74.

113. ל"ד א', ראה לעיל עמ' ג"ו ב'.

114. ראה לעיל עמ' 287, 290.

115. לא מצאתי.

ת"ל תעבירו. ורב שמואל הלוי כתב בהלכותיו¹¹⁶ דהואיל ואילו התרועות והתקיעות מייתנין בגזרה שוה קרינן לכל תרועה ותקיעה דבר תורה ממש ולא דברי סופרים. ונמשך לזה הדעת כתב הרב ר' משה הכהן מלוניל בהשגותיו על הר"ם¹¹⁷ וז"ל. מצות עשה מן התורה וכו' בראש השנה וכו' תמה מה שכתב הרב בכאן כי התרועות מן התורה ולא התקיעה ומן התורה תקיעה בכלל תרועה ופשוטה לפנייה ופשוטה לאחרייה מן התורה וצ"ע. עכ"ל. והרב ר' משה בר' יהודה כת' בספר מכלל יופי¹¹⁸ בפרק ראשון מהלכות ראש השנה וז"ל הדין עם הרב שלא אמ' בתקיעה מן התורה כי התקיעות אינן בהדיא בראש השנה אלא ביובל נאמרו תקיעה לפני תרועה ותקיעה (ק"ב א') לאחר תרועה וכן לא נאמר בראש השנה אלא שתי תרועות והתרועה שהובאה מיובל לראש השנה יש לה שם מדברי סופרים¹¹⁹. וזה יספיק לסתום¹²⁰ טעות המקשה שהקשה כנגד מה שאמ' הרב ר' משה בר' יהודה¹²¹ דהאי תרועה דכתיבא גבי יובל דמייתנין לה בראש השנה בגזרה שוה אמרינן שהיא מדברי סופרים. ובלמה שכת' הרב ר' משה בר' יהודה¹²² למה לא הקשה תנח דקדיש בכספא ובשטר' דדבר של ממון יכולים הם להפקיע והמקשה כנגדו שקל קלא ופתק ביה¹²³ היאך יוכל לומר דבר ממון בשטר דהוא פחות משוה פרוטה כדאמרי' בתלמוד ירוש'¹²⁴. אמר משה בוטריל הנה אשיב על המקשה אמת הוא הדבר ששטר מתבאר בפחות משוה פרוטה אם מדין הירוש' אם מדין תלמוד בבלי דהא אמרי' בפירקא קמא דקדושין¹²⁵ כתב לה על הנייר אע"פ שאין בו שוה

116. לא מצאתי, ראה לעיל עמ' 294.

117. פ"א מהל' שופר ה"א, ראה לעיל עמ' 291.

118. ראה לעיל עמ' 280.

119. לא מצאתי בראשונים מי שיאמר שתקיעה בר"ה הנלמדת בגז"ש מיובל אינה מדאורייתא (אבל ראה תוספות ר"א מזרחי לסמ"ג ראש הל' ר"ה ובתשובותיו סי' מ—מ"ב). רק אליבא דדרשה "ממדבר" נאמר שם בסוגיא להלן שאחת או שתיים הן מדברי סופרים, אבל משמע שתקיעה לפנייה ולאחרייה (לתרועה המפורשת) דאורייתא היא. מ"מ לפי הרמב"ם שר"ה נלמד מיובל בגז"ש נראה שהכל דאורייתא. — ראה בעל המאור, ראב"ד ומלחמות רפ"ד דסוכה, ברם, ראה פירוש ר"ח (ל"ד ב'): "ויש גוססאות אחרות וכו' והעברת שופר תרועה מדברי סופרים כלומר בגז"ש שוה גמר לה מיובל ולא בר"ה עצמה כתוב" — מכאן לכאורה שהנלמד בר"ה מגז"ש אינו אלא מד"ס, וכן לכאורה ראה לשיטת הרמב"ם בכלל בדבר ד"ס (ע"ל ג' ב'). אבל ראה רמב"ן בחדושו לר"ה שם ד"ה גירסת ר"ח, רשב"א מהד' דימיטרובסקי עמ' 198 ד"ה ה"ג והערה 378 שם, ורישב"א סוכה — בשיטת הרשב"א — מ"ג א' ד"ה ואפשר (מה שרמזו לקדושין לא נמצא בחדושין שלפנינו), ואפשר שרצו להסיק מכאן שכל הנלמד בר"ה בגז"ש — מספר התרועות והתקיעות כולן — אינן מן התורה ואף לא לדרשה הראשונה, ועצ"ע.

120. עה"ג: ג"א לסתור. 121. לעיל ג' ב'.

122. לעיל שם. 123. עפ"י ר"ה כ"ה א' וש"ג.

124. קדושין פ"א ה"א. — הובאה לעיל ס"ד רע"א.

125. ט' א', ושם "על הנייר או על החרס". (אלא שבר"ף ממנו העתק בקונטרסי הראשון (שם)

הובא הירושלמי ולא הבבלי, עיי"ש בר"ן).

פרוטה בתך מקודשת לי וכו'. ובזהא¹²⁶ שהקשה איך נוכל לקרא דבר של ממון בפחות¹²⁷ פרוטה. נשיב¹²⁸ הא מפקינן בפרק ארבע מיתות דישראל¹²⁹ בגוי מותר בכיוצא בו דגול ואוקמה ליה רב פפא בפחות משה פרוטה וההיא דרב פפא כבר אדחיא לה¹³⁰ ומתוקמא בכובש שכר שכיר. וישראל בישראל אסור לכתחילה כמו שכת' הר"ם בפרק ראשון מהלכות גולה ואבדה¹³¹. וז"ל הגוול פחות משה פרוטה אע"פ שעבר אינו בתורת השב. והרב ר' משה בר' יהודה¹³² כתב בזה שלשה טעמים מה טעם הגוול פחות משה פרוטה בישראל דעובר מן התורה. הטעם הראשון כיון שמצינו דאיכא צערא לישראל עובר עליו¹³³ וכיוצא בו מצינו בפרק אי זהו נשך¹³⁴. והטעם השני דלא תגזול אמר רחמנא ואפי' כל דהו דנהי דמוהשיב את הגולה קים להו לרבנן דפחות משה פרוטה מחיל איניש ולא בר חשבון הוא אבל לעבור בלא תגזול עובר בכל דהו¹³⁵. ובכלל לא תגזול יש גזלת דברים בהשבת שלום כאשר דרשו ז"ל¹³⁶ גזלת העני בבתיכם גזלת (ק"ב ב') ענייה להשיב שלום לעני. והטעם השלישי¹³⁷ כיון דקיימי' לן¹³⁸ דחצי שיעור אסור מן התורה אפי' באיסורין דכתו' בהו אכילה וקים להו לרבנן¹³⁹ דסחם אכילה במזית כל שכן באסור גולה דלא יהבו רבנן שיעורא לגולה שאם אתה אומר שיהיה מותר לגזול פחות משה פרוטה לא שבקת חיי ומוזני לשום אדם שיגזול כמה פעמים פחות משה פרוטה¹⁴⁰. עכ"ל. וזה יספיק לתרץ קושיית המקשה שהקשה איך יפעל שום דבר ממון בפחות משה פרוטה. ובמה שהקשה המקשה היאך סוקלין נערה המאורסה בקדושי כסף שהם מדברי סופרים. כבר כתב הרב ר' משה בר' יהודה¹⁴¹ שהרי על זה נאמר על פי התורה אשר יורוך. ועוד שב"ד מכין ועונשין שלא כדת כדאמר' בסנהדרין גבי שמעון בן שטח. עכ"ל. נשיב עוד מעשה באחד שרכב

126. נקוד על ה"ו" לסימן מחיקה.

127. עה"ג נוסף: משה.

128. אם בשאלתו של המקשה יש עוד מקום לדיון, האם הפקעת שטר הקידושין מטעם הפקר ב"ד תפקיע את הקידושין (ראה מאירי קידושין עמ' 63 ותש' הרשב"א סי' תר"ג, וראה תש' הריב"ש סי' שע"ו), — אבל תשובתו של בוטריל משונה היא ביותר.

129. סנהדרין נ"ז א'.

130. ראה לחם משנה גולה ואבדה פ"א ה"ב.

131. ה"ו.

132. ראה לעיל עמ' 280.

133. סנהדרין שם.

134. בבא מציעא ס"א רע"ב.

135. ראה רש"י סנהדרין שם ד"ה צערא.

136. ברכות ר' סע"ב, ר' שט"מ שם.

137. ראה מגיד משנה פ"א מהל' גנבה ה"ב.

138. יומא ע"ג ב'.

139. ברכות מ"ט ב' ועוד.

140. ראה ירוש' דמאי פ"ג ה"ב וש"ג.

141. לעיל נ"ו א'.

על סוס בשבת והביאוהו לב"ד וסקלוהו¹⁴². כן הוא כתוב בנוסחאות מדוייקות הבאות מספרד. ולא הלקוהו. מכל זה נוכל ללמד שב"ד סוקלין נערה המאורסה בקדושי כסף¹⁴⁸ ומביאין קרבן על שגגתן¹⁴⁴ אמר משה בוטריל הנה ראיתי בחדושי הרב ר' שמריה¹⁴⁵ בפרק נגמר הדין¹⁴⁶ וז"ל שמעון בן שטח תלה שמנים נשים ולא היו שם כל דיני הדרישה והחקירה וההתראה ולא עדות ברורה¹⁴⁷ כי כתב ב"ד יפה לעשות דין שלא כדת כ"ש שיוכלו לעשות משפט ודין בדבר שיש לו אסמכתא דאורייתא כגון קדושי כסף שסוקלין נערה המאורסה על ידן. וב"ד ששגגו בזה מביאין קרבן על שגגתן¹⁴⁸ כשהשגגה היא בקצת ולא בכל ויורו לבטל מקצת כדמסקי' בפ"ק דהוריות¹⁴⁹ אבל כשיבטלו כל גוף הדבר כגון שיוורו שמותר להשתחוות לע"ז או שמותר לבא על שומרת יום כנגד יום או שנערה מאורסה מותרת לזנות בין שנתקדשה בשטר בין שנתקדשה בכסף או שמותר להוציא מרשות לרשות בשבת נמצא שנעלם כל הדבר ר"ל כל הגוף ויעקרו שאין ע"ז (ק"ג א') בתורה. אין נדה בתורה. אין קדושין בתורה. אין שבת בתורה. אין זה שגגת הוראה אלא שכחה. ולפיכך פטורין מן הקרבן. עכ"ל הרב ר' שמריה בחדושי בפרק נגמר הדין. אמר משה בוטריל כן כתב הרב ר' אהרן¹⁵⁰ בחדושי למסכת הוריות בפ"ק גבי ונעלם דבר ולא שתתעלם המצוה. והרב ר' משה בר' יהודה האריך בזה בספר מכלל יופי¹⁵¹ בפרק ארבעה עשר מהלכות שגגות שהוא מביא הרבה יותר ממה שכתב הר"ם וז"ל ב"ד ששגגו והורו שמותר לבא על אשת אב שמצינו אזהרה¹⁵¹ א על זה באחרי מות¹⁵² דכתר ערות אשת אביך לא תגלה. והעונש בקדושים תהיו¹⁵³ דכתר ואיש אשר ישכב את אשת אביו ערות אביו גלה מות יומתו

142. וכ"ה לפנינו בסנהדרין מ"ו א' וביבמות צ' ב' וכן בירוש' חגיגה פ"ב סה"ב ובמגילת תענית מהד' ליכטנשטיין עמ' 80, וכ"ה גם ב"תשעה"ג המזוייפת של בוטריל, אסף עמ' ש"מ. וכן בקטע שלא פורסם ע"י אסף, ג' ע"ב (בכ"י) ולא מצאתי גירסא "והלקוהו" (אבל ר' דק"ס שם עמ' 135 אות כ' חילוף הלקוהו וסקלוהו, בכמה דפוסים).

143. ראה יבמות צ' ב', ורמב"ם הל' סנהדרין פכ"ד. ה"ד: "הכל הוראת שעה לא שיקבע הלכה לדורות".

144. ראה להלן הע' 148. 145. ראה לעיל עמ' 294.

146. סנהדרין מ"ה ב'.

147. לשון הרמב"ם שם, אלא שהשמיט את הסוף: "אלא הוראת שעה כפי מה שראה".

148. מכאן ואילך עובר בוטריל לענין קרבן ב"ד ששגגו — אע"פ ששאלת השואל היתה איך מביאין קרבן על שגגתן, שהיא קושיית רש"י על רבותיו (כתובות ג' א') ולא דוקא על ב"ד ששגגו, ראה להלן הערות 177, 178.

149. ג' ב' וד' סע"א. לניסוח ראה רמב"ם הל' שגגות פי"ד ה"ב, אלא שמתבררנו משנה הסדר ומוסיף נערה מאורסה.

150. ראה לעיל עמ' 284. לא ברור מהו "כן כתב", כנראה שכונתו לנערה המאורסה בקדושי כסף, ראה לעיל ס"ב א' ואילך בשם ר' אהרן.

151. ראה לעיל עמ' 280.

151א. מכאן עד "מצינו" לשון ספר יראים (השלם סי' ב') בשינויים קטנים.

152. ויקרא י"ח 8. 153. שם כ' 11.

שניהם דמיהם בם. ואשת האב אפי' אחר מיתת האב אסורה משום אשת אביו ובפרק ארבע מיתות¹⁵⁴ ר' יהודה מפי' לה מערות אשת אביך לא תגלה דמייתר לה ורבנן נפק להו עונש מערות אביו גלה דמייתר ואזהרה מערות אביו דכת' גבי אזהרה דמייתר וליבא דכולהו בין לר' יהודה בין לרבנן בסקילה בעדים ובהתראה וכת' בלא עדים או בלא התראה. כרת מצינו דאמ' קרא ערות אשת אביך לא תגלה ובסוף העריות כתוב¹⁵⁵ ונכרתו הנפשות העושות מקרב עמם וסקילה מג"ש נאמר בקדושים¹⁵⁶ דמיהם בם מה להלן בסקילה אף כאן בסקילה¹⁵⁷. נמצא שאשת האב בין בחיי האב בין לאחר מיתת האב אסורה לו. וכשב"ד שגגו והורו שמותר לבוא על אשת אב עקרו כל הגוף והא אמ' קרא ונעלם דבר ולא כל הגוף. ב"ד ששגגו והורו שמותר לבא על כלתו שמוזהר^{157א} עליה כדכת' באחרי מות¹⁵⁸ ערות כלתך לא תגלה ערות¹⁵⁹ בנך היא. ונענש בסקילה וכת' בסוף העריות כת' באחרי מות ונכרתו הנפשות העושות מקרב עמם. מצינו כאן כרת. סקילה בקדושים תהיו¹⁶⁰ כת' ואיש אשר ישכב את כלתו מות יומתו שניהם תבל עשו דמיהם בם מה להלן בסקילה אף כאן בסקילה ותנן בפ' ארבע מיתות¹⁶¹ (ק"ג ב') הבא על כלתו חייב עליה בין בחיי בנו בין לאחר מיתת בנו בין מן האירוסין בין מן הנשואין. ורבי' הלוי¹⁶² מפי' טעמ' דלאחר מיתה מדכת' אשת בנך דמייתר ליה. נמצא שכלתו בין בחיי בנו בין לאחר מיתת בנו אסורה לו וכשב"ד שגגו והורו שמותר לבוא על כלתו עקרו כל הגוף והא אמ' קרא ונעלם דבר ולא כל הגוף. ב"ד ששגגו והורו שמותר לבא על נערה המאורסה שמצינו שהזהיר^{162א} הכתוב באחרי מות¹⁶³ ואל אשת עמיתך לא תתן שכבתך לנרע. ותנא דבי ר' ישמעאל¹⁶⁴ נערה המאורסה בכלל אשת עמיתך היא. למדנו אזהרה לאיש לאשה אזהרה מנין¹⁶⁵ למדנו מעשרת הדברות דכת'¹⁶⁶ לא תנאף ובאשת

154. סנהדרין נ"ד א'.

155. שם י"ח 29.

156. שם כ' 27.

157. סנהדרין שם. 157א. מכאן עד "נמצא" בס' יראים הנ"ל סי' ג'.

158. שם י"ח 15.

159. צ"ל: אשת.

160. שם כ' 12.

161. נ"ג א'.

162. בס' יראים שם "ובפ"י רבותי ראיתי" ועי' רש"י שם נ"ד א' ד"ה וסיים, וראה יד רמ"ה

שם נ"ד א' ד"ה מתני' הבא על אשת אב.

162א. מכאן עד "לכדור" בעקבות ס' יראים הנ"ל סי' ו'.

163. שם י"ח 20.

164. אין בריתא בלשון זו. ראה סנהדרין נ"א ב' "הכל היו בכלל הנואף והנואפת וכו'". תנא

דבר"י" זה נוצר כנראה מן הניסוח שבס' יראים הנ"ל (ראה תועפות ראם שם אות ג')

ובסמ"ג ל"ח צ"ז: "שלא לבא על נערה המאורסה שנ' ואל אשת עמיתך וכו' ואמר ו

רבתינו שנערה המאורסה בכלל אשת עמיתך היא למדנו אזהרה

לאיש וכו' ת"ל בעשרת הדברות וכו' הא תנא דבי ר"י וכו' השוה

הכתוב אשה לאיש וכו'!"

165. ראה מכילתא דר"י בחדש פ"ה, הו"ר עמ' 232 (ועיי'ש בהערה לשר' 14 וכ"ה בתו"כ כ"י"ר

עמ' ש"ע"ח), מכילתא דרשב"י עמ' 152—153 ומדרש תנאים עמ' 142.

166. שמות כ' 13.

איש נקרא נאוף דכתר' ואיש אשר ינאף את אשת אביו ¹⁶⁷ ובכלל זה למדנו גם אזהרה לאיש ¹⁶⁸ ועונש בפ' כי תצא למלחמה ¹⁶⁹ כי יהיה בתולה נערה מאורסה לאיש ומצאה. איש בעיר ושכב עמה והוצאתם את שניהם אל שער העיר והיא וסקלתם באבנים ומתו בסקילה בעדים ובהתראה ובלא עדים או התראה כרת שעל אותו הכתר' ואל אשת עמיתך כתר' באחרי מות ונכרתו הנפשות העושות. ובפרק ארבע מיתות ¹⁷⁰ תנן הבא על נערה המאורסה אינו חייב עד שתהא נערה בתולה מאורסה ושתהא בבית אביה באו עליה שנים הראשון בסקילה והשני בחנק. ואמר' בגמר' ¹⁷¹ נערה ולא בוגרת בתולה ולא בעולה מאורסת ולא נשואה בבית אביה פרט לשמסר האב לשלוחי הבעל. והבא על קטנה אם הוא בסקילה נחלקו בפרק ארבע מיתות ¹⁷² ר' מאיר ורבנן לר' מאיר נערה ולא קטנה ולרבנן מהכתר' נערה חסר אפי' קטנה במשמע ¹⁷³. והרב בעל התוספות הקשה ¹⁷⁴ היכי מצינן לאוקומי בקטנה דקטנה רחמנא פטרה דלאו בת עונשין היא והכתר' אומר והוצאתם את שניהם. תירץ הכא היינו טעמ' דכתר' ומת האיש אשר שכב עמה לבדו. ונערה המאורסה דבסקילה משכחת לה בין שנתקדשה בקדושי כסף בין בקדושי שטר וחייבין עליה קרבן. (ק"ד א') כדאית' בפרק בן סורר ומורה ¹⁷⁵. אמנם הרב בעל התוספות ¹⁷⁶ פירש וחייבין עליה קרבן בנשואה ולא במאורסה. והרב ר' יצחק בן הרב ר' אושעיא ¹⁷⁷ כתב לפירושו למסכת סנהדרין דקאי אמאורסה ולא אנשואה וקאמ' וחייבין עליה קרבן אם מצד שגגת ב"ד אם מצד שגגת הבעל. נמצא שנערה המאורסה בסקילה בין בקדושי שטר בין בקדושי כסף. וכשב"ד שגגו והורו היתר בנערה המאורסה בין בקדושי שטר בין בקדושי כסף עקרו כל הגוף והאמ' קרא ונעלם דבר ולא כל הגוף. עכ"ל

167. צ"ל: איש, וכ"ה ביראים ובסמ"ג הנ"ל.

168. ע"ש בתועפות ראם.

169. דברים כ"ב 23—24.

170. סנהדרין ס"ו ב'.

171. שם.

172. שם.

173. ראה כתובות מ' ס"ב.

174. בס' יראים שם: "ויש לשאול".

175. סנהדרין ס"ט רע"ב.

176. נראה שכונת דמיותו המעורפלת לתוס' שם נ"ה ב' ד"ה וחייבין. המפרשים אשת איש — בביאת יבם וא"כ לא בארוסה קמירי. ר' גם יד רמ"ה שם ד"ה והדרינן.

177. גם רש"י פירש שם ד"ה וחייבין שאביה קבל קדושה. כלומר בארוסה. וכן פי' הריב"א בתוס' הנ"ל, ע"ש. ואם לכך הכונה אפשר שמכאן השם ר' יצחק בר' אושעיא (=ריב"א). ע"ל עמ' 289.

מכל מקום איני יודע מנין לו שהמדובר בקדושי כסף ומה לו לבית-דין ששגגו ונראה שאין כאן אלא ערפול מכוון, וכונתו שאעפ"י שאין קרבן על שגגת נערה המאורסה בקדושי כסף משום שהיא דרבנן, אבל יש קרבן על שגגת ב"ד. אבל לשיטתו שאין קידושי כסף אלא מדרבנן ממש, ואין חייבין במזיד סקילה אלא מטעם ב"ד מכין ועונשים, ואין קרבן על שגגתה — כיצד יהיו ב"ד חייבין קרבן על הוראתם? (ר' הוריות פ"ב מ"ו).

הרב ר' משה בר' יהודה בספר מכלל יופי. וזה יספיק לעשות הפלה אל המקשה שירצה להקשות היאך סוקלין נערה המאורסה וב"ד מביאין קרבן על שגגתן¹⁷⁸. ובמה שכתב הרב ר' משה בר' יהודה¹⁷⁹ גבי הא דרב גדל אמ' רב וכו' אלמ' היכא דאמרי אינה מקודשת לא היא מקודשת אע"ג דמדין תורה היא מקודשת. והקשה המקשה אילו הקדושין הם ממון וקדושי כסף דרבנן. תריץ ואימ' הכי רב גדל אמ' בשם רב הא דמקדש בחיטי קרדנייתא וכו'. ורב עצמו הוא דקאמ' בפ"ק דקדושין¹⁸⁰ דכסף נפקי מקרא כדאמ' בכסף מנא לן אמ' רב יהודה אמ' רב דאמ' קרא ויצאה חנם אין כסף אין כסף לאדון זה אבל יש כסף לאדון אחר. ורב הוא דמנגד מאן דמקדש בביאה¹⁸¹ אלמ' סבירא ליה שבקדושי כסף מקדושין לכתחלה ודין תורה קרינא ביה ר"ל בכסף קדושין כמו דבר תורה כדפרישנא בקונדריס האחר¹⁸². ודבר תורה הוא שתהא אשה מקודשת בכסף וכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון אפי' בדבר שאין לו סמך דבר תורה בשעה ההיא כדאמרי' גבי חמץ דכיון דאיסורא דרבנן משעברו חמש אסור בחמץ¹⁸³ ודברי הכל כדאורייתא דמי. כ"ש הכא שיש לו סמך דבר תורה גם לפי דעת האומ' קרא דכי יקח. אמר' משה בוטרייל עכשיו יראה שהרב ר' משה בר' יהודה דבר נכונה ולא (קיי"ד ב') נמצא עול בשפתיו. ובהא דאמרי' הלכה כר' מאיר בגזרותיו¹⁸⁴ כתב בעל ספר יראים¹⁸⁵ וז"ל קיימ' לן כר' מאיר בגזרותיו. פי' בחומרותיו כדאמ' ¹⁸⁶ בכתובות פרק אע"פ¹⁸⁷ והאמ' רב נחמן אמ' שמואל הלכה כר' מאיר בגזרותיו אי הכי זיל כתוב לה. והא דאמרי' בערובין¹⁸⁸ פרק מי שהוציאוהו ודילמ' ר' יוחנן לאפוקי מדרב נחמן אמ' שמואל [דאמר רב נחמן אמר שמואל] הלכה כר' מאיר בגזרותיו לא ללמד דלא קיימ' לן כרב נחמן אלא הכי פי' ר' יוחנן הוצרך לומר' הלכה כר' יוסף^{188א} דמקל ולא כר' מאיר דמחמיר לאפוקי מההוא דרב נחמן דאמ' הלכה כר' מאיר בגזרותיו¹⁸⁹ דבהא לא קיימ' לן כר' מאיר דהיכא דלא אפיקי מכללא קיימ' לן בכללא כדחזינן מעשה דאמ' זיל כתוב לה אלמ' הכי קיימ' לן. וכן כתב רב יהודאי גאון בהלכות מיאון¹⁹⁰ דהלכה כר' מאיר בגזרותיו

178. ראה לעיל הע' 148.

179. לעיל נ"ו א'.

180. ג' ב'.

181. שם י"ב ב'.

182. עי"ש לעיל. ונראה שכל דבריו כאן מערפלים במכוון כדי להתחמק מן הקושיא.

183. עה"נ: נ"א איסור חמץ.

184. עי"ל נ"ח ב' והערה 111 שם.

185. יראים השלם סי' ז' י' סע"א.

186. עי"ש בתועפות ראם אות כ'. בנדפס נשמט ע"י הדומות מ"כדאמרינן" עד "דאמרינן".

187. נ"ו א'.

188. עירובין מ"ז א'.

188א. צ"ל: יוסף.

189. גם כאן נשמט בנדפס מ"דבהא לא קיי"ל" עד "הכי קיי"ל".

190. הלכות גדולות, הל' מיאון ד"ו ס"ד ע"א, ד"ב עמ' 307 (הנוסח הוא מעין שניהם).

כדחזינן עובדא בכתובות דאמ' ליה רב יוסף זיל כתוב. וז"ל ת"ר מעוברת חברו ומניקת חברו לא ישא ואם נשא יוציא ולא יחזיר עולמית דברי ר' מאיר וחכמים אומר' יוציא וכשיגיע זמנו לכנוס יכניסנה. והלכה כרבנן¹⁹¹. ולא תימ' הלכה כר' מאיר בגזרותיו הכא קשיא^{191א} דהלכה בגזרותיו ולא בקנסיו. עכ"ל רב יהודאי גאון ז"ל.. אמר משה בוטריל הנה אמרתי לפני מורי שן יוסף שהראב"י¹⁹² אומר אפשר שהם היו אומרים רוענו זוננו פרנסנו בשבת ובעבור זה אכתוב מה שכתב הרב ר' דוד בר' שאול¹⁹³ בחדושי למס' שבת וז"ל בפרק אלו קשרים¹⁹⁴ אמרי' בירוש' ¹⁹⁵ אסור לתבוע צרכיו בשבת ר' זעירא שאיל לר' חייא מהו מימר רוענו זוננו פרנסנו בשבת אמר ליה טופס ברכות הוא זה. יש שמוכיחין מזה הירוש' שהיו אומרים רחם בשבת ולא נחמנו דאמרי' רוענו זוננו פרנסנו בשבת ואע"ג דאמרי' בברכות¹⁹⁶ ובשבת מתחיל בנחמה ומסיים בנחמה כבר פ"ש¹⁹⁷ דנחם קרי נחמה. וכן מוכח בהלכה. אך כל העולם [אומ]רי' נחמנו משום דכתו' אם לא אעלה (אל) [את] ירושלים על ראש שמחתי ודחקין הירוש' דשמא היו אומרים רוענו (קט"ו א') זוננו פרנסנו בנחמה¹⁹⁸. אך הראב"י כת' בתשובת שאלה¹⁹⁹ כי מן הדין היה לומ' רוענו זוננו פרנסנו בברכת הארץ שמברכין בה על המזון ואפשר שהם היו אומר' רוענו זוננו פרנסנו שם. אמר משה בוטריל נחזור לראשונות שהיינו מדברים מעניין קדושא ואבדלתא²⁰⁰ כתב הרב רבי מאיר דרוטנבורק בסדר ברכות שלו²⁰¹ וז"ל והמקדש על השולחן או המבדיל²⁰² יש לו ליוהר שלא יהיה לחם על השולחן ואם יש לחם יכסנו כדאמרי' בערבי פסחים ושוי' שאין מביאין לחם אלא אם קדש ואם הביא פורס מפה ומקדש ואמ' הר"ר שמואל בר' מנחם בשם הרב ר' משה מגרון דה"פ אע"פ שנחלקו ב"ש וב"ה בפ' אלו דברים בהלכות סעודה הי מינייהו קדים שוי' זה וזה שאין מביאין את הפת בערב שבת קודם קדוש לפי שכל המוקדם בפסוק מוקדם לברכה ואם הביא את הפת יצטרך לברך עליו קודם קדוש אבל אם הביא פורס מפה על

191. ראה תועפות ראם, שם אות כ"א מה שפלפל בחזרה המוטעת שבנוסח שלפניו, ויש לתקן עפ"י הכתוב כאן.

191 א. צ"ל: קנסא.

192. תשובות הראב"י אב"ד סי' ק"א (המ"ל לא עמד על משמעות התשובה, עי"ש הע' 4, להע' 8 שם ראה סוף ס' מגן אבות למאירי).

193. ראה לעיל עמ' 286.

194. קי"ג סע"א, עי"ש בחדושי הרמב"ן.

195. שבת פט"ו ה"ה.

196. מ"ח ב'.

197. רש"י שם ד"ה ובשבת.

198. ראה ירושלמי כפשוטו, שבת עמ' 191 ותוספתא כפשוטה, ברכות עמ' 52.

199. שם (הע' 192).

200. לעיל ק"ו ב' ואילך, וק"י ע"א—ב' והע' 82 שם.

201. מהר"ם, תשובות פסקים ומנהגים מהר" כהנא ח"א עמ' קע"ח.

202. כתיקונו של כהנא שם בהערה 143.

הפתורא והוי כמאן דליתיה ואז מקדש. אמר משה בוטריל הנה הבאתי כל זה בעבור שדברתי בזה הענין עם הרב מורי ורבי שן יוסף מובנייר. ובהרבה ענינים דנתי לפניו בהיותי עומד בקרקע ולולי שאני בים העוני והדלות משוקע הייתי מאריך יותר לדבר אלא העת צר והזמן קצר ונלאתי מלים מלחבר ולא יוכל האדם שיש לו חסרון כיס להשתדל בתורה כי דבר תורה מעות קונות²⁰³ דהא אמר' בתלמוד ירוש' 204 ר' שמעון אזל לקריאתא נפקון עליה לסטייא בזון מאי דיליה בעון ליה תלת מלי ולא אגיד לון אמרו ליה בדיל דאפסדת ממונך אפסדת לבך אמ' להו הן כל הדברים תלויים בלב והלב תלוי בכיס. וכשהכיס מלא מזהובים אז ישמח האדם וראוי שתשרה עליו השכינה כי הוא חוץ מעגולת העצבות וישתדל בעגולת העיונית שכל החכמות אליה פונות אמנם אני יושב במרכז עגולת העצבון והאנחה ואתרחק מקו השמחה היה זה כמה שנים שהקיפוני תלאות הזמן (קט"ו ב') עשרת מונים. ולכן נהגתי בעצמי שלא ללמד שום דבר חכמה אל האנשים הצריכים לה בזולת תשלומין והש' ית' יזכנו לקץ הימין וירבה תורתך כרצונך וכרצון העבד עבדך תלמידך מוכן למצותך משה בוניאק בוטריל...

ואתה אדוני תראה זה הקונדריס אל החכם המפולפל כרובי ורוחני הרופא המובהק

מאישטרי בוניט²⁰⁵ יזכ"ה א"א' ס"ס' //

203. עפ"י בבא מציעא מ"ז ב' וש"נ.

204. ראה לעיל עמ' 295.

205. ראה לעיל עמ' 272 הע' 7.